

ИСТОРИСКА ФОНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

A HISTORICAL PHONOLOGY OF THE MACEDONIAN LANGUAGE

За издавачите:

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА
НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Матеја Матевски, претседател
Блаже Ристовски, уредник

ИП „КУЛТУРА“

Димитар Елимов, извршен директор
Глигор Стојковски, главен уредник

Published by:

MACEDONIAN ACADEMY
OF SCIENCES AND ARTS

Mateja Matevski, President
Blaže Ristovski, Editor

KULTURA PUBLISHING

Dimitar Elimov, Executive Manager
Gligor Stojkovski, Editor in Chief

Редактор:

Људмил Спасов

Edited by:

Ljudmil Spasov

Соработници:

Искра Пановска-Димкова
Љупчо Митревски

Associates:

Iskra Panovska-Dimkova
Ljupčo Mitrevski

Превод на англиски јазик:

Виктор А. Фридман

Translated in English by:

Victor A. Friedman

Графичка подготовка:

Љупчо Митревски

Computer Designer:

Ljupčo Mitrevski

Коректура:

Људмил Спасов
Искра Пановска-Димкова
Љупчо Митревски

Proofreaders:

Ljudmil Spasov
Iskra Panovska-Dimkova
Ljupčo Mitrevski

Корица:

Бојан Средојевиќ

Cover Designer:

Bojan Sredojević

BLAŽE KONESKI

A HISTORICAL PHONOLOGY OF THE MACEDONIAN LANGUAGE

With a survey of the Macedonian dialects and a map by Božidar Vidoeski

Edited by:
Ljudmil Spasov

Skopje
2001

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

ИСТОРИСКА ФОНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Со општ поглед врз фонолошкиот развиток на македонскиот
јазик и со карта на македонските дијалекти од Божидар Видоески

Редакција:
Људмил Спасов

Скопје
2001

© Македонска академија на науките и уметностите, бул. Крсте Мисирков б.б., Скопје, Република Македонија

ИП „Култура“, Мито Хаџивасилев Јасмин б.б., Скопје, Република Македонија

Сите права ги задржува издавачот. Ниту еден дел од ова издание не смее да биде репродуциран или пренесен во каква и да е форма или на каков и да е начин (електронски, механички, со фотокопирање, снимање или поинаку), без претходна писмена дозвола од издавачот ИП „Култура“ и од авторите.

© Macedonian Academy of Sciences and Arts, bul. Krste Misirkov b.b., Skopje, Republic of Macedonia

Kultura Publishing, Mito Hadživasilev Jasmin b.b., Skopje, Republic of Macedonia

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise) without the prior written permission of the *Kultura Publishing* and of the authors.

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР (Људмил Спасов)	IX
<i>Забелешки за работната верзија на ова издание</i>	XXI
Фонетска транскрипција	XXXVII
Скратеници на јазиците	XXXIX
Скратеници на граматички термини	XXXIX
 (1-9) УВОД	 1-10
(1-4) Македонскиот меѓу јужнословенските и балканските јазици	1
(5-7) Периодизација	3
(8) Извори	5
(9) Од историјата на предметот	6
<i>Избрана библиографија</i>	9
 ГЛАВА I	
(10-96) СТАРИОТ ПЕРИОД	11-72
(10-14) Довршување на некои прасловенски процеси	11
(15) Слогот	18
(16) Квантитетот	19
(17-24) Акцентот	19
(25-29) Вокалниот систем	24
(30-32) Ограничувања во дистрибуцијата на вокалните фонеме	28
(33-48) Ѓ, Ѣ	29
(49-53) Вокално р (р) и л (л)	36
(54-55) ѣ (ѣ)	39
(56-69) ж (ж), ѡ (о)	40
(70-75) Консонантскиот систем	50
(76-79) Депалатализација на консонантите	52
(80-81) љ	55
(82-83) њ	57
(84-88) к, з	58
(89-91) с	62
(92) ф	64
(93-94) Развојот на групите чр-, чр-	65
(95) Групите ср, зр	67
(96) Упростување на консонантски групи и други комбинаторни промени	67
<i>Избрана библиографија</i>	70

ГЛАВА II	
(97-152)	НОВИОТ ПЕРИОД 73-108
(97-100)	Вокалниот систем 74
(101)	Промени на вокалното <i>p</i> и <i>л</i> 76
(102-104)	<i>ă</i> 77
(105-108)	<i>ä</i> 79
(109-116)	Редукција на неакцентираните вокали 81
(117-122)	Вокалите во непосреден контакт и новите должини ... 85
(123-124)	Консонантскиот систем 87
(125)	<i>j</i> 89
(126)	<i>φ</i> 90
(127)	<i>ц</i> 90
(128-133)	<i>х</i> 91
(134)	Промена на фрикативни консонанти во африкати 97
(135-141)	Губење на консонанти во интервокална позиција 98
(142-149)	Промени во рамките на консонантските опозиции по мекост 103
(150-152)	Промени во консонантски групи 106
ГЛАВА III	
(153-161)	МОРФОНОЛОШКИ ПОЈАВИ 109-114
(153-155)	Истакнување на морфолошката граница 109
(156-158)	Губење на гласови во составот на морфеми 110
(159-161)	Вокални и консонантски алтернации 111
ГЛАВА IV	
(162-165)	ОПШТ ПОГЛЕД ВРЗ ФОНОЛОШКИОТ РАЗВИТОК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 115-124
	<i>Избрана библиографија</i> 122
ДОДАТОЦИ 125-149	
	Развитокот на македонската азбука и правопис 125
	<i>Избрана библиографија</i> 130
	Поглед на фонолошките особености на македонските дијалекти (Бождар Видоески) 131
	<i>Карта на дијалектните на македонскиот јазик</i> 149
	Скратеници на насловите на користените изворни текстови 151
	ИНДЕКСИ 157-170
	Индекс на лица 157
	Индекс на македонски примери 158
	Индекс на поими и термини 165

CONTENTS

FOREWORD	XXIII
<i>Comments about the work on this edition</i>	XXXIV
Acknowledgements and a remark	173
Transliteration of the Macedonian alphabet	174
Abbreviations used:	175
1. In language and dialect names	175
2. In grammatical terms	175
3. In bibliography. Titles of periodicals and serials	175
4. In bibliography. Names of cities	175
5. Other abbreviations	176
6. In reference to written records	176
(1-9) INTRODUCTION	177-184
(1-4) Macedonian among the South Slavic and Balkan languages ...	177
(5-7) Periodization	178
(8) Sources	180
(9) From the history of the subject	181
<i>Selected bibliography</i>	183
CHAPTER I	
(10-96) THE OLD PERIOD	185-240
(10-14) The completion of some Common Slavic processes	185
(15) The syllable	191
(16) Quantity	191
(17-24) Accent	192
(25-29) The vocalic system	196
(30-32) The limitations in the distribution of vocalic phonemes	199
(33-48) <i>ѣ, ѣ</i>	201
(49-53) Vocalic <i>r</i> and <i>l</i>	208
(54-55) <i>y</i>	210
(56-69) <i>,</i>	211
(70-75) The consonantal system	220
(76-79) The dispalatalization of consonants	222
(80-81) <i>l'</i>	224
(82-83) <i>n'</i>	226
(84-88) <i>k', g'</i>	227
(89-91) <i>ž</i>	232
(92) <i>f</i>	233
(93-94) The development of the groups <i>čr-</i> , <i>čr-</i>	234
(95) The clusters <i>sr</i> , <i>zr</i>	236
(96) The simplification of consonant clusters and other combinational changes	236
<i>Selected bibliography</i>	239

CHAPTER II	
(97-152) THE MODERN PERIOD	241-272
(97-100) The vocalic system	241
(101) Changes in vocalic <i>r</i> and <i>l</i>	243
(102-104) ə	244
(105-108) ě	245
(109-116) The reduction of unstressed vowels	247
(117-122) Vowels in direct contact and new length	251
(123-124) The consonantal system	253
(125) <i>j</i>	254
(126) <i>f</i>	255
(127) <i>ž</i>	255
(128-133) <i>x</i>	256
(134) The change of spirants into affricates	261
(135-141) The loss of consonants in intervocalic position	263
(142-149) Changes in the consonantal opposition of palatalization	267
(150-152) Changes in consonantal clusters	271
CHAPTER III	
(153-161) MORPHONOLOGICAL PHENOMENA	273-278
(153-155) The treatment of morphological boundaries	273
(156-158) The loss of sounds in morphemes	274
(159-161) Vocalic and consonantal alternations	275
CHAPTER IV	
(162-165) GENERAL SURVEY OF THE PHONOLOGICAL DEVELOPMENT OF MACEDONIAN	279-286
<i>Selected bibliography</i>	285
APPENDICES	287-311
The development of the Macedonian alphabet and orthography	287
<i>Selected bibliography</i>	291
A survey of the Macedonian dialects (by Božidar Vidoeski) ...	293
<i>A map of the dialects of the Macedonian language</i>	291
The written records used	313
INDEXES	317
Index of persons	317
Index of Macedonian words	318
Index of subjects	325

**ПРЕДГОВОР КОН КНИГАТА
„ИСТОРИСКА ФОНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК“
ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ**

Професоре,

еве нè заедно во уштите една акција: со голема чесӣ го работӣевме Твојотӣ ракоитис, ѝа заӣоа сакаме да Ти заблагодариме ӣито ја имавме оваа реӣка можност̄и. Биди уверен дека Твојатӣа нова кнӣа на македонски јазик ќе е ӣречекана со срце и душа од с̄ирана на чиӣа-ӣелиӣе. Твоӣите кнӣги, независно од жанроӣ и наменатӣа, секо̄аи од ӣубликатӣа беа ӣрифакани како клуч ӣито го оӣвора срцеӣо на македонскиот човек (ја ӣарафразирам ӣознатӣатӣа мисла на Т. Синаӣӣски), заӣоа и оваа кнӣа ќе го доживее ӣӣӣот ус̄их. Среќни сме дека ӣо ӣовеќе години Твојатӣа мисла ӣовӣорно ќе дойре до нас, ќе ни даде ӣоӣӣик за наӣамоина работӣа. Заӣоа, с̄ӣе ние, Твоӣите ӣочиӣувачи сме Ти благодарни.

Во рацете на читателот се наоѓа една особена книга.

Овој труд (неговата англиска верзија: в. Конески 1983) претставува прва историска фонологија на македонскиот јазик воопшто, објавен во посебна книга и тоа во странство кај еден реномиран издавач. Особено значење за оваа книга претставува фактот дека таа е објавена во серија со други такви книги, историски фонологии на словенските јазици. Уредникот на серијата Г. Шевелов и самиот е автор на историската фонологија на украинскиот јазик, една од основните книги со ваква тематика во славистичкиот свет. Тој имал соодветна концепција за тоа како треба да изгледа конструкцијата на книгите посветени на историската фонологија на одделните словенски јазици, така што таа концепција е одразена и во оваа книга. Бидејќи дијалектолошкиот материјал и неговото објаснување биле важен дел од книгата, акад. Б. Видоески подготвил *По̄глед на фонолошкӣӣе особенос̄ӣи на македонскӣӣе дијалектӣи*, кој се наоѓа во книгата. Накусо може да се заклучи дека појавата на оваа книга во 1983 г. пред јавноста (домашната и, особено, странската) ја афирмира историјата на македонскиот јазик.

Објавувањето на оваа книга беше многу потребен потег, бидејќи на меѓународен план од страна на некои „научни“ кругови од поранешниот политички исток (тука особено треба да ги споменеме бугарските центри) во тоа време на македонскиот јазик засилено му се одрекуваше историјата, а со тоа и правото на сегашност. Современиот македонски стандарден јазик, од страна на споменатите кругови, се прикажуваше како регионална писмена норма (втора, трета итн.) на бугарскиот јазик. Ваквите напади беа силно изразени од бугарската средина. Во 1978 г. излезе една опширна студија објавена во сп. *Български език*, XVIII, кн. 1, с. 3-43, под наслов „Единството на българския език в миналото и днес“, зад која всушност стоеше акад. Владимир Георгиев, а беше потпишан Институтот за бугарски јазик при БАН во Софија* и со која беа набележени насоките на идната партиска, научна и државна политика на Бугарија кон тогашната СР Македонија и нејзината култура.

Претходно Блаже Конески во изданието на својата *Историја на македонскиот јазик* од 1965 г. (како и во следните изданија) го имаше обработено фонолошкиот развој на македонскиот јазик во далеку поскупоцен обем, но тука се гледаа главните замисли подоцна применети во споменатото англиско издание на *Историска македонска фонологија*.

За конечниот изглед на книгата, заслужен е и акад. Божидар Видоески, кој во додаток кон неа ги даде основните информации за синхрониската фонолошка диференцијација на македонскиот јазик, со што се даде нужната дополна кон неговата историска фонологија. Потоа, заслужни се издавачот Г. Шевелов, кој дал многу ценети забелешки кон текстот, како и акад. З. Тополињска, која исто така во текот на работата и печатењето на текстот учествувала во неговиот конечен облик со важни сугестии. За ова нè информира самиот Бл. Конески во краткиот предговор кон книгата.

Со преведувањето на книгата се зафати познатиот американски славист професорот Виктор Фридман. Во врска со овој проект, неодамна, замолен од моја страна, тој ги напиша следниве неколку реченици: „I remember clearly the day that Blazhe Koneski asked me to translate his historical phonology together with Bozho Vidoeski's dialectological outline into English. Blazhe had asked me to come to see him at the Academy – this was back in the days when it was still housed in the old building that is now the Italian Embassy. I came to visit, and he and Bozho explained that they very much wanted me to be the one to translate this work into English. Translation is not one of my favorite tasks, but of course I was only too happy to be able to repay Blazhe and Bozho in some way for the many years of kindness they had shown me. And so it was that Blazhe put me in touch with

* За ова в. Стаматоски 1998: 176-177.

George Shevelov, who was the series editor. I still have the photocopied manuscript with Blazhe's penciled corrections and notes as well as a copy of the original version of Bozho's outline and the later edited version. I keep them in remembrance of two very dear teachers and friends.“

Напишаното од В. Фридман се однесува на 1977 г. (или порано) кога имено станала оваа средба.

Некаде во тоа време јас се вработив како асистент по современ македонски јазик на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет во Скопје. Еден ден ми пријде професорот Конески и ми ја даде истата копија (не фотокопија, како што вели Фридман, туку текст пишуван на шапирограф и вкоричен) со истите рачни забелешки направени од негова страна. Ме зачуди тоа што книгата беше напишана со латиница, но објаснување најдов во фактот дека Конески мислел дека така странците кои треба да се занимаваат со ракописот во неговото претворање во книга, подобро ќе го разберат текстот. Освен тоа, сите примери беа транскрибирани со фонетска азбука, па тие требало посебно да бидат допишувани со латиница, што во тоа време претставуваше несомнен проблем. Како и да е, професорот Конески ми го даде македонскиот ракопис и ми рече нешто во смисла да го земам и да го чувам за да ми се најде во иднина. Не помина многу време, по предлог на професорот Конески, по неговото заминување од Факултетот, јас го презедов предметот Историја на македонскиот јазик, па така текстот ми се најде и тоа многу, во врска со моите предавања пред студентите по македонистика.

Сега (2001 г.) истиот ракопис се наоѓа пред мене, но со една поинаква цел. Од него направивме (јас и двајцата мои соработници) книга која за првпат се објавува во Македонија на македонски јазик под наслов *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Оваа задача беше многу пријатна, интересна, но и одговорна. Пријатна е затоа што ние, учениците на Блаже Конески, имаме шанса барем малку да му се оддолжиме на својот сакан професор. Интересна е затоа што тоа требаше да го сториме на малку необичен начин: требаше да појдеме од македонскиот ракопис кој е во релативно сурова состојба, да ги преземеме забелешките направени со рака од страна на професорот и ракописот да го споредиме со англискиот текст врз чии коректури професорот повторно правеше забелешки, додаваше и менуваше. Притоа требаше примерите, кои се мошне важен дел од текстот, да ги „вратиме“ во нивната првобитна старо-црковнословенска или дијалектна форма. Задачата е одговорна затоа што почитта која ја чувствуваме кон професорот нè обврзуваше работата да ја изведеме, така да се каже, најпрецизно. Затоа го предупредуваме читателот на книгава дека целата одговорност за евентуалните грешки ја земаме врз себе.

Сакам со неколку реченици да ја објаснам концепцијата на Блаже Конески за проучувањето на историјата на македонскиот јазик и неговата историска фонологија.

Блаже Конески се најде пред еден интересен проблем: требаше, по преземањето на Катедрата за македонски јазик (и јужнословенски јазици) во 1946 г., да конципира повеќе предмети (наставни области) како основач на самата Катедра. Конципирањето на одделните предмети значи и истовремено определување на предмети на истражување од областа на македонскиот јазик, авансирање на некои теми што ќе бидат предмет за разработка во најблиската и подалечната иднина.*

Конципирањето на некои од предметите беше помалку или повеќе конвенционална работа: предмет на проучувањето на областа *современ македонски (сѝнандарден) јазик* – сите рамништа на стандардизираниот облик на македонскиот јазик од фонологијата до синтаксата, како и, се разбира, лексиколошка обработка на фондот на зборови на македонскиот јазик. Предмет на проучувањето на *дијалектологијата на македонскиот јазик* е опис на структурата и на семантичките категории одразени во конкретни дијалекти, систематизација на дијалектите на македонскиот јазик итн.

Конципирањето на предметот *Историја на македонскиот јазик* претставува посебен проблем. Сам по себе тој е делив на два дела: историска граматика на македонскиот јазик и, условно речено, развиток на нормата на македонскиот јазик. Делот *историска граматика на македонскиот јазик* Блаже Конески го именува како *историја на македонскиот јазик* (така гласи и неговата книга, в. библиографија), а делот *развиток на нормата на македонскиот јазик* го именува како *историја на писмениот јазик* или, поточно, *историја на јазикот на словенската писменост во Македонија од најстари времиња до денес*.

Со ваквите решенија тој избегнува неколку стапици: прво, ако тој се задржеше на именувањето *историска граматика*, тогаш овој дел ќе требаше во нашата ситуација да се раздели на уште два дела – *историска граматика на црковнословенскиот јазик во Македонија* и *историска дијалектологија на македонскиот јазик*, бидејќи кај нас не постои историски нормиран јазик пред современиот период и бидејќи кај нас современиот македонски стандарден јазик своите корени ги има повеќе во дијалектите, а помалку во црковнословенската писмена традиција; второ, оттука произлегува дека ние за нашата ситуација не можеме да зборуваме за развиток на нормата на маке-

*

За ликот на Блаже Конески и за неговото значење за македонската култура в. Стаматоски 1995.

донскиот јазик, бидејќи и овој дел треба да го поделиме на два следни дела – развој на нормата на црковнословенскиот јазик и развој на нормата на современиот македонски стандарден јазик (од Мисирков и од 1945 г.).

Конески го избра својот пат, бидејќи објективниот материјал го налагаше него: тој во предметот *историја на македонскиот јазик* (условно речено, и во првиот и во вториот дел) ги следи оние граматички и нормативни тенденции (*македонски*) кои го афирмираат денешниот современ македонски јазичен стандард. Тие се јавуваат од најстари времиња, сп. ја македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, па преку средниот период, сп. го јазикот на македонските дамаскини, ги следиме размножени до новиот период, сп. го јазикот на делата на М. Цепенков, јазикот на делата на браќата Миладиновци, јазикот на К. Рацин итн.

За историјата на нашиот јазик мошне се важни фактите што ги нуди историската дијалектологија. Тоа е реконструкцијата на етапите на дијалектната диференцијација на македонскиот дијасистем, како и претставувањето на главните дијалектни групи формирани како резултат на претходно одвивачките процеси, карактерот на границите, односно на преодните зони меѓу тие групи, главните правци на изоглосите итн. Овие проучувања се важни и од гледна точка на современиот македонски стандарден јазик, односно од гледна точка на неговата дијалектна база. Во таа насока се издвојува студијата посветена на централните говори на западното наречје, но и централни во македонскиот дијасистем: скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот и кичевско-поречкиот (Видоески 1998: 189-212). Нивните заеднички карактеристики се истовремено основа на стандардниот јазик. Тоа се: **ж** се рефлектирало во */a/*: *рака*, *џаџ*, вокалното *л* е заменето со секвенцата */ol/* на поголемиот дел: *волна*, *долџо*, *солза*, додека вокалното *р* ја задржало својата силабична вредност: *врв*, *дрво*. Овие говори имаат петочлен вокален систем: */u/*, */e/*, */y/*, */o/*, */a/*, со симетричност во консонантизмот во однос на приznakот +звучност: */u/* : */s/*; */y/* : */ʃ/*. Гласовите */k/* и */ʒ/* имаат широка употреба во однос на групите *иџи* и *жд*: *фаќа*, *веѓа*. Кај денталните сонанти постои тенденција да се ликвидира корелацијата по мекост, во повеќето микросистеми старото меко *л* затврднало во наследената лексика: *клуч*, *недела*, додека во турцизмите сè уште се чува мекоста: *џељџе*, *џељ*. Гласот */f/* има фонемски статус, со исклучок на мали ареали. Трето лице мн. през. завршува на *-аџи*: *викааџи*, 3 л. мн. аор. и имперф. завршува на *-а*: *викаа*, *дојдоа*.

Или со други зборови: централните дијалекти претставуваат природна основа на литературниот/стандардниот јазик. Токму таков позитивен избор гледаме кај нашиот стандарден македонски јазик.

Македонскиот дијасистем* почнал да се оформува најнапред преку процеси во фонологијата.

Јужнословенските јазици, во таа смисла и нивната источна подгрупа – македонскиот и бугарскиот, се претставуваат лингвистички како дијалектен континуум во кој, низ историјата, се имаат јавено иновациски центри, формирани како жаришта на нови појави. Формирањето на овие жаришта води кон создавање на посебни дијасистеми. Така, македонскиот јазик развил низа иновации врз прасловенското наследство кои ја обликувале неговата посебност. Треба да се истакне дека иновациите предизвикале паралелен развој на соседните јужнословенски дијасистеми. Тоа го истакнува Видоески (1996: 33): „Македонскиот јазик, ..., развил и ред иновации коишто ја насочувале граматичката структура во поинаков правец, различен од оној по кој одел процесот на бугарскиот ареал. (...) Македонските иновации се јавуваат речиси паралелно со оние што ги истакнавме како источно-јужнословенски. Тие иновации ја засегаат јазичната структура како целина.“ Сп. и Видоески (1997: 14): „На територијата населена со македонските племиња рано се создало силно иновационо огниште кое довело до оформување на самостојниот македонски дијасистем, кој во текот на својот развој останувал во близок контакт со своите словенски и несловенски соседи. Споменатото старо иновационо огниште на територијата на македонското западно наречје, на денешната територија на т.н. централни говори, било активно низ целиот историски пат на македонскиот дијасистем и токму говорите затворени во тој круг со важни македонски иновации станале база на денешниот македонски стандарден јазик.“ Според тоа, во источно-јужнословенската подгрупа на балканските јазици, и развојот на македонскиот и на бугарскиот јазик оделе паралелно еден покрај друг, а не еден од друг, македонскиот од бугарскиот, на пример. Сп. ја и констатацијата на Чашуле (1998: 368): „Проучувањата покажуваат дека, иако блиски, македонскиот и бугарскиот јазик не само што покажуваат дивергентни текови и се разликуваат значително по степенот на балканизација, туку типски се распоредуваат во две групи – македонскиот како најцентрален

* Терминот *дијасистем* потекнува од Вајнрајх (1954: 390). Него го дефинираме на следниов начин: „систем на дијалектен комплекс гледан во дијахрониски континуитет, а кој одлучува за самостојноста на еден јазик“. Односно: дијасистемот е определен од множество на изоглоси што поврзуваат појави од јазичен карактер, последица на дијахрониски процеси и кои довеле до нивна комбинација и усогласување на комбинаторен и синтагматски план во синхронијата. Во самата дефиниција е содржано постоењето на изоглоси носители на појави со централен и периферен карактер за еден дијасистем, односно изоглоси што се носители на типичните јазични појави на дијасистемот и изоглоси што се носители на карактеристики што не се типични од гледна точка на дадениот дијасистем. Ваквата дефиниција заинтересираниот читател може да ја согледа и во опширната статија посветена на македонскиот јазик/дијасистем на Брововиќ (1983).

балкански јазик, а бугарскиот како јазик на значително поумерена балканизација.“ Иако македонскиот јазик е тесно поврзан со другите два соседни јужнословенски јазици – српскиот и бугарскиот, врската со бугарскиот јазик е поинаква: македонскиот и бугарскиот сочинуваат јазична подгрупа што може да се определи како источно-балканско-словенска. Ваквата класификација се аргументира со фактот дека јазиците-дијасистеми расположени на источниот дел на Балканскиот Полуостров (бугарскиот, македонскиот и југоисточните дијалекти на српскиот јазик) покажуваат инвентар на заеднички особености како што се: губењето на деклинацијата, губењето на инфинитивот, развојот на постпозитивниот член (но: не на еднаков начин и не со еднакви резултати во секој од нив посебно), па покрај посебностите што ги разделуваат дијасистеми (на пр. развојот на еровите во бугарскиот наспроти македонскиот, како и развојот на „јат“), сепак не постојат апсолутни граници меѓу македонскиот и српскиот, македонскиот и бугарскиот јазик, како што впрочем не постојат такви граници и меѓу хрватскиот/српскиот јазик наспроти словенечкиот итн. Ваквото издвојување на бугарскиот и македонскиот јазик во посебна источно-балканска подгрупа произлегува од опозицијата балканизирани vs небалканизирани јужнословенски јазици. Во таа смисла приznakот +балканизиран е карактеристичен за македонскиот и бугарскиот јазик, додека за српскиот/хрватскиот важи приznakот -балканизиран.

Понатаму ќе ги издвојам оние резултати од дијахрониските процеси што се најважни во формирањето на македонскиот јазичен дијасистем.

Најнапред треба да се истакне дека местото на македонскиот јазик во јужнословенскиот и словенскиот јазичен свет е определено, сосема правилно, според најстарата дистинкција – развојот на еровите. Балканските словенски јазици (в. на пр. Лант 1952) можат да се разделат на две групи според развојот на прасловенските редуцирани вокали (еровите): источна каде што двата ера не се развиле еднакво и западна каде што тие се развиле еднакво. Од западниот дел на балканските словенски јазици се изведени два дијалекта (дијасистеми) коишто ја дале основата на словенечкиот и на српскиот/хрватскиот литературен јазик, а „the eastern Balkan Slavic dialects gave rise to the Bulgarian literary language in the nineteenth century and to the newest of European literary languages, Macedonian, in our own day“ (Лант 1952: 1).

Историски гледано, македонскиот дијасистем преживеал промени од два вида: првиот вид промени се последица на внатрешни развојни тенденции на дијасистемот, на пр. упростувањето на односите во рамките на консонантскиот потсистем наследен од прасловенскиот јазик како последица на затврдувањето на неките консонанти, додека вториот вид промени се последица на другојазични влијанија, на пример појавата на романско-балкански тип на пер-

фект со *има* во улога на помошен глагол + глаголка придавка. Меѓутоа, треба да се нагласи и фактот дека некои промени започнати како последица на внатрешни развојни тенденции нашле плодна почва во јазичното окружение на македонскиот јазик и биле поддржани во рамките на општата тенденција за изедначување на системите на јазиците од балканскиот простор. Таков е случајот со процесот на упростување на падежниот систем кој бил поттикнат од фонетски процеси што значеле изедначување на формата на одредени падежни форми и со тоа настанување на нивна неизразност, на пр. генитивот се изедначил со дативот, сп. *од Блажеџа* – *на Блажеџа* итн. Губењето на морфолошкиот падеж наследен од прасловенскиот јазик довело до изразување на падежните релации со синтагми од предлози и именки (нечленувани односно членувани), сп. *мусџаки на/од сџар војник* (генитивна релација) – *мусџакиџе на/од сџариџи војник*.

Прашањето кога се добил новиот тип на македонскиот јазик е едногласно решено во науката и временски границата се поставува во XV век. Тоа е времето кога се афирмирал (дури и во писменоста) јазичниот модел на македонскиот јазик што во науката (без оглед на точноста на оваа определба) се нарекува *балкански*. Во науката исто така е решено прашањето дека најстарата фонетска иновација, која го издвоила македонскиот јазичен ареал, е замената на силните ерови (в. погоре), имајќи ја предвид состојбата во старословенскиот канон што непосредно се надоврзува на состојбата во прасловенскиот јазик по доаѓањето на Словените на територијата на денешната Југоисточна Европа. Значи сме ја имале ситуацијата $\text{ъ} > \text{o}$, $\text{ь} > \text{e}$, сп. *сон*, *ден*. Оваа особина, в. погоре, ја опфатила сета денешна етничка Македонија, со исклучок на еден пограничен појас со српската јазична територија на север и на крајниот југоисток на пограничјето со родопскиот дијалект на бугарскиот јазик. Подоцна таа во одделни морфеме се раширила и на североисток, зафаќајќи и дел од бугарското јазично пограничје (в. Видоески 1997: 11). Причината за оваа промена лежи во „нестабилниот“ карактер на еровите во историјата на прасловенскиот јазик (в. Поповска-Таборска 1991: 76-78), така што таквата промена е природен израз на новонастанатата јазична индивидуалност, во случајов на македонската.

Меѓутоа, во науката не е докрај расчистено прашањето каква е улогата на втората, според хиерархијата на важноста, промена од фонетски карактер, која довела до реструктуризација на фонолошкиот систем, консеквентно до нови функционални решенија во рамките на системот, а тоа е депалатализацијата на меките консонанти, како палатализираните (супфонолошки – фонетски меки), така и на палаталните (фонолошки меки). Овој проблем се поврзува со поширокото прашање за присутноста на признаците на мекоста

во фонолошкиот систем на современиот македонски јазик. Историскиот развој на македонскиот консонантизам го карактеризира мошне нагласениот процес на губењето на фонолошката природа на овој признак (сп. сега во системот имаме едвај пет меки консонантски фонемии, и во принцип со не силно изразена мекост: *ќ, џ, љ, њ, ј*), како и воопшто губење на овој признак од македонската фонетика (в. Савицка, Спасов 1997: 81). Конески (1958: 28) во таа смисла нагласува: „Затврднувањето на меките консонанти е една од најкарактеристичните тенденции во историскиот развој на македонскиот консонантизам. Пројавена веќе во стариот период на нашиот јазик, таа тенденција се остварува на различен начин сè до наше време, со сета онаа нерамномерност во степенот на нејзиното извршување од дијалект до дијалект.“

Нека ми биде дозволено овде да ја истакнам тезата на Конески, која и лично многу ја поддржувам, дека процесот на депалатализацијата на меките консонанти (и тоа пред сè на непарните меки консонанти со мекост од нефункционален карактер *ш, ж, ч, ц, s* и, ограничено, *с*, како и на групите *шш* и *жд*, но и на парните меки консонанти со мекост од функционален карактер *љ, њ, р*) е вториот израз на јазичната самостојност на македонскиот јазик. Прво, затврднувањето на меките консонанти ги реструктурирало функционалните можности на консонантскиот систем во целина и предизвикало промени на морфемите, како и во дистрибуцијата на гласовите, на вокалите, но и на некои од консонантите. Затоа и појавата наречена „мешање на носовките“, која, како што е познато, го зафатила македонскиот и бугарскиот јазичен терен и претставува резултат од повеќе процеси, дала кај нас донекаде поинакви резултати (в. Конески, ракопис: § 62 и пошироко). Конески со право укажува дека како фонетски процес, од типот на асимилациите, замената на *ѡ* во *ѡ* зад непарните меки консонанти била територијално ограничена на Охрид, за што ни сведочи изговорот *чадо* (*ѡадо > ѡадо*), познат до пред стотина години.

Во однос на појавата „мешање на носовките“ македонскиот и бугарскиот терен биле издиференцирани мошне рано. Како што е познато само во периферните југоисточни македонски говори постои ситуација карактеристична за бугарскиот јазик, односно изедначување на носовките и еровите во „неопределен“ вокал, со тоа што рефлексот на *ѡ* и *ѡ* го смекнувал претходниот консонант. Понатаму, тенденцијата на затврднувањето на меките консонанти влијаела и врз појавата на протетички гласови, *ј* во западномакедонските говори каде што имало мешање на почетните *ѡ* и *ѡ* и постарото протетичко *ѡ* во источната група говори каде што и не можело да се јави мешање на почетните *ѡ* и *ѡ*, сп. *јаже* – *важе*, губењето на промените од мек наспроти тврд тип, сп. *ножеви* – *ножови* итн.

Консеквентно, оваа тенденција е резултат на формирањето на современиот фонотактички тип на македонскиот јазик. Имено, низа особености од парадигматски карактер на фонолошкиот систем на македонскиот јазик, односно особеностите на реализацијата, посебно ограничената алофонија со позициски карактер, укажуваат на тоа дека македонскиот јазик можеме да го вброиме во неакомодирачки тип на изговор. Одлучувачки факт е непостоењето на позициски смекнувања на консонантите пред предните вокали, непостоење на поизразита вокалска алофонија зависна од консонантскиот контекст, отсуство на корелација по мекост во системот на консонантските фонemi и воопшто ограничениот број на меките консонанти, односно фактот дека тие немаат контекстуални ограничувања (в. Савицка, Спасов 1997: 115-116). Овие особини го разликуваат македонскиот јазик од бугарскиот јазик, но и од источнословенските, на пр. од рускиот јазик кој се карактеризира со изразит акомодирачки тип на изговор. Ова го покажуваат и конфронтативните испитувања (в. на пр. Савицка, Спасов 1992; Танушевска, ракопис).

Меѓутоа, не е мал бројот на изоглосите што се распространуваат низ повеќе од еден дијасистем, при што често, иако не секогаш, за тоа одлучува и нивната старост: постарите изоглоси истовремено се и „релативно подолги“, почесто ги преминуваат границите на еден (или повеќе од еден) дијасистем, додека „помладите“ изоглоси се и „релативно покусни“, почесто не ги преминуваат границите на еден (или повеќе од еден) дијасистем, а пак „најмладите“ изоглоси се и „најкусни“, често се ограничени дури и во едно дијалектно подрачје на даден дијасистем. Притоа, најчесто „помладите“ изоглоси по својата природа се несловенски балкански елементи во словенските дијалекти. Така, на пр., изоглосите што ги означуваат „класичните балканизми“, за што стана збор и погоре, како што се: различните форми на губењето на морфолошкиот падеж, постпозитивниот член, аналитичката компарација и др., зафатиле поширок ареал на словенскиот Балкан (в. Видоески 1997: 12).

Што се однесува на прашањето за карактеристиките на изоглосите што ги определуваат и ги разграничуваат македонскиот и бугарскиот дијасистем, мора да се имаат предвид структуралните (формалните) карактеристики и нивната фреквенција, дистрибуцијата во текстот, нивните семантички карактеристики, како и нивната старост. На пр.: најстарата изоглоса што ја опкружува речиси целата македонска јазична територија (со исклучок на еден мал појас на северните дијалекти) е *o* од силниот заден ер (*сон*) во сите позиции. Таа изоглоса ја преминува македонската јазична територија и ги зафаќа северозападните бугарски дијалекти, но таму ѝ минува во *o* само во суфикси, што значи дека во однос на дадената карактеристика македонскиот јазик се разликува во квалитативна и во квантитативна смисла.

Во таа смисла Тополињска (1996) истакнува: „познато е дека македонските системи покажуваат резултати на најинтензивна интерференција со ароманскиот и мегленороманскиот, додека бугарските системи имале најразвиени контакти на давање-земање со (дако)романските дијалекти (с. 37); треба да паметиме (1) дека двата стандардни система претставуваат идеализација на состојбите карактеристични за дијалектните комплекси кои во поширока перспектива сочинуваат алки на еден дијалектен континуум, но алки прилично просторно оддалечени, и (2) дека самите механизми на стандардната идеализација, свесно одбрана во двете јазични заедници, суштествено се разликуваат (с. 61); типолошките разлики што ги покажуваат двата современи стандарди можат да се поделат – во прв ред – на две групи. Првата, поважна и поинтересна, ја сочинуваат разликите настанати како реакција од страна на различни словенски дијалектни системи на различни импулси од соседните несловенски системи. Во втората група спаѓаат разликите настанати во резултат на свесни интервенции на кодификаторите (с. 100); во групата разлики предизвикани од карактерот на стандардизационите процеси на бугарска страна се гледаат ефекти на насилна славизација и „дебалканизација“, така што во бугарскиот стандарден јазик наоѓаме појави што им се туѓи на сите бугарски дијалекти. Македонската стандардизација не знае за такви појави – таа од својата дијалектна база се оддалечува главно во смисла дека проскриптивната стандардна норма *ex definitione* бива построга од узуалната дијалектна норма (с. 101)“.

Македонскиот јазичен дијасистем во рамките на јужнословенскиот јазичен континуум почнал да се диференцира мошне рано: интензивните ерови се вокализирале кон крајот на X и почетокот на XI в., појавата на т.н. „мешање на носовките“ ја гледаме во текстовите настанати во XII и XIII в. што значи дека во живиот јазик можела да се јави порано, процесот на депалатализацијата на непарните меки консонанти, започнат кон крајот на XI в. во западномакедонските говори предизвикал промени во гласовната синтагматика што се одразило врз распределбата на аломорфите на некои морфемии, додека затврднувањето на парните меки консонанти кон XII в. ги засегнало функционалните можности на самиот консонантски систем.

Сите овие тенденции се резултат на формирањето на современиот фонотактички тип на македонскиот јазик што можеме да го определиме како неакомодирачки тип на изговор.

Од сето кажано произлегува дека *Историската фонологија на македонскиот јазик* од Блаже Конески се вбројува во основните трудови во македонистиката воопшто.

Људмил Сисаков

Цитирана литература

- Брозовиќ 1983 – Brozović D., 1983: „Pogovor knjizi „Za makedonskiot јазик“, *Македонски јазик*, XXXIV, 89-103.
- Вајнрајх 1954 – Weinreich U., 1954: „Is a structural dialectology possible?“ *Word*, 10, 388-400.
- Видоески 1996 – Видоески Б., 1996: „Дијалектите на македонскиот јазик (денешната состојба и историскиот развојот)“, *Етнологија на Македонијте*, Скопје, 31-46.
- Видоески 1997 – Видоески Б., 1997: „Македонскиот јазик меѓу балканските словенски и несловенски јазици“, *Прилози на МАНУ*, XXII, 1-2, 7-14.
- Видоески 1998 – Видоески Б., 1998: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том I, Скопје.
- Конески 1958 – Конески Бл., 1958: „Затврднување на мекото л во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, VIII, 28-31.
- Конески 1965 – Конески Бл., 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје-Белград.
- Конески, ракопис – Конески Бл., 1977: *Историска фонологија на македонскиот јазик* (в. Конески Бл., 1983: *A historical Phonology of the Macedonian Language*, Carl Winter, Heilderberg).
- Конески 1983 – Koneski Bl., 1983: *A Historical Phonology of the Macedonian Language*, Heidelberg.
- Лант 1952 – Lunt H.G., 1952: *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Скопје.
- Поповска-Таборска 1991 – Popowska-Taborska H., 1991: *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Warszawa.
- Савицка, Спасов 1992 – Sawicka I., Spasow L., 1992: „Polski i macedoński w świetle cech fonetyki i fonologii segmentalnej – aspekt dynamiczny“, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 28, Warszawa, 213-242.
- Савицка, Спасов 1997 – Савицка И., Спасов Љ., 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Скопје.
- Стаматоски 1995 – Стаматоски Тр., 1995: *Кон ликој на Блаже Конески*. Скопје.
- Стаматоски 1998 – Стаматоски Тр., 1998: *Конинуијетот на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 176-177.
- Танушевска, ракопис – Танушевска Л., 1999: *Карактеристики на македонскиот и полскиот фонолошки систем*.
- Тополињска 1996 – Тополињска З., 1996: *Студии за македонско-бугарската јазична конфронтација*, Скопје.
- Чашуле 1998 – Чашуле И., 1998: „Зузана Тополињска, Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација, Скопје: МАНУ, 1996, 110 стр.“, (приказ), *Македонски јазик*, XLVII-XLVIII, 1994-1996, 365-368.

ЗАБЕЛЕШКИ ЗА РАБОТАТА ВРЗ ОВА ИЗДАНИЕ

Со неколку зборови сакаме да му ја објасниме на читателот постапката околу подготовката на ова издание. Редакцијата на македонскиот ракопис ја изврши проф. д-р Људмил Спасов, а соработници беа ас. м-р Искра Пановска-Димкова и ас. м-р Љупчо Митревски.

Тргнавме од ракописот на историската фонологија на македонскиот јазик, напишан на македонски јазик, печатен со латиница на шапирограф со рачно допишувани белешки од страна на Бл. Конески. Тука треба да се напомене дека примерите беа дадени со фонетска (латинична) транскрипција: прасловенските, старословенските црковнословенските, грчките, дијалектните, современите и примерите од други јазици. Сите примери ги предаваме со оригинален правопис и во оригинална форма, водејќи сметка за ракописот и за шрифтоот, тргнувајќи од принципот применет во Конески 1986.

Ракописот беше во релативно сурова состојба, што значи дека на места имаше пропусти во примерите, а во англискиот текст имаше дополнувања што ги нема во македонскиот ракопис и се правени врз коректурите така што нив критички ги преземавме од англискиот текст. Сите интервенции се набележани со фусноти. Тоа значи дека ние преведувавме делови од англискиот текст само таму каде што беше потребно за конечниот лик на изданиево (на пр. § 9 со наслов *Од историјата на предметите*).

Текстот на акад. Божидар Видоески *Поглед на фонолошките особености на македонските дијалекти* го подготви акад. Зузана Тополињска.

Многу ни е мило дека корицата на изданиево ја изработи Бојан Средојевиќ, внукот на Блаже Конески.

Библиографиите се ажурирани според англискиот текст, а додадени се и библиографски единици што се споменати во фуснотите, а некаде, спротивно, недостасуваа библиографски единици во англискиот текст, кои беа преземени од македонскиот ракопис.

За попрегледно читање на македонскиот дел (а и заради симетричност со англискиот дел), ги подготвивме следниве индекси: *индекс на лица*, *индекс на примери* и *индекс на поими и термини*. Скратениците на ракописите ги предаваме според усвоените принципи во нашата наука (в. *Македонистика IV*), а објасненијата за ракописите ги преведовме од англискиот текст. Исто така, извршивме потребни дополнувања и поправки кај скратениците на јазиците, дијалектите и говорите и на скратениците на граматичките термини.

За да ја доловиме автентичноста на ракописите, подготвивме соодветни азбуки (автор Љ. Митревски): старословенска (XII-XVI в.), црковнословенска (XVII-XIX в.), современа дијалектна и одделни знаци за некои глаголски букви и за некои фонетски графии.

Во текстот додадовме фусноти со објаснувања од различен тип, таму каде што сметавме дека ќе му бидат корисни на читателот. Во таа смисла, изданиево е дополнето и со Предговор (од проф. д-р Људмил Спасов) што го објаснува местото на историската фонологија на македонскиот јазик во однос на неговата севкупна историја, околностите на објавувањето на книгата на англиски јазик и други работи. Предговорот на англиски јазик го преведоа проф. д-р Љупчо Пановски и проф. д-р Драги Михајловски.

Од сето направено се гледа дека ова издание треба да се прифати како критичко издание на *Историската фонологија на македонскиот јазик* од Блаже Конески.

Англиската верзија *A Historical Phonology of the Macedonian Language* е второ издание на оваа книга, за првпат објавена во Хајделберг 1983 г.

Скопје, ноември 2001 година

Људмил Спасов
Искра Пановска-Димкова
Љупчо Митревски

**FOREWORD TO "A HISTORICAL PHONOLOGY
OF THE MACEDONIAN LANGUAGE" BY BLAZHE KONESKI**

Professor,

Here we are together again completing a new task: It has been a great honor for us to edit your manuscript and we are grateful for having this rare opportunity. Be sure that your new book in Macedonian will be met with great enthusiasm in the country. Your books, no matter of what genre or for what purpose, have always been accepted by readers as a key that opens the heart of the Macedonian man (to paraphrase the well known thought of T. Sinaitski). This one will certainly have the same success. We are happy that after many years, your ideas will come to us again encouraging us in our future work. Therefore we, your humble students, express our deep gratitude to you.

The reader holds a very special book in his hands.

This book (in its English version: See Koneski 1983) is the first historical phonology of the Macedonian language published as a separate book abroad by a very distinguished publisher. It is of particular importance to mention that this book was published in a series on the historical phonologies of the Slavic languages. The editor of the series, G. Shevelov, is himself the author of the historical phonology of the Ukrainian language, one of the essential books on this subject in Slavic world. He had planned a complete series of books concerned with the historical phonology of every individual Slavic language. Thus, his concept is the basis of this book, as well. Since the dialectal material and its explanation occupied a significant place in the book, Professor B. Vidoevski's *A survey of the Macedonian dialects* was included in the volume. In short, the publication of this book in 1983 affirmed the history of Macedonian language both at home and abroad.

The publishing of this book was a very useful and necessary move, since, at that time, some 'scientific' circles from the former political east (Bulgarian centers in particular) denied the history of the Macedonian language, which meant denial of its right to existence. These circles treated the modern Macedonian standard language as a regional written norm (second, third, etc.)

of the Bulgarian language. These attacks were intensified in 1978 when a study was published in the journal *Balgarski ezik*, XVIII, Vol. 1, pp. 3-43 entitled 'The Unity of the Bulgarian Language in the Past and Today' actually written by a member of the Bulgarian Academy of Sciences, Vladimir Georgiev, although signed by the Institute for Bulgarian Language in Sofia.* It determined the future party, scientific and state policy of Bulgaria towards the Socialist Republic of Macedonia of that time and towards its culture in general.

Blazhe Koneski in his first edition of *A History of the Macedonian Language* of 1965 as well as in the later editions, had made a short survey of the phonological development of the Macedonian language which, although only briefly, outlined the major ideas which he later developed in the English edition of the Historical Phonology.

An important contribution to this work was made by Bozhidar Vidoeski who, in the appendix, gave the essential data on the synchronic phonological differentiation of the Macedonian language. Credit should also be given to G. Shevelov, the publisher, who made indispensable notes to the text and Z. Topolińska who also participated into the finalization of the text with many valuable suggestions. We have this information from Blazhe Koneski himself in his brief preface to the book.

The book was translated into English by the distinguished American specialist in Slavic studies, Professor Victor A. Friedman. Recently I asked him to write a few words about this project. This is what he wrote back: "I remember clearly the day that Blazhe Koneski asked me to translate his historical phonology together with Bozho Vidoeski's dialectological outline into English. Blazhe had asked me to come to see him at the Academy – this was back in the days when it was still housed in the old building that is now the Italian Embassy. I came to visit, and he and Bozho explained that they very much wanted me to be the one to translate this work into English. Translation is not one of my favorite tasks, but of course I was only too happy to be able to repay Blazhe and Bozho in some way for the many years of kindness they had shown me. And so it was that Blazhe put me in touch with George Shevelov, who was the series editor. I still have the photocopied manuscript with Blazhe's penciled corrections and notes as well as a copy of the original version of Bozho's outline and the later edited version. I keep them in remembrance of two very dear teachers and friends."

What V. Friedman has written here, refers to 1977 (or earlier) when this meeting was held.

At approximately that time, I was employed as a teaching assistant in Contemporary Macedonian language at the Department for Macedonian and South Slavic languages at the Faculty of Philology in Skopje. One day, Professor Koneski approached me and gave me a similar copy (not a photocopy, but a text multiplied from a stencil and bound together) with the same hand

*

See Stamatovski 1998: 176-177.

notes made by him. I was much surprised that the book was written in Latin letters, but the explanation that came to me, was that Koneski thought that thus foreigners could easier understand the manuscript and transform it into a book. Apart from this, all examples were transcribed in a phonetic alphabet so that they could be additionally written in Latin letters, which, at that time, was quite a problem. Anyway, Professor Koneski gave me the Macedonian manuscript and told me something to the effect that I should take it and keep it in case I needed it in future. Not very long after this, at the suggestion of Profesor Koneski after his retirement from the Faculty, I took over the teaching of the History of the Macedonian language. Thus I made a good use of the text for my classes with the students studying Macedonian.

Now, (2001) the same manuscript is in front of me, but with a different purpose. It has been now transformed by me and two of my assistants into a book entitled *Historical Phonology of the Macedonian Language*. It is published for the first time in Macedonia in the Macedonian language. The task was a pleasant and interesting one, but also a great responsibility. It was pleasant because we, Blazhe Koneski's students, had a chance to pay a modest homage to our beloved professor. It was interesting because we had to do it in a very peculiar way: We had to start from the Macedonian manuscript which is in a relatively unprocessed state, to take over the notes made by the hand of the professor and to compare it with the English version upon whose corrections, Profesor Koneski made new notes, adding and changing the material. At the same time, we had to "bring back" the examples as an indispensable part of the text, in their previous Old Church Slavonic or dialectal form. It was a great responsibility because the respect we felt for the late professor, obliged us to carry out the work without the slightest error. Therefore, we assure the reader that only we are responsible for any possible errors in the book.

Now I would like to explain briefly Blazhe Koneski's concept for the study of the history of the Macedonian language and its historical phonology.

Koneski faced a very interesting problem: After establishing the Macedonian Department and becoming its head in 1946, he had to plan for the coverage of many subjects from different disciplines. The designation of certain subjects of concentration, at the same time, meant defining subjects for study in the field of Macedonian language and advancing topics for further studies in the future*.

The designation of some subjects was more or less a matter of convention. The subject matter for the field called *contemporary Macedonian (standard) language* were all levels of the standardized form of the Macedonian language from phonology to syntax as well as the lexicology. The subject for study of the *dialectology of the Macedonian language* was a description of

* For Blazhe Koneski's life and work and his significance for Macedonian culture see Stamatovski, 1995.

the structure and the semantic categories reflected in existing dialects, categorization of the dialects of the Macedonian language etc..

The designation of the subject *History of the Macedonian language*, was a very special problem. This subject is divisible into two parts: Historical grammar of the Macedonian language and the development of the Macedonian linguistic norm. The part called *historical grammar of the Macedonian language* Koneski called *history of Macedonian language* (that is the title of his book, see Bibliography), while the part concerned with the *development of the Macedonian linguistic norm* he called *history of the written language* or, more precisely, *history of the language of the Slavic literacy in Macedonia from oldest times till today*.

These solutions helped him avoid several traps. First, if he had designated only the subject of *historical grammar*, then this part would have to be divided into two other parts – *historical grammar of Old Church Slavonic and its recensions in Macedonia* and *historical dialectology of the Macedonian language*, since there was no historically standardized language in Macedonia during the pre-modern period and since the modern Macedonian standard language has its roots more in the dialects and less in the Old Church Slavonic written tradition. Next, in our situation we cannot talk about the development of the norm of the Macedonian language because this part should be further divided into two other parts – development of the norm of the Church Slavonic language and development of the norm of the contemporary Macedonian standard language (since Misirkov and since 1945).

Koneski chose his own way since the objective material demanded it from him: In the subject *history of the Macedonian language* (in both parts) he followed those grammatical and normative tendencies (*Macedonian*), which affirm today's modern Macedonian standard language. They appeared during the oldest period of Slavic literacy (the Macedonian version of the Old Church Slavonic language), they existed in the later medieval period (the language of the Macedonian translations of Damaskin's sermons) and they exist in the modern period (the language of Cepenkov's works, the language of the Miladinov Brothers' works, the language of Kocho Ratsin etc.).

For the history of our language the facts offered by historical dialectology are of special significance, e.g. the reconstruction of the phases of the dialectal differentiation of the Macedonian diasystem, the determination of the major dialectal groups formed as a result of earlier processes, the character of the borders or the transition zones between those groups, the major directions of the isoglosses, etc. These studies are also important from the point of view of the contemporary Macedonian standard language, from the point of view of its dialectal roots. In that sense, we emphasize the study dealing with the central dialects of the western dialect region, which is central in the whole Macedonian diasystem: the Skopje-Veles, Prilep-Bitola, and Kichevo-Poreche dialects (Vidoeski 1998: 189-212). At the same time, their common features

form the foundation of the standard language. They are the following: has the reflex *a*: *raka*, *pat*, vocalic *l* has been replaced by the sequence *ol* for the most part – *volna*, *dolgo*, *solza*, – while vocalic *r* has retained its syllabic value: *vr̥v*, *dr̥vo*. These dialects have a five-member vocal system: *i*, *e*, *u*, *o*, *a*, with a symmetrical consonant structure for the feature +voicing: *c* : *ʒ*; *č* : *ž*. The phonemes *k'* and *g'* are frequent in comparison to the groups *št* and *žd*: *fak'a*, *veg'a*. With dental sonants there is a tendency to eliminate the opposition palatalized/nonpalatalized, in the majority of microsystems the old *l* has hardened in the inherited lexical fund: *kluč*, *nedela*, while Turkish loan words still keep their clear quality: *pel'te*, *tel'*. The sound *f* has phonemic status except in small areas. The third person plural in present tense ends in *-at*: *vikaat*, third person plural in aorist and imperfect tense ends in *-a*: *vikaa*, *dojdoa*.

In other words: The west-central dialects constitute natural basis for the literary/standard language. Such a positive choice can be seen in our standard Macedonian language.

The Macedonian diasystem* began to acquire its form via many phonological processes.

South Slavic languages and their eastern subgroup – Macedonian and Bulgarian – constitute a dialectal continuum in which, through history, there emerged centers of innovation serving as the focuses of new phenomena. The formation of these focuses led to the creation of particular diasystems. Thus, the Macedonian language has developed many innovations based upon the Common Slavic tradition that led to its distinctiveness. It should be emphasized that innovations caused parallel development of the neighboring South Slavic diasystems. This has been stressed by Vidoeski (1996: 33): "The Macedonian language, ..., developed a number of innovations that pushed its grammatical structure in a different direction, unlike the one followed by the Bulgarian area. (...) Macedonian innovations emerge almost parallel with the ones specified as eastern-south Slavonic. These innovations matter for the language structure as a whole." Cf. also Vidoeski (1997: 14): "On the territory populated by Macedonian tribes a strong innovative center was created early on and led to the formation of the independent Macedonian diasystem, which has developed while remaining in close contact with its Slavic and non-Slavic neighbors. The aforementioned ancient innovative center in the territory of the

* The term *diasystem* originates from Weinreich (1954: 390). It has been defined in this way: "a system of dialectal complexes seen in diachronic continuity, which determines the autonomy of a particular language". I.e.: a diasystem is determined by a multitude of isoglosses which connect linguistic phenomena, a consequence of diachronic processes which caused their combination and concordance on a combined and syntagmatic level in synchrony. In the very definition one can distinguish the existence of isoglosses as markers of phenomena of both a central and a peripheral character for a particular diasystem, in other words, isoglosses as carriers of typical linguistic phenomena and likewise isoglosses which are carriers of features that are not typical from the point of view of that particular diasystem. The reader can come across such a definition in the longer study of Macedonian language/diasystem by Brozović (1983).

Macedonian western dialect region, the present-day territory of the so-called central dialects, has been active throughout the entire historical development of the Macedonian diasystem, and these very dialects, which had been enclosed within this circle of important Macedonian innovations, were the ones that have become the basis of present-day Macedonian standard language". Thus, within the eastern-south Slavonic subgroup of Balkan languages, Macedonian and Bulgarian developed abreast, and not the one from the other, Macedonian from Bulgarian, for instance. Cf. the conclusion made by Chashule (1998: 368): "Studies show that, although being close, Macedonian and Bulgarian not only manifest diverging courses and not only differ significantly in the degree of Balkanization, but they fall into two typological groups – Macedonian being the most central among Balkan languages, and Bulgarian being a language of significantly more moderate Balkanization." Though the Macedonian language is closely related to the other two neighboring South Slavic languages – Serbian and Bulgarian, its relation to the Bulgarian language is of a different kind: Macedonian and Bulgarian constitute a linguistic subgroup that can be classified as the Eastern-Balkan-Slavic subgroup. Such a classification can be substantiated by the fact that the languages-diasystems that are spread over the eastern part of the Balkan Peninsula (Bulgarian, Macedonian and the south-eastern dialects of Serbian) manifest an inventory of common features, such as: the loss of declension, the loss of the infinitive, the development of the post-positive article (but not in the same way and not with equal results in each one of them individually), so that in addition to the distinctive features that divide the diasystems (e.g., the development of the jers in the Bulgarian language in contrast to case with the Macedonian language, as well as the development of "jat"), there are nevertheless no absolute borders between Macedonian and Serbian, Macedonian and Bulgarian, as there are no such borders, by the way, between the Croatian/Serbian and the Slovenian language etc. Such sorting of Bulgarian and Macedonian into a separate Eastern-Balkan subgroup results from the 'Balkanized versus non-Balkanized South Slavic languages'-opposition. In this respect, the feature +balkanized is distinctive for Macedonian and Bulgarian, whereas the feature -balkanized is valid for Serbian/Croatian.

In the text that follows I am going to emphasize those results of the diachronic processes that have been of the greatest importance in the formation of the Macedonian linguistic diasystem.

It should be stressed first of all that the place of the Macedonian language within the South Slavic and Slavic linguistic world has been determined, quite correctly, in accordance to the oldest distinction – the development of the jers. The Balkan Slavic languages (see for example Lunt 1952), can be divided into two groups, according to the development of the Common Slavic reduced vowels (jers): The eastern group, where the two jers did not develop in the same manner, and the western group, where they developed alike. Two dialects (diasystems), which have produced the bases of the Slovenian and Serbian/Croatian literary languages, had evolved from the western portion of the

Balkan Slavic languages, and “the eastern Balkan Slavic dialects gave rise to the Bulgarian literary language in the nineteenth century and to *the newest of European literary languages, Macedonian, in our own day*” (Lunt 1952: 1).

From a historical point of view, the Macedonian diasystem underwent two kinds of changes: One set of changes were a consequence of the internal developmental tendencies of the diasystem, e.g., the simplification of relations within the consonant subsystem inherited from the Common-Slavic language as a consequence of the dispalatalization of the palatalized consonants, whereas the other kind of changes were a consequence of influences from foreign languages, for instance the appearance of the Roman-Balkan type of perfect with *ima* ‘have’ as an auxiliary verb + participle (verbal adjective). However, the fact should also be stressed that some of the changes that had been initiated as a consequence of internal developmental tendencies found a fertile soil in the linguistic environment of the Macedonian language and were supported within the framework of the common tendency toward the equalization of the systems of the languages in the Balkan area. Such is the case with the process of the simplification of declension, which was induced by phonetic processes having a character of the levelling of the form of certain cases and causing therefore their loss, e.g., the genitive fell together with the dative, cf. *od Blažeta – na Blažeta* etc. The loss of the morphological declension which had been inherited from the Common Slavic caused case relations to be expressed through syntagmas of prepositions and nouns (indefinite vs definite), cf. *mustak’i na/od star vojnĭk* (genitive relation) – *mustak’ite na/od stariot vojnĭk*.

Scholars have already unanimously resolved the question regarding the time of appearance of the new type of Macedonian language and have set it in the 15th century. This was the time when the linguistic model of the Macedonian language, denoted by scholars as *the Balkan model* (regardless of the accuracy of this determination), established itself (even in literature). Scholars have also determined that the oldest phonetic innovation which made the Macedonian linguistic area a distinct entity was the development of the strong jers (see above), keeping in mind the situation in the Old Church Slavonic canon that was a continuation of the situation in the Common Slavic language following the arrival of the Slavs into the territory of present-day South-Eastern Europe. Thus, we had the situation $\text{ь} > \text{o}$, $\text{ѣ} > \text{e}$, cf. *son*, *den*. This characteristic, see above, had encompassed all present-day ethnic Macedonia, with the exception of one border area with the Serbian linguistic territory in the north, and another border area with the Rhodopian dialect of the Bulgarian language in the extreme south-east. Later on it also spread in individual morphemes toward northeast, enveloping also a part of the Bulgarian linguistic border area (see below Vidoeski 1997: 11). The cause of this change had been the “unstable” character of the jers in the history of the Common Slavic language (see Popowska-Taborska 1991: 76-78), and therefore such a change was a natural expression of the newly established linguistic individuality, in this case – the Macedonian one.

However, scholars have not as yet fully resolved the question regarding the role of the second most important change of a phonetic character, which led to the restructuring of the phonological system and gave rise to new functional solutions within the system, this change being the dispalatalization of the palatalized consonants, both phonologically and phonetically palatalized ones. This problem is related to the broader question regarding the presence of palatalization features in the phonological system of the contemporary Macedonian language. The historical development of Macedonian consonantism has been characterized by the pronounced process of losing the phonological nature of this feature (cf., we have now barely five palatal consonants in the system: *k'*, *g'*, *l'*, *n'*, *j*, whose palatalization is, in principle, not strongly expressed), and the general loss of this feature in Macedonian phonetics (see Sawicka, Spasov 1997: 81). In this respect, Koneski (1958: 28) asserts: "The dispalatalization of the palatal consonants has been one of the most characteristic tendencies in the historical development of Macedonian consonantism. Already manifested in the ancient period of our language, this tendency has been underway in different ways until our day, manifesting familiar irregularities regarding the degree of its realization from dialect to dialect."

Let me emphasize here the thesis of Koneski – which I personally fully support – that the process of dispalatalization of palatalized consonants (of the unpaired palatalized consonants, above all, whose palatalization is of a non-functional character *š*, *ž*, *č*, *c*, *ž*, and, to a limited degree, *s*, and the *št* and *žd* clusters, but also of the paired palatalized consonants whose palatalization has a functional character *l'*, *n'*, *r'*) is the second expression of the linguistic independence of the Macedonian language. First of all, the dispalatalization of the palatalized consonants has restructured the functional abilities of the consonant system as a whole and has caused changes in morphemes and in the distribution of phonemes – the vowels, but also in the distribution of some of the consonants. This is why the phenomenon known as "confusion of nasals", which has affected both Macedonian and the Bulgarian linguistic territories and was a result of a multitude of processes, has generated in our case somewhat different results (see Koneski, manuscript: § 62 and elsewhere). Koneski has been right to point to the fact that, as a phonetic process similar to the process of assimilation, the change of *in* after unpaired palatalized consonants was territorially restricted to Ohrid, which is substantiated by the pronunciation *čədo* (*čdo* > *čdo*), which had been known up to approximately one hundred years ago.

Regarding the phenomenon of the "confusion of nasals" Macedonian and the Bulgarian linguistic territories were differentiated quite early. As it is known, only in the peripheral southeastern Macedonian dialects we have a situation which is characteristic for the Bulgarian language, i.e. the falling together of the nasals and jers into an "indeterminate" vowel, whereby the reflex of *o* and *u* caused the palatalization of the preceding consonant. In addition, the tendency of dispalatalization of palatalized consonants had its own

influence also upon the appearance of prothetic sounds, *j* in the western Macedonian dialects, where a confusion of initial *ʹ* and *ʹ* () occurred, and the older prothetic *ʋ* in the eastern group of dialects, where such confusion of initial *ʹ* and *ʹ* () could not occur, cf. *jaže* – *važe*, the loss of the difference between the palatalized versus nonpalatalized declension, cf. *noževi* – *nožovi* etc. Hence, this tendency was a result of the formation of the contemporary phonotactic type of the Macedonian language: A number of features of paradigmatic character in the Macedonian phonological system, i.e. the features of phonetic realization, especially the limited positional allophony, point to the fact that the Macedonian language can be classified into the non-accommodating type of pronunciation. A decisive fact is the nonexistence of positional palatalizations of consonants preceding front vowels, the nonexistence of a more distinct vowel allophony that is dependent on the consonant context, the absence of opposition palatalized/nonpalatalized in the system of the consonant phonemes and the generally limited number of palatal consonants, i.e. the fact that they have no contextual restrictions (see Sawicka, Spasov 1997: 115-116). These characteristics distinguish the Macedonian language from the Bulgarian, but also from the Eastern Slavic languages, e.g., from the Russian language, which is characterized by an emphasized accommodating type of pronunciation. This has also been shown by contrastive studies (see, e.g., Sawicka, Spasov 1992; Tanushevska, manuscript).

However, there are numerous isoglosses that are spread over more than one diasystem, which is often, although not always, also decided upon by their period of existence: the older isoglosses are also “relatively longer”, they frequently cross the borders of one (or more than one) diasystem, the “younger” isoglosses are at the same time “relatively shorter” – they rarely cross the borders of one (or more than one) diasystem, whereas the “youngest” isoglosses are also the “shortest” ones, they are frequently restricted to just one dialectal area of a given diasystem. Additionally, the “younger” isoglosses are, by their nature, most frequently non-Slavic Balkan elements within Slavic dialects. Thus, for instance, the isoglosses that mark the “classic balkanisms”, which have already been mentioned, e.g., the different forms of loss of the morphological declension, the postpositive article, analytical comparison etc., have enveloped a wider area of the Slavic Balkans (see Vidoeski 1997: 12).

As far as the question about the characteristics of the isoglosses that determine and delimit the Macedonian and the Bulgarian diasystems is concerned, one has to consider the structural (formal) characteristics and their frequency, their distribution throughout the text, their semantic characteristics, and their period of existence. For example: the oldest isogloss that encircles almost the entire Macedonian linguistic territory (with the exception of a small belt of northern dialects) is *o* from strong back jer (*son*) in all positions. This isogloss goes beyond Macedonian linguistic territory and includes the north-western Bulgarian dialects, but *ɤ* over there converts into *o* only in suffixes, which means that the Macedonian language differs with respect to this characteristic both qualitatively and quantitatively.

In this respect, Topolińska (1996) points out: “it is known that Macedonian systems manifest results of most intensive interference with Aromanian and Megleno-Romanian, whereas Bulgarian systems had most developed give-and-take contacts with the (Dako)-Romanian dialects (p. 37); we should remember (1) that the two standard systems are an idealization of the situation that is characteristic for the dialectal complexes which, within a broader aspect, are the links of a dialectal continuum, but links that are quite distant in space, and (2) that the very mechanisms of standard idealization, quite consciously chosen in the two linguistic communities, differ essentially (p. 61); the typological differences manifested by both contemporary standards can be divided – first of all – into two groups. The first, more important and more interesting one consists of the differences caused as a reaction on the part of different Slavic dialectal systems to different impulses from neighboring non-Slavic systems. The second group includes the differences that were generated as a result of conscious interventions by codifiers (p. 100); one can see effects of forced Slavicization and “debalkanization” in the group of differences that were caused by the character of the processes of standardization on the part of the Bulgarians, so that we meet in the Bulgarian standard language phenomena that are strange to all Bulgarian dialects. The Macedonian standardization knows of no such phenomena – it deviates from its dialectal basis mainly in that the prescriptive standard norm *ex definitione* becomes stricter than the usual dialect norm (p. 101)”.

The Macedonian linguistic diasystem began to become distinctive within the framework of the South Slavic linguistic continuum very early on: The strong jers vocalized in the late 10th and in the early 11th centuries, we see the appearance of the so-called “confusion of nasals” in texts from the 12th and 13th centuries, which means that in the living language this phenomenon could have occurred even earlier, the process of dispalatalization of the unpaired palatalized consonants, which had begun in the late 11th century, caused changes in the phonemic syntagmatics in the western Macedonian dialects, which had an effect upon the distribution of the allomorphs of some morphemes, while the dispalatalization of the paired palatalized consonants in the 12th century affected the functional possibilities of the consonant system.

All these tendencies are a result of the formation of the contemporary phonotactic type of the Macedonian language, which can be classified as a non-accommodating type of pronunciation.

All that has been stated so far points to the conclusion that the work *A Historical Phonology of the Macedonian Language* by Blazhe Koneski belongs to the fundamental works in Macedonian linguistics, literature and culture in general.

Ljudmil Spasov

Bibliography

- Brozović 1983 – Brozović D., 1983: „Pogovor knjizi „Za makedonskiot jazik“, *Македонски јазик*, XXXIV, 89-103.
- Chashule 1998 – Чашуле И., 1998: „Зузана Тополинска, Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација, Скопје: МАНУ, 1996, 110 стр.“, (приказ), *Македонски јазик*, XLVII-XLVIII, 1994-1996, 365-368.
- Koneski 1958 – Конески Бл., 1958: „Затврднување на мекото л во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, VIII, 28-31.
- Koneski 1965 – Конески Бл., 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје-Белград.
- Koneski 1983 – Koneski Bl., 1983: *A Historical Phonology of the Macedonian Language*, Heidelberg.
- Koneski, manuscript – Конески Бл., 1977: *Историска фонологија на македонскиот јазик* (cf. Koneski Bl., 1983: *A Historical Phonology of the Macedonian Language*, Carl Winter, Heilderberg).
- Lunt 1952 – Lunt H.G., 1952: *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Скопје.
- Popowska-Taborska 1991 – Popowska-Taborska H., 1991: *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*, Warszawa.
- Sawicka, Spasov 1992 – Sawicka I., Spasov L., 1992: "Polski i macedoński w świetle cech fonetyki i fonologii segmentalnej – aspekt dynamiczny, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 28, Warszawa, 213-242.
- Sawicka, Spasov 1997 – Савицка И., Спасов Љ., 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Скопје.
- Stamatoski 1995 – Стаматоски Тр., 1995: *Кон ликој на Блаже Конески*, Скопје.
- Stamatoski 1998 – Стаматоски Тр., 1998: *Конинуитетот на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 176-177.
- Tanushevska, manuscript – Танушевска Л., 1999: *Карактеристики на македонскиот и полскиот фонолошки систем*.
- Topolińska 1996 – Тополинска З., 1996: *Студии за македонско-бугарската јазична конфронтација*, Скопје.
- Vidoeski 1996 – Видоески Б., 1996: „Дијалектите на македонскиот јазик (денешната состојба и историскиот развој)“, *Етнологија на Македониј*, Скопје, 31-46.
- Vidoeski 1997 – Видоески Б., 1997: „Македонскиот јазик меѓу балканските словенски и несловенски јазици“, *Прилози на МАНУ*, XXII, 1-2, 7-14.
- Vidoeski 1998 – Видоески Б., 1998: *Дијалектите на македонскиот јазик*, том I, Скопје.
- Weinreich 1954 – Weinreich U., 1954: "Is a structural dialectology possible?" *Word*, 10, 388-400.

COMMENTS ABOUT THE WORK ON THIS EDITION

We would like in a few words to explain to the reader the procedure we've been following when preparing this edition. The edition of the Macedonian manuscript was done by Professor Ljudmil Spasov, Ph.D., and his associates, teaching assistants: Mrs. Iskra Panovska-Dimkova, M.Sc., and Mr. Ljupcho Mitrevski, M.Sc.

We proceeded from the hectograph of the manuscript in Macedonian on the historical phonology of the Macedonian language that had been typed in Latin letters and had inserted remarks in writing by Bl. Koneski. It should be mentioned here that the examples were presented in phonetic (Latin) transcription: Common Slavic, Old Church Slavonic, Church Slavonic, Greek, dialectal, contemporary and examples of other languages. Proceeding from the principle applied in Koneski 1986, and taking account of both the manuscript and the font, we decided to present all examples in their original orthography and in their original form.

The manuscript was in a relatively unprocessed state, which means that there were occasional omissions in the examples and that the English text had added parts that were not present in the Macedonian manuscript and have been inserted there when corrections have been made. We exercised a degree of criticism when adopting these added parts from the English text. All interventions are enumerated in the footnotes. Hence, we have translated parts of the English text only where this was necessary for the final look of this edition (e.g. § 9 titled *From the history of the subject*).

The text of Appendix 2 – *A survey of the Macedonian dialects* (by Professor Bozhidar Vidoeski, PhD) was prepared by Professor Zuzana Topolinjska, PhD, members of the Macedonian Academy of Science and Arts.

We are very pleased to have Mr. Bojan Sredojevič, Blazhe Koneski's grandson, design the covers of this book.

The bibliographies have been updated in accordance with the English text, works mentioned in footnotes have been added as new bibliography units. In other occasions, where bibliography units were missing in the English text, they have been taken from the Macedonian manuscript.

With the aim to make the reading of the Macedonian part more fluent, and to ensure symmetry with the English part, we have prepared the following indexes: *Index of persons*, *Index of Macedonian words* and *Index of subjects*. The abbreviations of the written records used are presented according to the principles adopted in our science (see *Makedonistika IV*), while the explanations of the written records have been translated from the English text. We have also made the necessary additions and corrections in the abbreviations of language and dialect names and in the abbreviations of grammatical terms.

In order to render the authenticity of the written records, we have prepared appropriate alphabets (author Lj. Mitrevski): Old Church Slavonic (12th-13th c.), Church Slavonic (17th-19th c.), contemporary dialectal, and individual characters for some glagolic letters and some phonetics characters.

We have equipped the text with footnotes containing explanations of various types wherever we considered that they could be useful to the reader. To this end, this edition is also supplemented with a Foreword (by Lj. Spasov) explaining the place of the historical phonology of the Macedonian language with respect to its entire history, the circumstances that existed when the book was published in English, and some other issues. The Foreword was translated into English by Professor Ljupcho Panovski, PhD, and Professor Dragi Mihajlovski, PhD.

Considering all that has been done, it becomes apparent that this edition should be regarded as a reviewed edition of *A Historical Phonology of the Macedonian Language* by Blazhe Koneski.

The English version of *A Historical Phonology of the Macedonian Language* is a second edition of this book, first published in Heidelberg 1983.

Skopje, November 2001

Ljudmil Spasov
Iskra Panovska-Dimkova
Ljupcho Mitrevski

ФОНЕТСКА ТРАНСКРИПЦИЈА

Овде е претставена фонетската транскрипција на инвентарот на гласовите кои се среќаваат во македонските дијалекти. Симболите во заградите се однесуваат на англискиот текст.

Транскрипцијата е преземена и приспособена од Видоески Б., 1998: *Дијалектните на македонскиот јазик*, том I, МАНУ, Скопје, стр. VII.

Вокали

$u(i)$ $\ddot{u}$ $y(u)$
 ϵ e $\mathfrak{a}(\mathfrak{a})$ $\mathfrak{o}$
 $\varepsilon(\varnothing)$ $\mathfrak{a}$ $\mathfrak{o}$
 $\ddot{u}(\mathfrak{e})$ $\mathfrak{a}$
 a

Консонанти

$\bar{u}(p) \quad \bar{o}(b)$		$\phi(f) \quad \vartheta(v)$	$m(m)$	
		ϑ	$\check{\partial}$	
$\bar{u}(t) \quad \partial(d)$	$u(c) \quad s(z)$	$c(s) \quad z(z)$	$n(n) \quad l(l)$	
	$\text{ч}(\check{c}) \quad \text{ш}(\check{z})$	$u(\check{s}) \quad \mathcal{K}(\check{z})$		$p(r)$
	$\acute{k}(k') \quad \acute{z}(g')$		$\mathfrak{H}(n') \quad \mathscr{L}(l')$	j
$\kappa(k) \quad \bar{z}(g)$		x		

Функции на дијакритичките знаци:

назалност: , *ɑ* ()неслоговност: *i̇*, *ʏ*слоговност: *p̣*, *q̣*должина: *aː*, *eː*, *uː*, *oː*, *yː*лабијализација: *ɑ̹*поместена артикулација кон напред: *ɨ̞*поместена артикулација кон горе: *ɑ̠*, *e̠*, *o̠*полузвучност: *ɸ̌*, *ɸ̎*, *ǯ*, *ʒ̎*, *ʃ̌*, *ʃ̎*палаталност: *ɨ̞̟*, *ɸ̟̌*палатализираност: *ɸ̟̞̌*, *ɨ̞̟̞*, *l̟̞*ослабена артикулација: *s̺r̺ce*, *le̺i̺a*, *zme̺x*акцент: *в'икам*, *уфч'ар*, *вик'ание*, *вод'еница*спореден акцент: *в'ечерн'ица*, *з'идушн'ици*, *с'еверн'ица*

СКРАТЕНИЦИ НА ЈАЗИЦИТЕ

алб.	– албански
аром.	– аромански
буг.	– бугарски
грч.	– грчки
лат.	– латински
мак.	– македонски
неслов.	– несловенски
прасл.	– прасловенски
ром.	– романски
рус.	– руски
слов.	– словенски
срп.	– српски
срхр.	– српскохрватски
стсл.	– старословенски
тур.	– турски
црногор.	– црногорски
цсл.	– црковнословенски

СКРАТЕНИЦИ НА ГРАМАТИЧКИ ТЕРМИНИ

ак.	– акузатив
акт.	– активен
аор.	– аорист
вок.	– вокатив
ген.	– генитив
дат.	– датив
едн.	– еднина
имперф.	– имперфект
инстр.	– инструментал
лок.	– локатив
мн.	– множина
ном.	– номинатив
парт.	– партицип
пас.	– пасивен
през.	– презент
прет.	– претерит

УВОД

Македонскиот меѓу јужнословенските и балканските јазици

1. Македонскиот јазик го сочинуваат група словенски говори што се наоѓаат во најјужниот дел на слов. јазичен свет, допирајќи и во XX в. сè до реката Бистрица (Αλιακρόν) во Грција, на границата со Тесалија. Македонските говори биле во најтесна врска со веќе исчезнатите слов. говори на територијата на Албанија и Грција. Поради тоа материјалот што можеме да го извлечеме од слов. топонимија во споменатите земји може добро да послужи за објаснувањето на некои моменти од историската фонологија на мак. јазик. Ние имаме доволно основа да тврдиме дека на територијата на Албанија непосредниот контакт меѓу западното наречје на мак. јазик и црногор. говори на срхр. јазик¹ бил раскинат дури во турскиот период. За тоа сведочат повеќе заеднички иновации што се среќаваат во западномак. и црногор. говори, за кои инаку знаеме дека настанале и се ширеле имено во споменатото време.

2. На слов. лингвистичка карта мак. јазик зазема една типична периферна позиција. Меѓутоа, од историска гледна точка, оваа периферија имала во минатото посебно место, бидејќи на неа се остварувал еден од најживите и најтрајните контакти со византискиот свет. За слов. културна историја во средниот век, и посебно за обликот на цсл. јазик, не било без важност тоа што веќе кон крајот на IX в. во Охрид се формирал центар на религиозна и литературна активност на слов. јазик и што, малку подоцна, во времето на цар Самуил (976-1014 г.), тој град станал и седиште на патријаршија. По пропаста на Самуиловото царство (1018 г.), византискиот император Василиј II ја снижил Охридската црква до ранг на архиепископија, но ја гарантирал нејзината автокефалност. Постоењето на самостојна црковна организација, со седиште во еден македонски град, сè до 1767 г., кога Охридската архиепископија била укината, му давала на целиот регион посебно место и посебно обележје, независно од историските

¹ Под терминот *срјскохрвајски јазик* се опфатени сите хрватски, босански, црногорски и српски дијалекти. (Љ. Сп.)

промени во тој долг период. Меѓутоа, фактот што на чело на Охридската архиепископија се наоѓале скоро исклучиво архиепископи Грци и што таа како свој службен јазик го имала грч. јазик, придонесувал за ширење на грч. културно и јазично влијание во Македонија, што се почувствувало особено во турскиот период.

3. Тука ни се открива само еден вид на многустраната јазична интерференција, толку карактеристична за македонскиот терен, што мак. јазик можеме со право да го сметаме за во најголема мера балканизирани јужнослов. јазик. Грчкиот јазик дејствувал на овој терен како јазик со престиж, при што неговото дејство се вршело како преку писменоста, така и преку секојдневната комуникација. Подоцна на грч. му се придружил и тур. јазик, чие дејство меѓутоа се реализирало скоро исклучиво по устен пат. Ситуацијата се усложнувала и со постојаниот контакт со аром. и алб. јазик во западна Македонија, во доста изедначени социјални услови при кои живеело разнојазичното население. Со сето тоа Македонија се изделува како област на изразити вкрстувања на балканските јазици. Каков можел да биде резултатот од тоа, особено во некои градски центри, ни сведочи описот што го дава В.И. Григорович за ситуацијата во Охрид, каде што тој се задржал во 1844 г., при своето патување низ Турција. Тој тврди дека, надвор од домашниот круг, луѓето често се служеле со грч. и понекогаш со тур. јазик.

Сето ова морало, природно, да се одрази и врз фонолошкиот развој на мак. јазик. Како што ќе видиме понатаму, големиот број на заемки од грч. и тур. јазик воздејствувал како врз фонемниот состав, така и врз дистрибуцијата на фонемите². Познати се и случаи кога тоа воздејство наложило ограничувања во однос на обемот на некои фонетски промени. Со еден збор, ситуацијата во мак. јазик била таква што постојано треба да се има предвид факторот на влијание на другите јазици во неговиот фонолошки развој.

4. И покрај ова, мак. говори за сето време претставувале еден таков континуум со буг. и срп. говори што денеска не е можно да се посочи никаква поизразита граница меѓу овие јазици од јужнослов. група. Како што веќе имавме случај да споменеме, во минатото контактот со срхр. јазик се реализирал на една географски поширока територија која ја опфаќала и Албанија. Се разбира, ред фонолошки процеси се јавуваат како заеднички во оваа ареа, додека од друга страна некои појави го сврзуваат мак. со буг. јазик или со срп. јазична област. Интересно е да се постави прашањето до колку потесниот контакт на македонските краишта со средновековниот бугарски и

² Конески често терминот *фонема* го употребува синонимно на терминот *џлас*. (Љ. Сп.)

српски државен центар можел да влијае врз правецот на распростирањето на таквите појави. Не е исклучено, при ширењето на такви постари особености, каква што е замената $*tj > шш$ – $*dj > жд$ или преносот на циркумфлексот врз следниот слог (буг. *град* – *градџт*, мак. *џлас* – *џлас'о*³, да бил од значење поблискиот контакт на мак. и буг. говори во рамките на Првото бугарско царство (IX-X в.), додека пенетрацијата на средновековната Србија на југ во македонските краишта (XIII-XIV в.), засилувајќи ги поранешните контакти, придонесла за ширењето на замената $*tj > к$, $*dj > ѓ$, за промената на почетната група *чр-* во *цр-* и др. Во секој случај останува интересна задачата некои вакви појави на конвергенција и дивергенција да се вклучат по можност во дадени историски рамки, што од своја страна придонесува за поблиското определување на нивната хронологија.

Периодизација

5. Како особено целесообразно се покажува историјата на мак. јазик да се излага во два основни периоди – стариот и новиот, со условна граница меѓу нив околу XV век. Притоа, се разбира, е секогаш добро да се има предвид една преодна етапа меѓу стариот и новиот период.

Предложената шема ги прикажува добро најважните појави во развитокот на мак. јазик. Имено, по распадот на прасл. јазична заедница, наследениот јазичен тип и во мак. говори доминирал уште неколку векови. Меѓутоа, рано почнатиот процес на балканизација на тие говори ја трансформирал постепено старата структура, така што сè поопределено се налагал балканскиот јазичен модел. Се смета дека кон XV в. елементите на новата структура надвладувале во таква мера што оттогаш можеме да зборуваме за еден нов тип на мак. јазик. Извршената трансформација е особено видлива по своите коренити резултати во рамките на деклинацијата. Значајна е исто така појавата на членот и, за структурата на реченицата, удвојувањето на директниот и индиректниот објект. Се разбира, остануваат неспомнати уште цел ред други особености што ја карактеризираат структурата на јазиците од балканскиот јазичен сојуз.

Нам ни се чини дека нема никакви посебни причини, споменатата периодизација да не ја примениме и при излагањето на историската фонологија на мак. јазик. Притоа излегуваме од уверението

³ Акцентот се бележи пред вокалот како што е вообичаено во современата фонологија што претставува интервенција во оригиналниот текст на Конески. (Љ. Сп.)

дека фонетските процеси не само што не можат да се делат од развитокот на граматичката структура на даден јазик, ами често не можат ни да бидат разбрани во својата сушност надвор од тие општи рамки. Во многу поголема мера отколку што обично се мисли историската фонологија е заправо историска морфонологија.⁴

6. Ако во случајот со мак. јазик како основна појава ја изделуваме балканизацијата на неговата структура, јасно е дека таа трансформација наоѓа свој полн израз во промената на структурата на реченицата. Но од тоа веднаш следува изводот дека една реченица од нов, балкански тип, не може да се реализира надвор од интонациските контури и другите прозодиски елементи карактеристични за строежот на реченицата во балканските јазици. Така ја согледуваме веднаш врската меѓу промените во граматичката структура и нејзината фонична реализација на еден широк план.

Ние, за жал, немаме можност да следиме како и до колку интонациските контури на реченицата, во текот на споменатиот процес на трансформација, влијаеле врз фонолошкиот развиток на мак. јазик. Својствата на реченичната интонација се и за денешната состојба слабо изучени не само во однос на мак. јазик, ами и на другите јазици од балканскиот сојуз. Меѓутоа, ние сепак можеме да ја согледаме улогата на еден друг прозодиски фактор, а тоа е местото на акцентот, во одвивањето на некои фонетски процеси. Како што ќе видиме, и во однос на местото на акцентот се пројавувале извесни општи тенденции во балканските јазици. За мак. јазик е необично важно во овој поглед разликувањето на две дијалектни групи: 1. говори со акцент што не врши морфолошка функција (западната област) и 2. говори со акцент што се користи како морфолошки знак (источната област). Ја извлекуваме овде таа разлика, така да се каже, пред заграда, зашто таа наоѓа свој одраз во повеќе феномени сврзани со фонолошкиот развиток на мак. јазик.

7. Резултатите од контактите со балканските јазици на лексичко рамниште нè уверуваат исто така во целесобразноста на предложената периодизација, и во однос на историската фонологија на мак. јазик. Големият број на лексички заемки од грч. и тур. јазик, како што веќе имавме можност да истакнеме, наложил дури и некои нови фонеме во фонолошкиот систем на мак. јазик, како што се одразил и врз дистрибуцијата на фонемите и врз одвивањето на некои фонетски процеси. Притоа е историски факт дека значајното турско влијание е временски поместено во новиот период.

⁴ Конески со право смета дека морфолошките процеси во голема мера ги условуваат фонетските промени (в. понатаму), така што ја застапува тезата за морфолошки силна позиција аналогно на фонетски силна позиција. (Љ. Сп.)

Извори

8. Од примарно значење е фактот што најстариот слов. писмен јазик, старословенскиот, како своја прва основа го имал говорот на македонските Словени од Солунско. Кога во 60-тите години на IX в. св. Константин-Кирил ја составил глаголицата, тој заправо извршил фонолошка анализа на споменатиот говор што му бил познат од детинство. Составот на глаголицата нè информира за фонолошката структура на барем една група од мак. говори во споменатиот период, се разбира, онака како што таа структура си ја претставувал творецот на првата слов. азбука.

Најстарите зачувани слов. текстови, пишувани во Македонија, потекнуваат од крајот на X и од XI век. Тоа се пред сè познатите глаголки ракописи: Асемановото евангелие (Ас), Синајскиот псалтир (Син), Синајскиот еухологиум (СинЕух), Зографското четворо-евангелие (Зогр), Бојанскиот палимпсест (БојПал), а можеби и Мариинското евангелие (Мар), за кое постои и мислење дека можело да биде препишувано од мак. предлошка некаде на српскохрватскиот терен. Кон овие текстови се придружуваат понови кирилски ракописи: Добромирово евангелие (Добром, поч. на XII в.), Охридски апостол (Охр, крај на XII в.), Болоњски псалтир (Бон, поч. на XIII в.), Добрејшово евангелие (Добрј, XIII в.), Евангелие на поп Јована (Јов, XIII в.), Вранешнички апостол (Вран, крај на XIII или поч. на XIV в.), Лесновски паренесис од 1353 г. (ЛеснПар) и др. Во сите овие, како и во бројни други цсл. текстови од средниот век, се среќаваат фонетски иновации сврзани со македонскиот терен. Традиционалната графика, како и воздејството на центрите со престиж врз обликот на писмениот јазик, не ни дава меѓутоа да имаме некаков поблизок и појасен увид во дијалектната ситуација на македонскиот терен во средниот век. Така останува често сликата да се пополнува по пат на реконструкција.

Во новиот период, текстови, најпрвин обично кратки записи, во кои се одразуваат фонетските својства и процеси на современите мак. говори, се среќаваат почесто откај XVI век. Во рамките на религиозно-поучната литература најважна појава во ова време претставува мак. превод на проповедите на Дамаскин Студит, направен во втората половина на XVI в. од пелагонискиот епископ Григориј. Иако јазикот на тој превод е во основата цсл., сепак на сите рамништа среќаваме елементи од мак. народен јазик, бидејќи преводот и бил правен со интенција да му се даде на народот разбирлив текст. Значајни податоци ни предлага еден краток речник на костурскиот говор (околу 300 збора со грч. толкувања) од XVI в. (РечКост), изда-

ден во 1958 г. од Ч. Цанели и А. Вајан. Најстар пообремен запис на текстови на еден мак. говор (охридскиот) имаме во Четиријазичникот на Даниил, издаден првпат при крајот на XVIII в. (тоа издание не е дојдено до нас), а по вторпат во 1802 г. во Венеција. Тоа е и прв печатен македонски текст. Фонетскиот запис во него, како и во споменатиот ракописен костурски речник, е комплициран со тоа што се употребува грч. азбука, недоволно адаптирана за прецизно бележење на мак. изговор. Дури од последните два века имаме материјал што ни дава можност да ги опишеме поблиску фонолошките системи на одделните мак. дијалекти.

Полезен материјал за следење на извесни фонетски процеси ни предлага топонимијата. Посебна важност, со оглед на конзервирањето на извесни стари особености на слов. изговор, имаат слов. топоними на територијата на Грција и Албанија. Кон нив се придружува и ономастичкиот материјал познат по записи во грч. извори од средниот век. Се разбира, за историската фонологија на мак. јазик е важно и тоа како се адаптирани мак. лексички елементи во соседните јазици. За новиот период е значаен материјалот што може да се извлече од тур. пописни книги (ОпшДефт) (почнувајќи од втората половина на XV в.), во кои се бележат имињата на населените места и реоните во нив, како и имињата на лицата што подлежеле на данок. Овој богат материјал беше досега главно проучуван од страна на турколози и историчари.

На крајот, за целите на внатрешната реконструкција и за прецизно лоцирање на некои појави одразени во старите текстови, основна ориентација и помош ни дава дијалектната ситуација на современиот мак. јазик (в. *Додаток 2: Поглед на фонолошките особености на македонските дијалекти*).

Од историјата на предметот⁵

9. Проучувањето на македонската историска фонологија како независна дисциплина претставува сосем ново поле, како што се и проучувањата на мак. јазик воопшто. Дури по Втората светска војна, т.е. по формирањето на македонската држава во рамките на Социјалистичка Федеративна Република Југославија⁶, мак. јазик беше признат за државен јазик, па така неговата литературна форма можеше

⁵ Темата 9 ја нема во македонскиот ракопис и е приведена според англискиот текст. (Љ. Сп.)

⁶ По осамостојувањето, 1991 г. – Република Македонија. (Љ. Сп.)

да биде кодифицирана во 1945 година. Во последните три децении⁷ се развија различни полиња од областа на мак. јазик, а едно од нив е проучувањето на неговата историја.

По објавувањето на неколку специјализирани студии, првата синтеза на македонската историска фонологија се појави во 1965 г. во мојата книга *Историја на македонскиот јазик*. Тој текст послужи како основа за сегашниот труд, иако постојат значајни разлики за голем број прашања. Овие разлики се одразени не само во опсегот на материјалот и во организацијата на текстот, ами и во решавањето на определен број специфични проблеми и во пристапот кој овозможи најсоодветно да се дефинира хронологијата на појавите, а на таков начин да се доистражи развојот (формирањето) на мак. дијалекти од фонолошка гледна точка.

Фактот што македонската историска фонологија како независна дисциплина е нова, не значи дека ова поле не било проучувано во минатото. Напротив, доста од работите се завршени без кои, во денешните изменети историски околности, нашиот потфат би бил многу потежок. Интересот за мак. јазик, во рамките на слов. јазици, прват се пројави во времето на Ј. Добровски (1753-1829), кога се очекувало дека подоброто познавање на мак. јазична ситуација ќе придонесе за осветлување на историјата на старо(црковно)словенскиот јазик, со оглед на фактот што тој се темели на јужномак. говори од IX век. Така, описот на најстарите текстови од мак. потекло (в. § 8) и описот на современите мак. говори беа насочени кон ваквата единствена цел. Во текот на XIX в., поблиското проучување на стсл. текстови постепено го потврди уверувањето дека уште во раниот период постоеа регионални варијанти. Кон крајот на IX и во текот на X в., определени јазични карактеристики ги издвоија моравската, мак. и буг. варијанта. Овие јазични карактеристики, меѓу другото, помагаат во разликувањето на Преславската од Охридската школа во најстариот период на цсл. писменост. Македонската редакција (Охрид) се карактеризира со поголема архаичност, т.е. со подоследно продолжување на кирилометодиевската традиција. Така, на пример, отсуствува јотација (на почетокот на зборот или на слогот), с е сочувано, а на морфолошко ниво се јавуваат постари форми како што се првиот акт. парт. на прет., од типот *мѡѡ* и аор. од типот *рѣѣ*. Лексичките разлики меѓу Охридската и Преславската школа ни се добро познати од главните трудови на В. Јагиќ. Се јавуваат и определени иновации кои постепено се воведуваат во текстовите и стануваат норма не само за текстовите од мак. јазична територија,

⁷ Се мисли од 1945 г. до денес, бидејќи книгата *Историска фонологија на македонскиот јазик* на англиски е издадена во 1983 година. (Љ. Сп.)

ами и се прошируваат и надвор од неа. Тука мислиме пред сè на карактеристичната замена ъ > о, ъ > е (в. § 34) која е засведочена во голема мера и во срп. текстови сè до почетокот на XIII в. (в. на пр. Вуканово евангелие), додека замената ъ > о станала обична во некои лексеми во буг. редакција (црковъ, врѣтопъ, смоковѣнѣца итн.). Покрај сето ова, мораме да го имаме предвид важниот факт дека глаголицата долго време, сè до XI в., се чувала во мак. редакција. Секако, ова не може да се земе како решавачка дистинктивна карактеристика на мак. редакција, но тоа е значајно во дадената историска ситуација, со оглед на тоа што во буг. редакција од самиот почеток доминирала кирилицата. Како и да е, варијантите на литературниот јазик сочинуваат еден отворен систем на карактеристики, кои според својата фреквенција и меѓусебниот однос честопати помагаат во разликувањето на варијантите. Во зависност од историските околности варијантите можат да се разделуваат и да се приближуваат.

Интересот за проучување на стсл. јазик многу придонесе за свртување на вниманието на славистите кон мак. говори. Се очекуваше проучувањето на говорите да даде податоци што ќе ја поддржат хипотезата за македонското потекло на најстариот слов. литературен јазик. Во овој контекст, важна е дејноста на словенечкиот славист Ватрослав Облак (1864-1896). Во периодот од ноември 1891 г. до март 1892 г., поттикнат од таквото очекување тој собра значаен дијалектолошки материјал од Солун и Солунско, посмртно објавен во неговата книга *Macedonische Studien* (Виена, 1896 г.). Во XX в. од непроценливо значење се проучувањата на А.М. Селишчев, А. Мазон, А. Вајан, А. Белиќ, М. Малецки и др. Овие трудови, како и трудот на Облак, не претставуваат само описи на соодветните говори, ами содржат и богат историски коментар, особено од областа на фонологијата.

Главните интереси на славистичките проучувања во минатото имаат придонесено за расветлување на многу прашања поврзани со историската фонологија на мак. јазик, но сепак таа не се развила како посебна дисциплина. Во соседните словенски земји, кои имале претензии кон Македонија, исто така постоел определен политички интерес кој послужил како силен стимул кон проучување на мак. јазик. Се објавија многу дијалектолошки и историски трудови во обид да се докаже дека мак. говори му припаѓаат на срп. или на буг. јазик. Исто така, материјалот од мак. јазик редовно се вклучуваше во рамките на општите историски проучувања, особено во Бугарија. Сепак, и покрај таквите историски околности, и ваквите трудови често содржат резултати што можат да се вградат во историската фонологија на мак. јазик.

Материјалот што го претставуваме покажува точно определена научна активност којашто покрива долг период, во кој не се измени единствено основниот интерес, туку се измени и научниот пристап. По приматот на филолошкиот пристап на почетокот на XIX в., во првите неколку децении на XX в. владееше младограматичарскиот пристап. Конечно, во годините по Втората светска војна, во науката постепено, но сè пошироко завладеаја принципите на структуралистичките фонолошки истражувања.

Избрана библиографија⁸

- Белиќ 1935 – Белић А., 1935: *Галички дијалекаѝ*, Београд.
- Ван Вајк 1931 – Van Wijk N., 1931: *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, Berlin-Leipzig.
- Вондрак 1912 – Vondrák W., 1912: *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin.
- Вуковиќ 1974 – Vuković J., 1974: *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio: Uvod i fonetika*, Beograd.
- Григорович 1848 – Григорович В.И., 1848: *Очерк ученого путешествия по Европейской Турции*, Казань.
- Дурново 1929 – Дурново Н., 1929: „Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов“, *Byzantinoslavica*, I, Praha.
- Јагиќ 1913 – Jagić V., 1913: *Endstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin.
- Конески 1965 – Конески Бл., 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје-Белград.
- Лавров 1893 – Лавров П., 1893: *Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка*, Москва.
- Лант 1974 – Lunt H.G., 1974: *Old Church Slavonic Grammar*, The Hague.
- Мазон 1923 – Mazon A., 1923: *Contes slaves de la Macédoine Sud-Occidentale*, Paris.
- Мазон 1936 – Mazon A., 1936: *Documents, contes et chansons slaves de l' Albanie du sud*, Paris.
- Мазон, Вајан 1938 – Mazon A. et Vaillant A., 1938: *L'évangélaire de Kulakia. Un parler slave du Bas-Vardar*, Paris.
- Мирчев 1958 – Мирчев К., 1958: *Историческа граматика на българския език*, София.
- Облак 1896 – Oblak V., 1896: *Macedonische Studien*, Wien.

⁸ Оваа библиографија ја нема во македонскиот ракопис и е приведена според англискиот текст. (Љ. Сп.)

Сандфелд 1930 – Sandfeld Kr., 1930: *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris.

Селишчев 1929 – Селищев А.М., 1929: *Полог и его болгарское население*, София.

Селишчев 1931 – Селищев А.М., 1931: *Славянское население в Албании*, София.

Трубецкој 1954 – Trubezkoy N.S., 1954: *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut- und Formensystem*, Wien.

ГЛАВА I

СТАРИОТ ПЕРИОД

10. Некои процеси и тенденции, што дошле до израз уште во прасл. период, своите крајни резултати ги достигнале по распаѓот на прасл. заедница.

Од друга страна, во првите векови по распадот на таа заедница станале промени што се од поосновно значење како услов за натамошниот фонолошки развој. Мислиме овде на промените што го зафатиле акцентот, квантитетот на вокалите и строежот на слогот.

За стариот период од развитокот на фонолошкиот систем на мак. јазик како особено карактеристични појави ќе ги забележиме: во вокализмот – упростување на вокалниот систем, во консонантизмот – затврдување на меките консонанти, односно отклонување на корелацијата по мекост.⁹ На морфонолошко рамниште е видлива тенденцијата за елиминирање на консонантските алтернации.

Довршување на некои прасловенски процеси

11. Во времето по доселувањето на Словените во Македонија и во соседните региони познатата метатеза на ликвидите *CorC*, *CerC*, *ColC*, *CelC* (**gordъ* > градъ, **bergъ* > брѣгъ, **bolto* > блато, **melko* > млѣко), резултатите од која се вклучуваат меѓу карактеристиките на јужно-словенската јазична група во целост, уште не била завршен процес. Повеќе податоци нè уверуваат во тоа. Така во *Миракулаџа на св. Димитрија II* (Miracula St. Demetri II) (втора половина на VII в.) се говори за словенски кнез од племето на Ринхините (Солунско) „тоѹвоѹа Перѹоѹѹѹѹ“. Без никакво сомнение тоа име во прасл. јазик го имало

⁹ Конески не употребува посебни знаци за палаталност, на пр., *iii'*, и за палатализираност *b'*, *i'*, *l'*, туку го употребува само вториот знак како заеднички. Според тоа, термините *меки* и *сметкајши* некаде во текстот се синоними, а некаде означуваат различни појави. Истиот принцип е применет и во англискиот текст на книгата, така што не се интервенираше во тој поглед. В. и Конески 1986. (Љ. Сп.)

обликот **Perbdъ* и претставувало изведување од еднаков тип со имињата **Pobdъ*, **Sъbdъ* според кои се образувани топонимите *Побужје* (Скопско); во XIII в. забележано како *Побѣжда*, во XIV в. како *Побѣжда* и *Збѣжди* (Малесија – Струшко). Се разбира, со метатеза би се добило **Prēbdъ*. Во истиот текст меѓу другите словенски племиња што го напаѓале Солун се споменува и племето „των ... Βερζητῶν“. Најверојатно е тоа име да се поврзе со коренот **berz-* (βρѣz-; познати се стари слов. имиња и прекари изведени од тој корен). Во слов. топоними од територијата на Грција: Γαρδίκι, Βάλτουκα, Βεργούβιτσα, Μπερζοβίτικα, се содржат корените **gord-*, **bolt-*, **berg-*, **berz-* (сп. мак. *ѓрадец*, *блаѣице*, *бреѓ*, *бреза*). Сп. ги и слов. заемки во грч. јазик: μέρζα, σάλμα (**merža*, **solma*). Докај IX в. резултатите од метатезата на ликвидите биле најверојатно обопштени во мак. говори. Само по исклучок наоѓаме во Син: *золѣта* (ген.). Во буг. јазик, меѓутоа, овој процес се одвивал побавно, така што, на пример, во Шест имаме: *балѣтнѣ*, *малѣнѣнѣ*, *палѣѣ*, *салѣнѣ*. Интересен реликт од постарата состојба среќаваме во БМОкт, каде што покрај *хладодавница* се среќава и *халдодавница*. Посложен бил развитокот на почетните **olC*, **orC*. Старословенските текстови се колебаат меѓу формите: *ладн* и *алѣн*, *лакѣтн* и *алѣкатн*, *алѣкатн*, *робѣ* и *рабѣ* и др. Во современиот мак. јазик имаме само *лаѣа*, *лани*, но покрај обичното *лаком* се јавува и *алѣен* во некои источни говори. Во говорот на Сухо (Солунско) е нотирана формата *локуѣ* (инаку нормално: *лакоѣ*). Наспрема *роб* имаме, од друга страна, *рабоѣи*, *рабоѣа*. Зборот *розѣа*, познат од старите текстови, излегол од употреба, но сепак се зачувал како заемка во алб. јазик: *rrozgë*.

12. Примери од слов. топонимија во Грција како 'Αβαρῖκος (**Avarъсѣ*), Γαρδίκι (стсл. *градыѣ*) и др. сугерираат дека во времето по распадот на прасл. заедница сѐ уште не биле обопштени ни резултатите на т.н. трета палатализација на заднонепчените консонанти (сп. стсл. *кънаѣѣ* : герм. **kuningaz*) и во оние случаи, кога се тие доследно претставени во најстарите текстови од македонско потекло. Впрочем, до таков заклучок нè води и материјалот од VII-VIII в. од една друга област, Панонија: *Lieznicha* (**Lěsъnik'a*), *Sabinicha* (**Žabъnik'a*) и др.

13. Прасл. групи **tj*, **kt'* (пред предните вокали) и **dj* имаат дадено различни рефлексии во јужнослов. група. Самото тоа е доволна причина да се мисли дека таквиот развиток ја одразува настаната дијалектна диференцијација во периодот веќе по распадот на прасл. заедница. Во говорот на македонските Словени, а секако и пошироко на јужнословенскиот терен, кон VII в. најверојатно сме имале *t'* за **tj*, **kt'* (кое пред предните вокали се совпаднало со **tj* уште во претходниот период) и *d'* за **dj*.

Не ќе биде случајно што имињата на некои словенски племиња населени во краиштата околу Солун, патронимични изведувања на **-itj-*, биле адаптирани во грч. јазик со наставката *-ιτ(αι)*. Повод за таква адаптација речиси сигурно давал самиот слов. изговор на тие имиња на *-it'i*: *Drugovit'i*, *Velejezdit'i*, *Vojunit'i*, *Berzit'i*. Да била веќе обична подоцнежната замена *št'*, таа би дошла до израз, како што е случај во обликот на некои слов. топоними во Грција: *Κορύστιαν*, *Ραδοβίστι* и др.

Интересна е заемката *лжца* 'λόγχη, копје'. Од стсл. текстови тој збор го знае само Супр (сп. *лоуџн* дат. едн. во Богословието на Јоан Егзарх, порано од XIII в., рус. препис). Го среќаваме и во рус. текстови. Меѓутоа, еден облик како *лжѡѣж* ПсалтТолк може само да нè утврди во уверението дека се работи за адаптација на регионално маркиран збор, карактеристичен за јазикот на преславските текст-ви. Бернекер го изведува од лат. *lansea*, а Кипарски од средногрчко-то *λαγκία* (ова мислење наоѓа поткрепа во географската распро-странетост на зборот). Во секој случај е јасно дека слов. облик претполага претходно **lank'a*. Притоа *k'*, кое не постоело во слов. јазик (во резултат на првата палатализација и на јотувањето мекото *k* преминало во *č*), било заменето со *t'* како со најсроден глас. Натаму веќе од **lt'a* се добило засведоченото *лжца*. Бидејќи се работи за регионално маркирана заемка, следува да заклучиме дека кон VII в. и во слов. говори на територијата на Бугарија, за кои е особено карактеристична замената *шт*, *жд*, сè уште се изговарало *t'*, *d'*.

Натамошниот развиток што довел конечно до групите *шт*, *жд*, треба да го вклучиме, следствено, во временските рамки од VIII до IX век. Поради тоа ние споменаваме дека ширењето на замената *шт* и *жд*, за **tj*, **kt'*, - **dj*, – на македонскиот терен може да се сврзе со периодот на поблизок контакт на бугарските и македонските Словени во IX-X в. (в. § 4).

Во подробности не е сосем лесно да се замислат фазите на тој развиток. Во секој случај е сигурно дека во времето на создавањето на глаголицата уште во областа на солунските говори не дошло до совпаѓање на рефлексите на споменатите прасл. групи со *шт* (*шч*), *жд* (*жи*) од друго потекло, бидејќи за нив постоеле посебни букви во првобитната глаголица.

Според Н. Дурново, фонетската реализација на тие рефлекси во јазикот на св. Кирила и св. Методија би била *k'*, *g'*. Меѓутоа, со оглед на натамошниот развиток и со оглед на општата ситуација на македонскиот терен (в. § 85), поприфатливо се чини мислењето на Н. Трубецкој дека во IX в. во резултат на јотувањето на *t* и *d* се добиле монофонематски групи како *^st'*, *^zd'* и сл. Распонот на фонетските реализации на тие групи можел да биде и доста широк, сè до

^s*k'*, ^z*g'* без да се дојде сепак до идентификација на вториот, експлозивен елемент, со *t*, *d* односно *č*, *ž*. Дури изговорот како ^z*g'*, може да објасни како подоцна во зачуваните глаголски текстови буквата *М* можела да се приспособи за обележувањето на мекото *g* во грч. заемки во зачуваните глаголски текстови. Појавата на струен елемент во првиот дел на овие консонантски групи наоѓа паралела во т.н. антиципација на мекоста во случаи како *куќа* > *кујќа*, *луѓе* > *лујѓе* (в. § 147). Паралелата што ја спроведовме може да ни покаже како и во едниот и во другиот случај, временски многу разделени, може да се работи за дејството на факторот на економија, којшто оди кон елиминација на некои палатални консонантски фонеме, независно од тоа дали тие се реализирале фонетски поблиску до *t'*, *d'* или до *k'*, *g'*. До таква елиминација доаѓа во ново време во развитокот обележан со следните фази: *куќа* > *кујќа* > *кујча*, *луѓе* > *лујѓе*, *лујце* (в. § 147). Претполагаме аналоген развиток и во стариот период: **svět'a* > *svě't'a* (или *svě'k'a*) > *svěšta* (или *svěšč'a*), **med'a* > **mež'd'a* (или **mež'g'a*) > *mežda* (или **mežža*). Дали палаталните консонанти што се во прашање се образувале повеќе во сферата на *t*, *d* или на *k*, *g* – тоа и не е толку битно прашање. Ќе споменеме дека, зависно и од дијалектната ситуација, и во ново време се јавува колебање во определувањето на фонетската сушност на *č*, *ž*: додека современата граfiја го сугерира нивниот поблизок однос со *k*, *g*, во XIX в. во граfiјата употребувана од П. Зографски се одразува, напротив, нивната поголема близкост со *th* и *δ*: брѣѣѣ, меѣѣ.¹⁰

Губењето на еровите (в. § 33, 34) придонесло за разлагањето на споменатите монофонематски групи, бидејќи создало фонетски окруженија во кои, поради упростувањето на консонантските групи, можела да се олесни идентификацијата на струјниот и експлозивниот елемент во нив со соодветните консонантски фонеме. Сп. го односот: свѣѣѣ – свѣѣѣѣѣѣ спрема свѣѣѣ – *свеишник*.

14. Во прасл. јазик дејствувала тенденцијата за слоговна синхармонија. Поради тоа зад меките консонанти *o* се заменуvalo со *ε*, *ъ* со *ь*, *ы* со *и* или *ѡ*. На морфолошко рамниште резултатот бил тој што се изделе паралелни тврди и меки парадигми: село – поѣ, раѣ – мѣѣѣ, раѣѣ – мѣѣ и сл. Овие појави се општословенски. Споменатата тенденција, меѓутоа, продолжила да дејствува во некои региони и во одделниот живот на слов. јазици по распадот на прасл. заед-

¹⁰ „...и во ново време се јавува колебање во определувањето на фонетската сушност на *č* и *ž*...“ Овде Конески алудира на современата факултативност во изговорот на споменатите фонеме во мак. јазик: изговорот денес се движи од поизразена фрикативизација (на пр. прилепскиот говор), па сè до експлозивен глас (поголемиот дел од македонската територија). Меѓутоа, мислам дека оваа „современа“ разлика има токму историска подлога. (Љ. Сп.)

ница, опфаќајќи и други вокали. Ова нејзино дејство носи тогаш повеќе или помалку регионален карактер.¹¹

На македонскиот терен, на најверојатно не во сите говори, зад меките консонанти се извршил преглас на *а*, *ж* и *оу*. Прегласот на *а* зад парните меки консонанти ни е добро засведочен од најстарите мак. текстови: *воља* (*vol'ä*), *моѣ* (*mor'ä*), *клањатн са* (*klan'äti s*) *вса* (*vbs'ä*) итн. Дека тој бил својствен за солунскиот говор во IX в. заклучуваме од тоа што во глаголицата со една иста буква (*Δ*) се обележува „јат“ (*ѣ*) и етимолошката група на (в. § 27 за изговорот на *ѣ*). Сигурно е дека прегласот *а > ä* зад парните меки консонанти бил карактеристичен за сите јужномак. говори, а можеби, барем во извесна мера, и за говорите во централна Македонија. За говорите во посеверните краишта тоа не можеме да го тврдиме. Извесна можност да ја следиме распространетоста на тој преглас ни дава топонимијата. На него укажуваат, на пример, имињата на селата *Селене* (Петричко), *Долнени* (Прилепско) и др. Исто така, во прилепскиот говор е познато името на празникот *Игњей* (св. Игнат, 2 јануари). Меѓутоа, во Прилепско (централна Македонија) имаме денеска без трага од преглас: *Мраморани*, *Смолани*, *Врбјани*. Се разбира, останува можноста овие случаи да се објаснат и со подоцнежнo востановување на наставката *-ан(и)*. Појужно, во Битолско, го забележуваме прегласот и зад усните консонанти: *Ивени*, *Добровени*. Во јужните краишта прегласот е зачуван и зад други некогаш меки консонанти: *Дамбени*, *Жервени*, *Мокрени*, *Брешчени*, *Вишени* (Костурско), *Дренов'äne* (Корчанско) и др. Од друга страна, во северна Македонија тој преглас отсуствува и зад *њ*: *Бањане* (Скопско).

Во јужните говори имаме траги од прегласот *а > ä* (*> е*) и зад непарните меки консонанти. Сп. *жйба*, *чйша*, *ијрка* (декорација, шара) (Сухо и Висока, Солунско), *жйба – жебайиша* (Корчанско), *чеша* (Костурско, Кукушко). Интересно е меѓутоа дека тој преглас е сосем слабо одразен во стсл. текстови. Тој е познат во Киј: *наша*, *срьдѣѣ* (но сепак и таму: *папежа*, *срьдѣца* – ак. мн., *сѣгрѣшатн*). Се среќава и во Син, а во другите стсл. текстови само спорадично. Како да се работело за една премногу регионално маркирана особеност што не можела да се афирмира во писмениот јазик, иако постојат сите основи да се тврди дека таа била вклучена во јазикот на св. Кирила и св. Методија. Основа за тоа наоѓаме пред сѐ во фактот што ја гледаме таа особеност претставена во значајна мера навистина во понови текстови какви што се *Добром* и *Добрј*, но кои во овој поглед секако ја одразуваат состојбата на некои стари (глаголски) пред-

¹¹ Резултатите од прегласот денес различно се гледаат низ мак. дијалекти односно говори. Но, како и да е, овој преглас бил карактеристичен за мак. јазик во минатото и затоа Конески (со право) инсистира него да го објасни како една регионална (= македонска) карактеристика на стсл. јазик. (в. понатаму) (Љ. Сп.)

со преглас постојано можеле да се обновуваат и старите под дејството на аналогјата.

Охридскиот период на стсл. писменост во Македонија очевидно не му дал достап на прегласот на *a* зад непарните меки консонанти во писмениот јазик, така што тој можел да допре до Добром и Добрј, така да се каже, не по главниот, ами по некој спореден пат. Токму тоа и сведочи за ограниченоста на оваа појава на самиот македонски терен. Фактот што во охридските текстови од XII-XIII в. е одразен зад непарните меки консонанти преминот **а > ж** (**ωαдо** > **ωждо**, **жатва** > **жжтва**), а тоа значи еден процес обратен од прегласот на *a*, може само да нè увери дека во овој поглед се јавувала разлика меѓу охрид-скиот говор и некои јужномак. говори.¹² Сето тоа нè тера да заклучиме дека прегласот на *a* зад непарните меки консонанти бил територијално поограничен, отколку истиот преглас зад парните меки консонанти.

Т.н. трета носовка (**ѣ**), за која постои посебна буква во глаголицата, се јавува заправо како резултат од прегласот на **ж** зад меките консонанти, што значи се јавува како уште еден феномен сврзан со тенденцијата за слоговна синхармонија. Во СинЕух со голема доследност се јавуваат: **тронѣж**, **ѣзѣж** (обете форми во ак. едн.), **нашѣж** (ж.р. ак. едн.), **поуѣж**, **хоѣж** (обете форми во 1 л. едн.), **плѣтѣж** (инстр.). Бидејќи оваа појава е одразена редовно и во охридските текстови, се чини дека нејзиното распростирање на македонскиот терен треба да го поставиме во рамките на распростирањето на пре-гласот на **а > ѣ** зад парните меки консонанти. Во северните области, со оглед на поинаквиот развиток на назалните вокали, сме имале сигурно поинаква ситуација. Целосно процесот можеме да го прикажеме преку следните фази: **'ж > 'ѣ > 'а** (**мољж** > **мољѣж** > **моља**). Бидејќи ни е познато дека степенот со **'а** (**'ä**) бил достигнат кон XII в., можеме тој резултат да го означиме како последен во дејствувањето на прасл. тенденција за слоговна синхармонија (внатрешна слоговна хармонија).

Глаголицата располага со посебна буква и за **ю** добиено со преглас на **у** зад меките консонанти (**ωюдо**, **стѣсю**, **бљудо**). Овој вокал се јавува често во глаголските текстови, а редовно во СинЕух: **о[тѣ]цю**, **писанѣю** (обете форми во дат. едн.), **прошедѣшю** (акт. парт. на прет. дат. едн.), **всѣдрѣжнѣтѣю** (вок.), **крѣтољубѣцѣ** и др. Со оглед на тоа дека и во овој случај не се работи за појава што е порегуларно одразена во нај-

¹² „...во овој поглед (во тоа време) се јавувала разлика меѓу охридскиот говор и некои јужномакедонски говори...“ Конески и во овој пример наоѓа потврда за посебноста на мак. редакција на цсл. јазик која се развивала на охридскиот терен. (Љ. Сп.)

старите мак. текстови, следува да се заклучи дека и таа била регионално ограничена во јужната област. Таа секако била обична во солунскиот говор, штом нашла дури достап и во буквениот состав на глаголицата. Морфолошките израмнувања во флексијата во овој случај се јавувале како пречка за обопштување на резултатите од прегласот.

За фонематскиот статус на **ѝ** и **џ**, којшто сигурно не се решава само со тоа што за тие вокали постојат посебни букви во глаголицата, ќе стане збор понатаму (в. § 26). Како што можевме да видиме, прегласите за кои говоревме повлекуваат стари изоглоси преку македонскиот терен, без да знаеме прецизно каде тие поминувале, но со една извесност дека се работи за појави особено карактеристични за јужните говори, што можеле да допираат повеќе или помалку и до централномакедонскиот појас.

Слогот

15. Од прасл. јазик бил наследен карактеристичниот строеж на зборот со отворени слогови. Бидејќи, како што видовме, метатезата на ликвидите не била сосем завршен процес при распадот на прасл. заедница, тенденцијата за отворање на слоговите продолжила да дејствува уште извесно време во говорите на македонските Словени. Како и во другите слов. јазици, ситуацијата се изменува со губењето на слабите ерови, што во мак. јазик претставувало отворен процес во X в., бидејќи резултатите од него се изразени во помала или поголема мера во најстарите мак. текстови (в. § 34).

Тоа што по губењето на слабите ерови се создале и затворени слогови и што се овозможил во поголем број случаи контактот на консонанти во рамките на слогот, како на почетокот така и на крајот, имало реперкусии што се изразиле во упростувањето на извесни консонантски групи (в. § 96) и во појавата на т.н. секундарни вокали (в. § 38). Притоа една тенденција се пројавува во фонолошкиот развој на мак. јазик, како во стариот така и во новиот период. Имено, консонантските групи обични во почетокот на слогот не се чувствувале како обични на крајот на слогот, и обратно. Во крајна позиција се губи консонантот во: *радос(ѝ)*, *ѝриши(ѝ)* затоа што групите *сѝи*, *шѝи* се обични во почетокот на слогот (*сѝѝар*, *шѝѝур* и сл.).¹³

Истата тенденција се манифестира при појавата на секундарен вокал во случаи како *вѝѝар* (од *вѝѝръ*), *ѝекол* (од *пеклъ*), бидејќи така

¹³ Оваа тенденција не е покажана во правописот, туку во зборувањето. (Љ. Сп.)

се избегнуваат во крајна позиција консонантски групи што го сигнализираат почетокот на слогот (*ѣруѣ, клен* и сл.).

Квантитетот

16. Старите должини биле, веројатно доста рано, загубени. Ние навистина не можеме да знаеме поблиску кога станало тоа, но очевиден е фактот дека во развитокот на вокализмот во мак. јазик не забележуваме некои појави од типот на различни компензации за слоговниот квантитет.

Нови должини се добивале со контракции на вокалите во непосреден контакт во случаи како: *добра* > *добра* > *dobra*; *новѣн* > *новѣ*; *подобаетъ* > *подобаетъ* > *rodoba:tъ* и сл. Примери за вакви контракции наоѓаме често веќе во најстарите текстови. Сп. *вѣнезѣпж* (< *вѣнезѣпж* < **вѣнезѣпж*) *Зогр, оубнѣ* (< *оубнѣ*, ак. мн.) *Мар, малаго* (< *малаго* < *малаго*, ген. едн.), *оуповатъ* (< *оупѣватъ* < *оупѣваетъ* < *оупѣваетъ*, 3 л. едн. през.) *Добрѣ* итн. Сето говори во полза на тоа дека овие нови должини не се задржувале, ами се скратувале при секоја морфолошка погодна позиција. Западномакедонското акцентирање: *сѣѣтариоѣѣ, вис'окиоѣѣ* и сл. покажува дека при образувањето на членуваните форми морало да биде скратено *-и* во придавката, бидејќи акцентот паѓа на третиот слог од крајот. Од друга страна, појавата на членуваните форми како *сѣѣтариѣѣ, вис'окаиѣѣ*, сама по себе значи елиминирање на определените форми на придавките како *сѣѣтираѣѣ (сѣѣтира:), високаѣѣ (висока:)*.¹⁴

Секако дека до едно вакво брзо елиминирање на новите должини не би се дошло во случај да биле задржани старите, односно во случај квантитетот да играл што-годе важна улога во противставувањето на вокалите и отаде во разликувањето на значењата. Елиминирањето на новите должини токму говори во полза на тоа дека старите противставувања на вокалите по квантитет биле загубени доста рано, така што и не се налага посебно потреба да се земаат предвид при разгледувањето на развитокот на вокалниот систем во мак. јазик.

Акцентот

17. Бидејќи во средновековните текстови редовно бележење на акцентот имаме дури откај XIV в., ние не располагаме со непосредни податоци, по кои би можеле да го следиме поблиску конституирањето на акцентските типови застапени денеска во мак. дијалекти.

¹⁴ Морфолошка условеност на фонетските промени. Конески во повеќе случаи покажува дека некои фонетски промени во мак. јазик се ограничени од морфолошкиот фактор (в. понатаму). (Љ. Сп.)

Податоците од текстовите од XIV-XV в., кои за жал не можат лесно да се лоцираат, сепак покажуваат ред поместувања на акцентот кон почетокот на зборот. Сп. во Григоровичевото евангелие од Одеса (XIV в.): ср'єбро, з'ьрно, в'нна (ген. едн.), л'нца (ген.), р'астн, сьхр'анити; од Скопскиот минеј од 1451 г.: тв'орца (ген. едн.), в'исотж (ак. едн.), ѿнстот'ѣ (лок. едн.), п'охвала, з'емлѧ (ген.), н'а землн (лок.), ѿюдеса (ак. мн.), ѿюдесно, прост'ираетъ, ст'азаеъ (обете форми во 3 л. едн.).¹⁵ Со пренесен акцент се забележани следните топоними во запис на грч. јазик од XV в. во црквата Св. Константин и Елена во Охрид: *Дворци*, *Сушица*, *Чек'овиѣина*. Овие примери укажуваат на третосложното акцентирање во охридскиот говор. Првпат местото на акцентот во еден мак. дијалект е забележано во поголем број примери (околу триста збора) во РечКост. Тој материјал покажува дека веќе бил установен акцентскиот тип што го карактеризира споменатиот говор, со тенденција да се акцентира предимно вториот слог од крајот: *с'окол*, *ѿол'оби*, *кум'ови*, *ѿр'ебен* – *ѿребени*, *ѿла'ва*, *ѿлан'ина*, *ч'ело*, *се ѿром'ених*, *ѿродад'охе* итн.

Од сето ова произлегува дека веќе пред XIV в., што значи доста рано, станале извесни промени што го оддалечиле акцентот во мак. јазик од состојбата наследена од прасл. јазик. Се разбира, тие промени го засегаат квалитетот на акцентот и неговото место.

18. Што се однесува до квалитетот на акцентот, прасл. тонски акцент преминал во динамичен, каков што е денеска во сите мак. говори. Кога се загубила во нив разликата меѓу акутот и циркумфлексот не можеме да определиме прецизно. Веројатно тоа станало во првите векови на стариот период. Старите односи дејствувале уште извесно време. Во тоа нè уверува фактот што на буг. и мак. јазична територија се извршил пренос на циркумфлексот во случаи како: *град* – *град'ѣт*, *ѿлас* – *ѿлас'о* (сп. од друга страна чување на местото на акцентот под стар акцент: буг. *грах* – *грах'ѣт*). Овој пренос е познат во говорите во Солунско. Во минатото тој бил распространет подалеку на запад и југ, како што покажуваат слов. топоними во Грција: Δολό (Јанина), Λογγός (Керкира), Βρεστόν (Пелопонез). Поради изменетите односи не можеме да знаеме до колку тој пренос бил раширен и во говорите во централна и северна Македонија.

19. На тоа дека конституирањето на современите акцентски типови во мак. јазик бил стар процес, укажува фактот што во западномак. наречје, во случаи кога извесни синтагми носат еден акцент, пред сè во состави од атрибут и именка, се зачувало заправо старото место на акцентот врз атрибутот: *ѿак'ов_човек*, *бела_брада* и сл.¹⁶

¹⁵ Во овие примери акцентот го предаваме со знакот ' , додека кога се бележи во стсл. текстови се употребуваат различни традиционални знаци. (Љ. Сп.)

¹⁶ На повеќе места во своите трудови Конески акцентот во рамките на акцентските целисти го разгледува како старо место на акцентот, односно како

Тоа значи дека еден од најкарактеристичните типови на акцентуација во мак. јазик бил создаван уште во времето кога не бил извршен преносот на акцентот од крајниот слог, што е инаку основна тенденција изразена во сите мак. говори. Старото место на акцентот било во овие случаи зачувано, бидејќи ваквите акцентски групи се вклучувале во правилото за третосложно акцентирање без да има потреба од пренос на акцентот. Ваквите целости заправо можеле да бидат сами по себе еден важен продуктивен образец при изградувањето на системот на третосложното акцентирање.

20. Преносот на акцентот во мак. јазик не се објаснува со чисто фонетски услови. Се работи за аналогни поместувања во рамките на извесни парадигми, како и за налагањето на некои обрасци на акцентирање на синтагматски целости наследени во поограничен број случаи уште од прасл. јазик. Така обрасците од типот на српхрв. *īd̥d_žoru*, рус. *nód_goru* (со прасл. пренос на акцентот врз предлогот) се наложиле во некои говори на таков начин што од секоја едносложна и двосложна именка акцентот преминува врз предлогот, доколку синтагмата има прилошко значење (сп. *на_їаїї*, *за_очи*, *їрекү_лице* и сл. во западното наречје). Исто така, разликите настанати во прасл. јазик во акцентирањето на простата наспрема сложената придавска форма, и кои се должат на т.н. прасл. метатонии, можеле да дадат повеќе комбинации на акцентирање на синтагми од атрибут и именка, од кои се изградувало третосложното акцентирање на таквите синтагми во западното наречје. Сп. ги на пример, тие разлики денеска во рус. јазик и во чакавското наречје: *bóso* – *bosóe*, *bðso* – *bosŭ*, *beló* – *bélŭj*, *belð* – *béli:*, *goló* – *žólŭj*, *golð* – *žðli:* и др. Имено, во ваквите наспоредици била дадена можност како за установување на акцент пренесен кон почетокот така и за задржување на неговото место во синтагми како *žol'a žlav'a*, кои можеле да станат една третосложна акцентска целост при ослабувањето и елиминирањето на акцентот врз именката (*žol'a žlav'a* > *žol'a_žlava*).

21. Установувањето на современите акцентски типови во мак. јазик не може да се замислува надвор од оние коренити граматички промени, каква што е во прв ред трансформацијата на синтетичката во аналитичка деклинација.¹⁷ Со тој и други процеси се намалиле во значителна мера формите на дадени парадигми, па заедно со нив се затирале и извесни акцентски алтернации, доколку биле сврзани со тие форми. Од друга страна, ширењето на употребата на акузативот за сметка на другите падежи одело заедно и со налагањето на место-

непренесен акцент. Истото го гледа и во скаменетите изрази, сп. *їури_їрачка/їїј_вино*. (Љ. Сп.)

¹⁷ Ова е натамошен показ за сфаќањето на Конески за „единството“ на граматиката и фонетиката (фонологијата). Фонологијата е заправо морфонологија, односно, поинаку кажано, содржината влијае врз формата. (Љ. Сп.)

то на акцентот што го носел тој падеж. Во акцентскиот тип ржк'а – р'жкж (сп. рус. *рука* – *руку*) ширењето на таа употреба, на пример, доведувало и до установување на акцентот во тој тип именки од *a*-основа врз првиот слог, што се вклучувало во општата тенденција за пренесување на акцентот од крајниот отворен слог на именките.

22. При сето разнообразие на акцентските системи во мак. дијалекти, следува да ги изделиме овие два основни типа: 1. говори со акцент што се користи како морфолошки знак (источната област) и 2. говори во кои акцентот не врши таква функција (западната област). Во источното наречје местото на акцентот се користи за разликување на формите кај глаголот, којшто денеска, со оглед на сосем упростената деклинација, ни се претставува во морфолошки поглед како особено сложена структура. Сп. (*да*) *зафа'иѝи* (презент) – *зафаи'и* (аорист) – *зафаиѝи* (императив). Во западното наречје не е можно да се користи местото на акцентот на ваков начин, бидејќи тоа автоматски го бара третиот слог од крајот (сп. *в'ода* – *в'одица* – *воденица* – *воден'ицаиѝа* – *воденич'аркаиѝа* и сл.). Во западното наречје местото на акцентот не ги разликува формите, но тоа може да служи за разликување на значењата во рамките на синтагмите како во овој случај: *'од_дрво* (*падна*), *од_дрво* (*наиравено*). Споменатата разлика во улогата на акцентот се пројавува во дејството на некои значајни процеси и во различните резултати во источната и западната област, доколку тие процеси ја зафаќале целата мак. јазична територија. При овој случај ќе споменеме само дека една толку важна појава каква што е редукцијата на неакцентираните вокали е карактеристична за источното, но не и за западното наречје. Таа појава не може да се разбере, ако не се земе предвид и местото на акцентот, односно неговата улога на морфолошки знак (в. § 114).¹⁸ Бидејќи почетоците на редукцијата допираат до XIII в., ова посматрање ни дава можност посредно да заклучиме дека основните акцентски типови во мак. јазик биле, барем во главното ако не во сите подробности, конституирани пред тоа време.

23. При сите разлики што постојат во дијалектите, можеме да забележиме во нив извесни општи тенденции во развојот на акцентуацијата, изразени само во различна мера или на различен начин. Заедничка појава е префрлањето на акцентот од крајниот слог кон почетокот, особено од крајните отворени слогови. Додека во некои говори (источните) таа е повеќе или помалку парцијално спроведена, во западните говори, како и во говорот на Бобошчица (Корчанско, Албанија), таа тенденција ги дала своите крајни резултати.

¹⁸ Или со други зборови: таму каде што акцентот е дел од морфемата (источната област), не настанува редукција на вокалите (в. понатаму). (Јб. Сп.)

Заедничка појава за повеќето говори е и ограничувањето на акцентот до третиот слог од крајот, т.е. избегнувањето на четворосложното акцентирање (од ова отстапуваат североисточните говори). Во различни дијалекти таа појава се остварува на различен начин.

Така, на пример, во членуваната форма од *маишчеа* (со стар акцент врз првиот слог) би се добил акцент врз четвртиот слог од крајот. Во некои говори тоа се избегнува со развивање на секундарен акцент: *маишчеаџа* (Солунско и др.), така што четворосложниот комплекс се дели на две двосложни ритмички целисти. Во говорите како костурскиот тоа се врши на поинаков начин – акцентот во нечленуваниот збор се поместил кон крајот, така што и при нарастувањето на зборот нема да се добие четворосложен акцент: *маишчеа* – *маишчеаџа*. Во западното наречје четворосложното акцентирање се избегнува со поместување на акцентот, така што при растењето на зборот да остане секогаш на третиот слог од крајот: *маишчеа* – *маишчеаџа*. Дека се работи за дејство на еден ритмички принцип, којшто не допушта по акцентот повеќе од два слога, од сев ова убаво се гледа. Показателно е тоа што во костурско-леринскиот и тиквешко-мариовскиот говор топонимите не го местат акцентот врз вториот слог: *Вџишени*, *Бџџниџиџе* и сл. Причината е во тоа што тие не се членуваат и затоа нема да се дојде при нив до нарушувањето на споменатиот ритмички принцип.

24. Ограничувањето на местото на акцентот врз последните три слога е стара карактеристика на неслов. балкански јазици. Такво акцентирање имаме во грч., ром. и алб. јазик. Пројавувањето на истата состојба и во мак. јазик не може да се издели од тој поширок јазичен контекст (за акцентските системи на мак. дијалекти/говори в. го додатокот во книгава *Појлед на фонолошкиџе особеносџи на македонскиџе дијалекџи* од Б. Видоески – Љ. Сп.). Заедно со пренесувањето на извесни балкански реченични модели одело и споменатото адаптирање на реченичната ритмика карактеристична за балканската јазична средина. Изградувањето на акцентските типови во мак. јазик се вршело под тоа воздејство. Меѓутоа, тоа се вршело едновременно сообразно со наследените прозодиски својства од прасл. јазик и со потребите што произлегувале од трансформацијата на граматичката структура на мак. јазик. Тоа доведувало и до такви решенија во рамките на изразените ритмички тенденции, какво што е западномак. третосложно акцентирање или акцентирањето врз вториот слог од крајот во говорот на Бобошчица. Природно е што во онаа ареа на Балканот, во која се ограничува акцентот на последните три слога, се откривале можности за паралелен развој на извесни акцентски типови. Секундарен акцент познаваат и грч. говори во

случаи кога со придавање на енклитика акцентската целост би станала четворосложна (сп. τ' ῥματá μας). Непосредниот контакт на говорите не бил неопходен услов за откривање на еднакви развојни можности. Извесни карактеристики на типот застапен во западно-мак. наречје среќаваме во грч. дијалект на Кипар. Меѓу другото пренесување на акцентот врз атрибутот (сп. καλός_παλας). Ваквите случаи се уште една потврда за тоа дека мак. акцент треба да се разгледува во пошироките рамки на прозодиските својства на јазиците од балканскиот јазичен сојуз.

Вокалниот систем

25. До втората половина на IX в. биле извршени оние промени на вокалите што настанале во резултат на продолженото дејство на некои тенденции од прасл. период. Буквениот состав на глаголицата, што ја одразува состојбата на солунскиот говор, ги прикажува и тие појави, за кои погоре веќе стануваше збор (в. § 14). Вокалниот систем на мак. јазик можеме според тоа за споменатото време да го претставиме на следниот начин:

<i>i</i> (<i>ü</i>)	<i>y</i> <i>u</i>
<i>ь</i>	<i>ъ</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>()</i>	
<i>ä</i>	<i>a</i>

Слоговна функција вршеле и сонантите *r* и *l*.

26. Овој систем не бил заеднички за сите дијалекти од мак. група во IX век. Ние видовме веќе дека вокалите *ю* (*ü*), *ѣ* (*()*) биле обични во јужните говори и веројатно, но без да знаеме нешто попрецизно за тоа, и во некои говори од централната област. Посебните букви за овие вокали во глаголицата даваат основен повод да се постулираат тие елементи за јазикот на св. Кирила и св. Методија, што го стори уште Ф.Ф. Фортунатов. Што се однесува посебно до т.н. трета носовка *ѣж*, нејзиното постоење во еден дел од мак. дијалекти се потврдува и со промената на *ж* во *а* зад парните меки консонанти, бидејќи во тој процес секако како посреден стадиум се јавувало *ѣж* (на пример: *моѣж* > *моѣж* > *моѣа*). Оваа промена е засведочена и во охридските текстови од XII-XIII в., а нивниот престиж придонесол таа да се јавува, веќе како својство на писмениот јазик, и во текстови препишувани во краишта каде што таа појава немала дијалектна подлога, како во северна Македонија.

Посебно е прашањето за фонемниот статус на *ю* и *ѡ*. Во независна позиција тие вокали се јавувале исклучително ретко. Сп. *ѡнѡ, ѡноша, ѡ* (ак. едн. ж.р.)¹⁹. Во најголемиот број случаи тие идат зад меки консонанти, наоѓајќи се во дополнителна дистрибуција со *оу* и *ж*. Укажувајќи на малата функционална вредност на опозицијата *ж* : *ѡ* (единствен минимален дистинктивен пар стсл. *жже* : *ѡже*, ак. едн. ж.р., односна замена). В.Ф. Мареш е склон да заклучи дека се работи за варијанти на иста фонема. Се разбира, при фонолошката интерпретација на ваквите случаи сѐ зависи од целта што си ја поставува анализата, па се можни и различни решенија. Ако е целта да се доведе анализата до што помал број основни елементи, тогаш *ѡ* и *ю* можат да бидат претставени и како варијанти на *ж* и *оу*.

Веќе во најстарите текстови *ю* не се среќава регуларно во меката промена, ами во конкуренција со *оу* (*отѡю* : *отѡю* и сл.). Тоа е знак за неговото елиминирање. Материјалот од Добром остава мала веројатност дека било зачувано *ю*: *камнѡю, оуѡнтѡю, огнѡю, но: слѡнѡю, мѡжѡю, мѡѡю* и др. Особено е упадливо тоа што во овој текст, во кој е обична секвенцата *ѡѡ*, само по исклучок среќаваме *ѡю* во *ѡнѡнте сл*. Кон XII в. преминувањето на *ѡ* во *ѡ*, зад парните меки консонанти значело за дијалектите во кои тоа станувало елиминирање и на тој вокал во неговото најчесто окружение. Впрочем, во други дијалекти тој можел, како и *ю*, да биде изместуван со израмнувањето на парадигмите. За целиот тој комплекс на појави в. подолу во врска со т.н. мешање на носовките (§ 67). Во почетокот на слогот *ю* и *ѡ* биле заменети со *ју* и *ја* соодветно (сп. денеска *јунец, ја* < *ѡ*²⁰).

На замената на изговорот на *ю* укажува и замената со *и* во *либе*, широко познато како збор од народната поезија и во говори во кои коренот го има обликот *љуб-*. Дијалектно е *клич* (*кључ, клуч*). Кон ова можат да се привлечат и некои заемки и топоними адаптирани во алб. и грч. јазик. Сп. алб. диј. *кљѡ, кљѡ, кљѡ* (од *кљѡѡ*), *Libovnik, Libonik, Libavsha*; грч. *Λιτονιαβίτσα* (од **Љѡѡнежишче*), *Λιτόσελον* – *Λιτόσιλον* (од *Љѡѡсело*), *Κλείτσοβον* (**кљѡ-*) и др.

27. Вокалот *ѡ* (*ä*, широко *e*) не се среќавал со еднаква честина во сите дијалекти. Во јужните и во говорите од централната област тој се јавувал не само како континуант на прасл. *ѡ*, ами и на местото на етимолошката група *ѡ*. Како што веќе имавме можност да видиме, во јужните говори прегласот *a* > *ѡ* се среќавал и зад непарните меки консонанти (в. § 14).

¹⁹ Од анафорската замена *ѡже, ѡже, ѡже*.

²⁰ Во македонскиот ракопис има пропуст: наместо *ја* < *ѡ* (*неа ја*, кратка заменска форма за директен предмет), има само *ѡ*. (Љ. Сп.)

Отворениот изговор на овој вокал во стсл. јазик се гледа од фактот дека во глаголицата постои само една буква и за **ѣ** и за етимолошката група **ѡ**. Ваква била ситуацијата во еден приличен дел на македонската територија. Има и други докази за ваквиот изговор на **ѣ**. Словенските топоними во Грција и слов. заемки во грч. јазик на местото на овој вокал имаат **α**, **εα** и **ια**: Δράνοβον, Δρεάνοβον (за Дрѣново), Λιάσκα (за Лѣска), Βριάζα (за Брѣза), σανόν, σανός (за сѣно), χράνος (за хрѣнь); сп. и од византиски извори: Πρίλαπος (за Прилѣпъ), Πρόσακος (за просѣкъ). Истото се гледа од материјал од албанската територија: *Lëaska*, *Sanova*, *sanë*. Некои типови на асимилација на вокалите во стсл. текстови ни нудат докази дека изговорот на овој вокал го содржел елементот *a*: оставаѣтъ 3 л. едн. през. Мар. Во современиот мак. јазик имаме двојност во изговорот: *ѣпрева*, *орев* (< **орех*) наспрема *ѣправа*, *ора(х)*, што е карактеристично за северното подрачје. Истиот однос може да се види и во аористните форми: *заѣрев*, *заѣре* наспрема *заѣрав*, *заѣра*. Оваа двојност веќе била пројавена во постарите текстови: *трава* и *трѣва* во Син, каде што ја имаме и промената на **рѣ** во **ра**: *правратн*, *правратнѣа*, *пограбаѣа* акт. парт. на през., *врамѣ*. Вакви примери спорадично се јавуваат и во други стсл. текстови.

28. Кон X в. бил во тек процесот што довел до елиминација на слабите и до вокализирање на интензивните ерови (**ѣ** > **ѡ**, **ѣ** > **ѣ**). Изговорот на еровите се спуштал кон сферата на **о** и **е**, така што интензивните ерови и совпаднале на полно со тие вокали.

Кон XII в. забележуваме дека од промена биле засегнати носовките **ѡ** и **ѣ**. Нивниот вокален дел постепено клонел кон пониска позиција, приближувајќи се кон изговорот на ниските вокали (**ѡ**, **ѣ**). Кога кон XII-XIII в. се вршела деназализација, носовката од преден ред преминала во **ѣ**, т.е. совпаднала со широкото **е** што веќе постоело во системот.²¹ Во однос на **ѣ** состојбата била посложена, како што се гледа од фактот дека овој вокал се заменил различно во мак. дијалекти. Во најголем број од дијалектите тој, по деназализацијата, преминал во **ѣ**, кое по дијалектите можело да се изговара со различни нијанси, со различен степен на затвореност и лабијализација.

Во истиот овој период (XII-XIII в.) се извршило и совпаѓањето на **ѣ** со **н**.

Во резултат на промените извршени од X до XIII в. се добил веќе доста упростен вокален систем што ги содржел следните вокали:

²¹ Или со други зборови: наместо **ѣ** почнало да се пишува **ѡ**, но и обратно, **ѣ** се пишувало наместо **ѡ**. (Љ. Сп.)

Постариот седмочлен систем, во кој се задржало δ , останал на сите периферии што ја обработувале оваа централна област. По

промената на еровите во силна позиција ($\text{ъ} > \text{о}$, $\text{ь} > \text{е}$), преминот на ѣ во а претставува по своето простирање најважна изоглоса во вокализмот на македонскиот терен. Познато е дека тој опфатил и некои западнобугарски говори.

Приказот на промените на одделни вокали треба со поголеми подробности да го објасни патот по кој одело упростувањето на вокалниот систем, како една од карактеристичните појави на фонолошкиот развој на мак. јазик во стариот период.

Ограничувања во дистрибуцијата на вокалните фонеме

30. Порано укажавме на тоа дека, поради стремежот кон словната хармонија, во прасл. јазик некои вокали биле исклучени од позицијата зад меки консонанти (в. § 14). Од тоа ограничување се отстапува во времето кон XI-XII век. Сп. вѣроуѣжѣомоу БојПал, выпатѣомоу Добром. Не можеме ова отстапување да го објасниме само како резултат на затврднувањето на меките консонанти, со оглед на тоа дека тоа станало обично и во говори што ја чуваат мекоста на консонантите. Во § 36 се обидуваме како еден од факторите за оваа промена да ја посочиме престојката на морфолошките парадигми, поттикната од губењето на еровите. На ова место ќе укажеме и на оние навики што можеле да се создаваат при усвојувањето на туѓи зборови во првите неколку века по доселувањето на Словените на Балканот. Една форма како архѣнеревни дат. едн. (наспрема архѣнерен ном. едн.) претставува сосем поинакво поврзување на гласовите, отколку што би се очекувало зад $-\text{н-}$. Заправо $-\text{н-}$ се елиминира, така што доаѓа до израз контрастот на вокалите во секвенцата $-\text{ео-}$. Таков контраст се бара и кога во туѓите зборови се содржела секвенцата $-\text{ее-}$: внтлеомъ , геона и др. Колебањата што можеле да настануваат при ваквите адаптации добро ги илустрира дат. георѓеве (наспрема ном. георѓе) во БитТр.

31. Тоа што во глаголицата не се обележува јотацијата (на почетокот на зборот и на слогот) се толкува така што се зема дека во јазикот на св. Кирила и св. Методија вокалите од преден ред се изговарале со пристап ј којшто немал статус на фонема. Исклучувајќи ги од ова за солунскиот говор само некои емфатични зборови, Дурново сметаше дека во другите дијалекти можело во едни случаи да се изговара је- (јего , једѣн), а во други е- (езеро , есен). Интересните графии: нѣтеръ , нѣднѣомъ Јов, наѣѣкъ Добрј би можеле да сведочат дека првобитната состојба во кирилометодиевскиот јазик се задржала како трајна карактеристика на црковниот изговор.

Како и да било, многу рано во мак. јазик станала необична секвенцата је- веројатно уште во XII век. Сп. во современиот јазик: еден ,

елен, есен, езеро и др. Истото го гледаме и во слов. топонимија во Грција: *Ελια (**ela*), *Ελσανη (**Elšane*), *Εζερός, (**ezert*, **ezero*) и др.

Оваа констатација можеме слободно да ја прошириме во смисла дека *i* станало необично воопшто пред вокалите од преден ред во почетокот на зборот. Тоа и помага да сфатиме зошто во едни дијалекти (источните) имаме без *i*: *език*, додека во други (западните) тоа се задржало, но затоа предниот назален вокал преминал во заден: *јазик* (< *ѡзѣкъ* < *ѡзѣкъ*, в. § 65).

Ограничувањето за кое зборуваме, и што се состои во тоа предните вокали да не можат да стојат зад почетното *i*, придонесло секако за установувањето на *i* во зборови што почнувале со *a* (сп. стсл.: *агнѣъ*, *авнтѣ*, *агода*, *анѣ*, *аворовъ*, *цсл.*, *авѣко*, спрема кои денеска имаме: *јаѣне*, *јави*, *јаѣода*, *јаѣце*, *јавор*, *јаболко*). Во *Аѡроѡ и повеќе други слов. топоними од тој корен на територијата на Грција ни е претставена постарата состојба, додека поновите форми со *i* се претставени на територијата на Македонија, каде што била доживеана споменатата промена: *Јавор* и др. Се установило *i* и во личната замена за 1 л. азѣ. За тоа спомогнале условите што се создавале во *санди* (сп. и *ѣзѣ* во *Мар*). Формата *ѡзѣ* ни е засведочена за XII в. во приписките на БитТр. Во истиот текст ја среќаваме и формата *ѡгоннѣах* (од грч. *ἀγωνίζομαι*), во која секвенцата *нѣ* се јавува во еден туѓ збор. Друг таков пример е *јаѣурида* (грч. *ἀγουρίδα*) во современиот јазик, како и имињата *Јандре* и *Јандреа* кои се јавуваат разгорно (исто и *Јандроник* во ОпшДефт).

32. Очеидно дека во почетокот на зборот не можело да стои *ѣ*. Затоа се јавиле протетичко *j* или *в* пред рефлексот на *ж*. Разликата е стара и релевантна во диференцирањето на мак. дијалекти. Додека западното наречје има *јаѣе*, *јаѣица*, *јаѣлен*, протезата на *в* (*ваѣе*, *ваѣица*, *ваѣлен*) ја наоѓаме во источните говори, со тоа што изоглосата свртува на југозапад, опфаќајќи ги и говорите во Леринско-Костурско. Во Костурско имаме дури и име на село: *Вѣмбел*. Истиот назив (**blъ*) се среќава без протетичко *β* во топонимот *Ομπλός (Ахеја) и со таква протеза во која е изразена поновата состојба: *Воплѣианѣ*, *Воплѣиѣѡѣ*. Појавата е стара: *ѡжѣ* среќаваме веќе во *Добром*, *ѡжѣ*, *ѡжѣѡѣ* во *Добрѣ*, од друга страна сп. *сѣѣѣѡѣ* *Клоѣ* (исто и *вѣѣѣ*, *сѣѣѣѡѣ* *Супр*).

Почетното *в* во западномак. форми: *вѣѣѣѣѣ*, *вѣѣѣѣѣ*, *вѣѣѣѣѣ*, *вѣѣѣѣѣ* бара поинакво објаснение. Во првите два збора *в* може заправо да доаѓа од предлогот *ѣ*. Треба да се има предвид и т.н. неорганско *х* (в. § 131), кое секако посредувало во зборовите *вѣѣѣѣѣ*, *вѣѣѣѣѣ*.

33. Во периодот по доселувањето на Словените редуцираните вокали (еровите) се чувале во сите позиции, со тоа што во изговорот на ъ се чувствувала нијанса на у, а во изговорот на ь нијанса на и. Кон таков заклучок нè водат податоците што ги изделуваме во најстариот слој на слов. топоними во Грција. Сп. Βάλτουκα (**Boltъko*), Γαρδίκι (стсл. Градыць), Μλουζοβά (Бъзрва), Σκλιβινίτσα (Слвѣнница). Албанската варијанта на името на градот Дебар (*Dibra* од Дѣбрь) сведочи исто така дека ь звучело за несловенското население како глас близок до и штом тоа го заменуваело на таков начин.

34. Состојбата што ни ја прикажуваат најстарите мак. текстови (крај на X – поч. на XI в.) ни открива дека во претходниот период се создале две позиции на еровите: 1. *слаба* – во која тие се изговарале неинтензивно и конечно се загубиле и 2. *силна*, во која еровите биле интензивни и конечно преминале во вокали од нормално образување, т.е. ъ преминало во о, а ь во е. Следните примери ги прикажуваат резултатите во обете насоки: градъ > *ѣрад*, сынъ > *сон*, тъмница > *ѣмница*, днь > *ден*. Јасно е од ова дека дошло до спуштање на изговорот на еровите.

Еровите се губеле на крајот на зборот и пред слог со полн вокал (вклучувајќи ги во полните вокали и интензивните ерови), додека во силна позиција биле кога се наоѓале пред слог со неинтензивен ер. Имаме во последниов случај пример за гласовна компензација. За сметка на ерот што се губел, се засилувал интензитетот на ерот во претходниот слог, така што тој се изедначил по квантитет со вокалите од нормално образување.

35. Во промената ъ > о, ь > е имаме една стара изоглоса што ја ограничува речиси целата мак. јазична територија, со исклучок на говорите од северната и југоисточната периферија, за што веќе стана збор при разгледувањето на главните појави во развитокот на вокализмот на мак. јазик.

36. Промените што настанале со еровите повлекле со себе значителни последици во повеќе погледи. Споменаваме какви биле тие последици во однос на структурата на слогот и посебно во врска со консонантските групи (в. § 15). Тие се значајни и на морфолошко рамниште, бидејќи довеле до алтернации во повеќе морфеми: *сѣарец* – *сѣарци*, *ден* – *дни*, *момок* – *момци*, *лесен* – *лесни* итн. Се чини дека за морфологијата тие промени имале и уште пошироко значење. Во случаите како *мжжъ*, *мььъ* крајниот ер бил и знак за дадена именска парадигма. Откако тој се загубил, непарните меки консонанти не можеле сами по себе да бидат таков знак. Во ситуација кога не дејствувал веќе автоматски законот за слоговна синхармонија, именките што завршувале на непарен мек консонант можеле сосем лесно да подлегнат на воздејството од тврдата промена. Имено, за тоа не бил

неопходен услов тие консонанти претходно да затврднат. И денеска мекиот изговор на *ш*, *ж*, *ч* во солунските говори не е пречка за обопштување на наставките од тврдата промена (сп. таму: *ѣрошове*, *кл'учове*). Се задржуваме на ова, бидејќи ќе ни послужи понатаму, при разгледувањето на промените на носовките (в. § 67), да повлечеме граница меѓу она што во дијалектите било резултат на фонетски процес и она што претставувало морфолошко израмнување со ефект врз дистрибуцијата на вокалите.

37. За кирилородиевскиот јазик обично се замислува ситуација што му претходи на губењето на еровите. Меѓутоа, ако станува збор за мак. дијалекти од втората половина на IX в., па и за солунскиот говор, тешко е да се замисли дека во нив не се забележувале во својот почеток оние појави што се одразени во најстарите текстови. Времето од стотина и повеќе години што ги дели тие текстови од епохата на св. Кирила и св. Методија сепак не било толку долго за да се исклучи претпоставката дека и во втората половина на IX в. имало појава на барем спорадично губење на еровите. Сигурно дека овие појави треба да ги сврзуваме со разликите во стиловите на говорниот јазик и во говорот на генерациите. Тие можеле да се јавуваат во лежерниот говор и тоа предимно кај помладата генерација. Ситуацијата можеме да ја споредуваме со онаа во аром. јазик денеска, во кој неинтензивното *и* на крајот на зборот претставува веќе факултативен глас. За губењето на еровите во слаба позиција имало значење и тоа дали тие се наоѓале во двосложен или во повеќесложен комплекс. Очевидно е дека губењето полесно, а тоа значи и порано, станувало во повеќесложни комплекси, зашто таквото фонетско окружение овозможува зборот да биде лесно идентификуван и по извршената промена. Поради тоа, на пример, во еден случај како дѣѣѣѣѣ неинтензивниот ер можел да биде загубен и покрај тоа што тоа повлекува коренита измена на почетната консонантска група тешка за изговор: *dštica > tštica > štica*. Во вакви случаи, како што ќе видиме веднаш, во двосложни целисти се јавувала пречка за губење на вокалот. Ќе забележиме патем дека и при разгледувањето на други појави натаму ќе имаме можност да ја земеме предвид должината на зборот како фактор при вршењето на фонетските процеси.

38. Претпоставката дека треба губењето на еровите да го замислиме во пошироки временски рамки наоѓа своја најголема опора во појавата на т.н. секундарни ерови, кои се развивале за да се предодврати создавањето на консонантски групи тешки за изговор (сп. на пример: *рекол < реклъ*, *добер < добръ*). Бидејќи, како што ќе видиме понатаму, секундарните ерови обично давале исти рефлексии како

и примарните (сп. *пѣсаломъ*, *кнѣносъ*, *ѿгнѣтъ*,²² *павелъ* во глаголските текстови), нивната појава треба да се помести уште во времето пред да биде извршена вокализацијата на интензивните ерови. Но, за да се јават тие тогаш, требало во говорната практика да се насетат веќе оние пунктови, во кои можело да дојде до создавање на необични консонантски групи. Тоа можело да стане имено во еден преоден период во кој губењето на еровите во слаба позиција сè уште било само факултативна појава.

39. Од правилото за губење на еровите пред слог со полн вокал отстапуваат извесен број зборови, во кои би се добила почетна консонантска група тешка за изговор. Тоа се зборовите: *мыгм*, *мѣска*, *тънѣкъ*, *бѣднѣкъ*, *лѣжа*, *лѣжница*, *снѣхъ*. Во овие случаи треба прво да замислиме премин *ь > ъ* (доколку во даден збор се содржи мал ер во првиот слог), а потоа замена на *ъ* со назалниот вокал од заден ред како глас што му бил најблизок по звучење (за вокалниот дел на носовката од заден ред имаме полно право да претполагаме за овој период изговор како *ѣ^о* или слично, в. § 58). И така, развитокот можеме овде да го прикажеме на следниот начин: *мыгм > мыгм > мжгм*; *бѣднѣкъ > бѣднѣк*. Натаму се добивале нормално рефлексите на *ж* карактеристични за одделните дијалекти (сп. денеска: *мѣла*, *маѣла*, *моѣла*, в. § 58). Во врска со *тънѣкъ* треба да забележиме дека освен *ѣнонѣк*, *ѣнонѣк* и *ѣнонѣк* имаме во некои дијалекти и *ѣнонѣк* (што се опира на формите како: *тънѣка*, *-ѣ*) и *кнонѣк* (од **tnok*, со губење на ерот во почетниот слог). Во зборовите што спаѓаат во оваа група може да се забележи присуството на сонант, а особено на назал. Имено, во перифериските западни говори назализацијата е во извесни случаи очевидна дури и кога се работи за вокалот *ѣ* во соседство со *м*, *н* (сп. *мѣшчѣ* – *мошчѣ*, *снѣга* – *снога*).

На истиот начин, т.е. преку образување на назален вокал од заден ред, може убаво да се објасни и: *јаѣнѣца*, *јаѣнѣца*, *јаѣонѣца* (веќе спрема тоа каков е рефлексот на носовката од заден ред во дадениот дијалект). Исто така и формата *осамна* (сп. стсл. *осѣнѣ*, срхр. *осѣануѣ*) можеме најдобро да ја објасниме преку **osvna* (како и во претходниот случај и овде би имале случај на метатеза). Со оглед на рефлексите, ваков развиток треба да претполагаме и во групата *ѣѣтѣ* – во источномак. наречје, каде што денеска имаме според локалните говори *ѣѣѣѣ* и *ѣѣѣѣ*.

40. Во западномак. наречје развитокот во групите *сѣнѣ*-, *ѣѣтѣ*- и *сѣнѣ*- бил поинаков, бидејќи како резултат се добило: *осуна*, *ѣѣѣѣ*, *суни*. Ваквиот резултат можеме да го разбереме ако претпоставиме

²² Најверојатно овде се работи за грешка, бидејќи во текстовите се употребува единствено формата *ѿгнѣтъ*. (Љ. Сп.)

дека во времето кога станала споменатата метатеза (негде кон X в.), *в* во западномак. наречје уште било билабијален глас. Од претполаганото **zъwn-*, **zъwt-* *(*d*)*zъwn-* при вокализирањето на ерот се добило у под дејството на следниот билабијален глас. Ако е ова објаснение точно, со него доаѓаме до установувањето на една стара разлика меѓу западните и источните говори, која не се однесува само на развитокот на слабите ерови, ами и на карактерот на *в*.

41. Едно можно објаснение на формата *оѡан* (стсл. *огнь*) во западните говори е исто со замислување на преоден стадиум со назализација на секундарниот вокал: **ogn* (в. подолу).

42. По сѐ изгледа дека во некои мак. дијалекти со вторичен ер (од преден ред) била разложена почетната група *чр-*, така што по извршената вокализација се добиле форми како *червен*, *черево* и сл. Во врска со ова се јавиле исто така стари дијалектни разлики на македонскиот терен (в. § 94).

43. Секундарни ерови меѓутоа се развивале особено во крајните слогови, за да се избегнат неудобните консонантски групи на крајот на зборот. Разликувањето на рефлексите на еровите во мак. јазик дава уште една можност за да се потврди мислењето дека тие се развиле во текот на самиот процес што постепено довел до вокализација односно губење на еровите. Навистина нема причина да не прифатиме дека во случаите како (*је*)*сом*, *седом*, *осом*, *ѡекол*, *рекол* и сл. се работи за нормалниот премин *ъ > о*, иако ова *ъ* било неетимолошко. Во повеќе дијалекти потоа под воздејство на *м*, *о* дало у: *сум*, *седум*, *осум* (сп. *родум*, *редум*, в. § 110). Со стариот премин *ъ > о* и *ь > е* се објаснуваат и формите *оѡон* и *оѡен* (во едни дијалекти се развило секундарно *ъ*, а во други *ь*). Изговорот *оѡин*, познат во повеќе дијалекти (источно наречје, говорите по долината на Вардар, северно наречје), се добил најверојатно со редукција на *е* во *и* (в. § 113), така што тој можел да се шири од дијалектите во кои редукцијата е обична појава.

Морфолошкиот фактор (наставката *-ок*) влијаел врз формите *восок*, *мозок*, од постарото *воскъ*, *моѡкъ*.

Што се однесува до секундарниот вокал пред крајното *р* (стсл. *ветръ*, *добръ*), сметаме дека пак имаме нормална замена *ъ > о* во галичкиот дијалект (*вейѡр*, *добѡр*, *ведѡр* и сл.), односно *ь > е*²³ во повеќе други дијалекти (*вейѡер*, *добѡер*, *ведѡер* и сл.). Моменти од морфолошки карактер можеле да го поттикнат изборот на алтернацијата во една или друга посока (*о : ѡ* или *е : ѡ*). Поинаков бил развитокот што довел до формите како *вейѡар*, *добѡар*, *ведѡар* во централните и некои други западни говори. Имено, во нив се задржало оче-

²³ Во македонскиот ракопис е направена грешка и е напишано *ъ > е*, а во англискиот текст грешката е поправена, па е напишано *ь > е*. (Љ. Сп.)

видно некое време *веѿр*²⁴, за подоцна преку *веѿѿр*²⁵ да се дојде до денешната состојба (можеби едновременно со преминот на рефлексот *ѿ* за назалниот вокал од заден ред во *а*: *рѿка* > *рака*, в. § 61). Постариот стадиум со *р* е запазен и до денеска во синтагмите *добрден*, *мод'ркамен*²⁶ (инаку: *добар*, *модар*) во прилепскиот говор. Преку преодните степени **огн*, **огн*: може да се објасни и западномак. *оѿан*, за кое погоре предложивме и поинакво објаснување (в. § 41).

44. Интересно е географското распростирање на формите со *-ер*. Лексемата *веѿер* е позната во тој облик на широкиот терен од Костур до Скопје и од Гостивар до Гоце Делчев (Неврокоп, Бугарија). Меѓутоа, тој терен кај другите лексеми што доаѓаат предвид (*добер*, *бисѿер*, *осѿер* и др.) се стеснува, така што во западната област претставува еден тесен појас што од Битола во благ лак преку Тиквеш допира по долината на Вардар до скопските говори, за да се извие отаде на запад сè до Гостивар. Така е загубен контактот со малешевско-пиринските говори (по должината и источно од границата со Бугарија), во кои овие форми се јавуваат повторно. Ваквата распределба доведува до мислата дека формите на *-ер* порано биле најраспространети, но дека постепено им отстапувале место на формите на *-ар* што денеска надвладуваат. Две биле насоките на нивната експанзија. Во централните говори тие се ширеле од запад. Изговорот *веѿар*, *добар* и сл. е обичен во охридскиот и делумно во дебарскиот крај. Во говорот на Дримкол и Голо Брдо (северно од Охридското Езеро) нему му се придружува и изговорот *рекал*, *дошал*, *донесал*. Од друга страна, од север формите како *веѿѿр*, *добѿр* – *веѿар*, *добар* се пренесувале во говорите на источното наречје.

45. Се разбира, дијалектната слика во однос на развитокот на секундарните вокали во основното *ѿ* се потчинува на дијалектната ситуација воопшто во врска со развитокот на еровите, за која веќе стануваше збор (в. § 28). Во северните говори имаме вредност *ѿ* за секундарниот вокал, независно од гласовното окружение, со тоа што во неакцентиран слог *ѿ* може да премине и во *а* (значи: *мѿгла*, *веѿѿр* – *веѿар*). Нема причина да не прифатиме дека секундарните вокали со споменатата вредност се јавиле во овие говори уште во периодот дури еровите се изговарале и во слаба позиција, односно дека во почетниот слог во примерите како *мѿгла* ерот никогаш и не испад-

²⁴ Во македонскиот ракопис стои *větr*, а во англискиот текст стои *vetr*. (Љ. Сп.)

²⁵ Во македонскиот ракопис стои *věťar*, а во англискиот текст стои *vetar*. (Љ. Сп.)

²⁶ Бројот на слоговите и акцентот на третиот слог од крајот на зборот покажува дека се работи за вокално *р* во изговорот. (Љ. Сп.)

нал. Се разбира, дека во случаите како *ма̋лла* во северните говори немаме стадиум со назален вокал, бидејќи **ж** во нив преминува во **у**, а не во *ǎ*.²⁷ Во северните говори не може да има ни разлика во рефлексите на секундарните ерови, бидејќи во нив дошло до изедначување на еровите, како и во срхр. јазик. Во југоисточните говори еровите се изедначиле не само меѓу себе, туку и со назалните вокали, така што *ǎ* станало замена за сите четири вокала, со тоа што како рефлекс на вокалите од преден ред (**ь** и **а**) го смекнувало претходниот консонант (в. § 28). Во овој процес бил вклучен и развитокот на секундарните вокали во овие говори, така што во нив наоѓаме *ма̋лла*, *ве̋й̋а̋р*, *ре̋а̋л*, *са̋м* или, со поновиот премин *ǎ* > *a*, *ма̋лла*, *ве̋й̋а̋р*, *ре̋ка̋л*, *са̋м*. Ако денеска среќаваме сепак таму и замена *e* за секундарниот вокал, како во *седем*, *осем* (стсл. *седмь*, *осмь*), значи дека до тој резултат се дошло со промена на *ǎ* во *e* зад мек консонант. Во серските говори и денеска се чува постарото: *сед'ǎм*, *ос'ǎм*.

46. Графијата на текстовите од XII-XIII в. потврдува дека во почетниот слог во зборовите како **мѣмѣ**, **лѣжѣ** никогаш не бил загубен вокалот: **мѣмѣдѣ**, **мѣстѣ**, **лѣжѣ**, **стѣсѣ**, **стѣгѣ**, **дѣскѣ** Добром, **мѣмѣжѣ**, **стѣгѣмѣжѣ**, **дѣскѣ** Јов, **лѣжѣ**, **мѣстѣ** сѣ Добрѣ. Од друга страна, иако обично се пишува **дѣщѣрѣ**, **дѣщѣнѣжѣ**, примерот **тѣщѣрѣ** Добром покажува дека во овие повеќесложни форми ерот се загубил (сп. во современиот мак. јазик: *шѣщѣрка*, *кѣрка*, *шѣщѣница*). Покрај **мѣнасѣ** во Добром се среќава и **манасѣ** (**мѣнасѣ** Мар, **мѣнасѣ** Зогр). Ова е исклучително редок случај, на местото на вторичниот ер да се бележи *a* место ерова буква (и во Добрѣ среќаваме **манасѣ**). Бидејќи се работи за туѓ збор, примерот не е показателен во однос на евентуалната замена на вторичниот вокал во овој случај.

Додека секундарните ерови во туѓи зборови се бележат уште во најстарите текстови, така што можеме да видиме како се адаптирале тие зборови кон својствата на слов. изговор, нивното бележење во домашни зборови се среќава само спорадично и во текстовите од XII-XIII в., бидејќи првобитните графиски облици се пренесувале по традиција. Меѓу другите текстови од споменатиот период Добрј се изделува по тоа што во низа случаи го обележува изговорот на секундарните вокали: огънь, огънъ, жнзънъ, болѣзънъ, есьмъ – есьмъ – нѣсьмъ – есомъ, седъмъ, одъръ, дебъръ, нзгъиьбълъ, спасълъ, реклъ бнхъ, мрътъвъ, жрътъвъ и др. Метатезата во свѣт-, за која стануваше збор (в. § 40), ја прикажуваат графичите: свѣтнт сѧ – свѣтнт сѧ. Секундарен ер се развил и во: зъмниж, зъмнж (и во Добром зъмнж). Интересно е дека наоѓаме и негова замена со *e* во рус. препис на Вита Константи (Vita Constantini, XIV в.): н аще кто оубиѣтъ зѣмню (*Radovi Starosla-*

²⁷ Во англискиот текст има грешка. Наместо *ă* пишува *a*. (Љ. Сп.)

48. На местото на т.н. напрегнати ерови (во позиција пред *i*) во коренот на зборот имаме денеска *и* како и во другите јужнослов. јазици: *ѝијам* – *ѝи(j)*, *мијам* – *ми(j)* (сп. рус. *пью* – *пей*, *мою* – *мой*). Што се однесува до наставките, секвенцата -ѳ_i²⁹ во придавските форми е претставувана нормално со -и, а единствено во некои локални говори во Солунско се забележани форми на -ој (што значи со замена ѳ > о). Сп. ги во материјалите на Верковиќ членуваните форми: *ѳолојуѝи*, *среднојуѝи*, *малкојуѝи* и сл., кои се употребуваат наспоредно со формите како *боѳаѝиоѝи*, *царскијуѝи*,³⁰ *новијуѝи* и сл.

Вокално *p* (p̞) и *l* (l̞)

³⁰ Во англискиот текст има грешка – наместо *царскииуѝ* е напишано *carskiot*, додека во македонскиот ракопис примерот е точен, а и кај Конески (1986: 37) стои *царскииуѝ*. (Љ. Сп.)

49. Во периодот пред губењето на еровите сме имале вокално *p* и *l* во случаите како: грѣдѣ, влѣкѣ и др. (врз основа на прасл. секвенци *C + u/i + S + C* или *C + S + C*, каде што *C* стои за кој било консонант, освен за *r*, *l*, а *S* за сонантите *r* и *l*). Ништо не укажува на тоа дека зад тие сонанти во ваквите случаи следел ер, освен пишувањето. Инаку, еровите би биле заменети или загубени според општото правило (в. § 34). Останува да заклучиме дека слоговната функција ја вршел имено сонантот. Материјалот од стсл. текстови од македонско потекло покажува дека, и покрај еднаквата граfiја, поинаква изговорна ситуација имало во случаите како *крѣвѣ*, *плѣтѣ* и др. (врз основа на прасл. секвенци *C + S + ŷ/ + C*), во кои ерот нормално се вокализираше во силна позиција (*крѣвѣ*, *плѣтѣ* и сл.). Се разбира дека во слаба позиција тој се губел, па поради тоа и во овие случаи се добиле секундарни вокални *p* и *l* (*kr̥ve*, *pl̥ti* и сл.). Алтернацијата *krov* – *kr̥ve*, *plot* – *pl̥ti* била во мак. јазик отклонета на таков начин што и во формите во кои ерот бил заменет од полн вокал (*o*, *e*) се установил изговорот со вокално *p* и *l* (*k̥rv*, *pl̥t* и сл.). Само по исклучок можела да се наложи формата со вокализиран ер, како што е случај во зборот *кресѣ* во некои локални говори во Костурско. Оваа состојба, достигната по губењето на еровите, останала неизменета во мак. дијалекти до крајот на стариот период. Разликата меѓу *p* и *p̥*, *l* и *l̥*, што била наследена од прасл. јазик, била загубена многу рано и затоа е само во извесна мера одразена во најстарите текстови. До толку е поинтересно што галичкиот говор во западна Македонија денеска познава меко вокално *l*: *бл̥’ва*, *бл̥’вавица*, *кл̥’вайѣ*, *ѣл̥’вец*. Мекиот изговор во ваквите случаи бил задржан од тоа што *l̥* се содржело во соодветните корени пред вокал (сп. *бл̥’ув-*, *кл̥’ув-*, *ѣл̥’ув-*). Инаку, и во овој говор е загубена палатализацијата, на пр. *сл̥за* (< *сл̥зa*).

50. Сфаќањето дека во првобитниот стсл. јазик (а поинаку не било ни во мак. дијалекти), се работело, при иста граfiја, за различен изговор во групите *Cr̥C*, *Cl̥C* и сл. е широко прифатено (в. § 49). Меѓутоа, Н.С. Трубецкој во својата стсл. граматика го оспори тоа мислење врз таа основа, што, според него, во јазиците кои имаат „неопределен вокал“ (*иѣ*-вокал), придружниот глас кај ликвидите се идентификува со тој вокал (или вокали). Дали тој ќе биде лоциран пред или зад ликвидот, зависи од слоговната структура на дадениот јазик. Во првобитниот стсл., како јазик со отворени слогови, „можеле слоготворните ликови природно да бидат сфаќани само како група од „ликвид + слаби ѣ, ѣ“.

(50)³¹. Сепак со ова не се укинува разликата меѓу крвџ итн. и грџдџ итн. Таа разлика Трубецкој ја изразува со тоа што, место слоговни *p* и *l*, постулира прозодиски засилени *p* и *l* во вториот случај. Јасно е дека во основата на објаснението на Трубецкој лежи посебната ситуација што, според него, се јавува во јазиците со *шва*-вокал. Меѓутоа, не е тешко да се докаже дека во реалноста постои само како можност тоа што тој го претставува како неизбежна, автоматска идентификација. Доста е, на пример, да го следиме натамошниот развој на македонскиот терен, па да видиме дека, и при постоење на *шва*-вокал, во повеќе говори неговата евентуална замена не повлекува ист резултат и кај вокалното *p* и *l*, што може да значи само дека изостанала претполаганата идентификација – со *шва*-вокалот. Така во текот на XIII-XIV в. во еден опширен појас во централниот дел на западните и источните говори *ǣ* (како рефлекс на *ж*) преминало во *a* (*рака*, *ǣaii*, в. § 61), без да станала таква промена и со придружниот глас кај вокалните *p* и *l*. Бидејќи идентификацијата што ја претполагаше Трубецкој не следува автоматски, останува да заклучиме дека неговото оперирање со прозодиски засилено *p* и *l* само формално ги задоволува премисите на теоретскиот модел што тој го применува, а всушност тоа, само со поинакви зборови, пак нè води до изделувањето на вокално *p* и *l*.

51. Едно имплицитно уверение дека св. Константин-Кирил не можел да допушти еднакви графии, ако се работело за два различни изговора, лежи во основата на критичкото становиште (на Трубецкој) спрема обичната интерпретација. Меѓутоа, св. Кирил секако не можеме да го изделиме од една културна и јазична традиција во која тој бил вклучен. Кога ќе ја имаме предвид таа традиција, нам ни е разбирливо зошто, на пример, во глаголицата не се употребува само една буква за *и*, или зошто се преземаат и некои букви што наоѓаат примена само во пишувањето на заемките. Во грчката традиција св. Кирил сигурно не можел да најде образец за прецизно обележување на вокалните *p* и *l*. Затоа тој бил упатен на приближен писмен израз, што се состоел во додавање на ерова буква зад буквите *p* и *l*. Се разбира, во јазик со отворени слогови, како што тоа Трубецкој со право го истакнува, придружниот глас при слоготворните ликвиди може да се чувствува само зад нив.

52. Интересно е да се спомене дека од самиот македонски терен ние располагаме со факти од ново време, кои укажуваат на аналогно решение во однос на бележењето на вокалното *p* со она што е применето во стсл. текстови. Имено, во текстовите пишувани на македонски народен јазик, но со грч. азбука, во XIX век, вокалното *p* се бележи

³¹ Дел од темата 50 од македонскиот ракопис отсуствува во англискиот текст. Него го предаваме обележан со заграда – (50). Во § 51 од англискиот текст отсуствуваат зборовите во заграда – на Трубецкој. (Љ. Сп.)

начин и адаптиран во грч. изговор: Καρούτια (Корџто), Μαρούλα (Могџла). И во старите слов. заемки во алб. јазик тој е заменет со у: *matikë* (мотџка), *magülë* (могџла). Во IX и X в. тој вокал по својот изговор бил најверојатно од типот на руското *ы*.

Расколебувањето на границите меѓу тврдата и меката промена, поради затврднувањето на меките консонанти и поради други причини (в. § 36), ги стеснило многу можностите за разликување на *ы* и *н*. Како и во другите јужнослов. јазици, и во мак. *ы* совпаднало со *н*. Поинаква замена е забележана само во говорот на селото Висока (Солунско), во кој *ы* > *ǎ*: *сǎн* (< сынъ), *бǎл* (< бьль).

55. Во текстовите од XI-XII в. сосем спорадично се среќава бележењето на *н* место *ы*. Сп. рнѣѣ Зоґр, ськрн сѧ, бнвышн Добром. Обратна замена имаме во Добром во съблазнь. Не се чести случаите на мешање на *ы* и *н* и во охридските текстови од крајот на XII и поч. на XIII век. Во Бон се среќава птнѣы и оуслышы, примери што нè потсеќаваат на изговорот на *ы* место *и* зад *ц*, *ш* во рус. јазик. Тоа што во Охр и Бон имаме само одделни примери на мешање на *ы* и *н* можеби укажува дека процесот уште бил во тек во југозападните говори, при што извесни позиции, како онаа на која укажавме, можеле да бидат погодни за изговорот на „тврдо“ *н*.

Меѓутоа, други текстови од XIII в. сведочат дека постоеле веќе говори во кои тој процес бил напреднат, ако не и сосем завршен. Сп. во БМОкт: славнн орлн, покрнѣт сѧ, во ОрбТр: оубнѣты, мнозѣы, поустьѣтн, тѣы вѣсы и др. Струм не ги разликува *ы* и *н*.

Голем број примери што говорат во полза на заклучокот дека *ы* совпаднало со *н* ни дава Јов. Притоа е интересно дека во најголем број од тие примери се пишува *ы* место очекуваното *н*: прѧзнькъ, двѣрнькъ, нѧзѧвенъѣ, разбоннѣы, клѣврѣѣты, ѧповѣѧы, мнозѣы, варнѣты, рѣѣы, нѧѣы, ѧбѣѣѣ, оубѣѣтн, ѣсѣы итн. Обратната замена на буквите е ретка: пѧстнѣрь, пѧстнѣрн, пѧсн, рѧбннн, пѣстннн, нѧснѣтнѣтн сѧ, ѡѣтнѣрн. Овој факт би можел да се објасни на психолошка основа: позната е наклоноста во вакви случаи, при изборот меѓу две букви за исти глас, да ѣ се дава претпочитање на „покомплицираната“ буква. Ситуацијата што ни ја прикажува овој текст не нè изненадува за XIII в., особено кога ќе се има предвид дека тој бил препишуван некаде во северните краишта. Веројатно дека, како и некои други процеси (в. § 59), и преминот *ы* > *н* се извршил прво во северните говори, за потоа да освојува сè повеќе терен во централна и јужна Македонија.

Споменатата особеност на говорот на с. Висока би бил тогаш еден реликт што би укажувал на подолгото чување на разликата меѓу *ы* и *н* во јужната област, особено таму каде што во поизразита мера се чувала и мекоста на консонантите (серско-лагадинските говори).

ж 0, ѡ 0

56. По секоја веројатност во втората половина на IX в. **ж** се изговарало како назално *o*, а **ѡ** како назално *e* (за **ѡж**/ в. § 25). На таков изговор укажуваат и нацртите на глаголските букви за тие вокали: тие букви претставуваат заправо лигатури, во првиот дел на кои се наоѓа нацртот за *o* односно *e*. На таков изговор на носовките укажуваат и оние случаи кога во туѓи зборови тие идат како замена за групите *on*, *en/em*. Сп. **пжнтъскъ** (СинЕух), **декабрь** (лат. *december*, грч. *δεκεμβριος*). И најстариот слој од слов. топоними во Грција укажува на таквиот изговор: **Λογγός** (**Лжгъ**), **Δρογγός** (**Држгъ**), **Λεντίνη** (**Лѡднна**), **Γρεντά** (**Грѡда**).

57. Тој изговор почнал да се изменува така што артикулацијата на носовките се снижувала. Вокалниот дел на носовката од преден ред (**ѡ**) клонел кон широко *e* (*ä*). Во текстовите од XII-XIII в. имаме веќе примери за совпаѓање на **ѡ** (*äⁿ*) со *ä* (ѣ, „јат“). Сп. **сѡтъ** (м. **сѣтъ**), **сѣмъ** (м. **сѣма**), (на **рнзъ**) **ветъса** Добром, **нзбавъ** **са** (м. **нзбавла са**) Охр, **сѣхранъ**, **нвѡъ** (м. **сѣхрана**, **нвѡа**) Бон. Говорот на Бобошчица (Корчанско), што го чува широкото *e* и денеска во акцентираниот слог, го покажува тој вокал како на местото на старото **ѣ** („јат“), така и на **ѡ**: *ѡѡв'äⁿдо*, *вр'äⁿме – врем'äⁿио*. На таков начин, во времето од IX до XIII в. носовката од преден ред ги претрпела овие промени: *eⁿ > äⁿ > ä* (за натамошниот развој на *ä* в. § 105-108). Бележењето *eⁿ*, *äⁿ*, како и *oⁿ*, *eⁿ* понатаму во текстот, не означува декомпозиција на назалниот вокал во секвенца од типот *вокал + консонант*, туку само појасно ја претставува фонетската реализација на вокалниот дел.

58. Посложен бил развојот на носовката од заден ред (**ж**). Различните замени за неа во мак. дијалекти сведочат дека уште рано вокалниот дел на таа носовка се разликувал во нив по некои нијанси.

Треба претходно да забележиме дека разликите ги следиме во коренските слогови, додека во суфиксалните слогови имаме *a* за **ж**: *ѡаднал*, *викна*. Во флексијата посебна замена се среќава само во северните говори (*жену*, *сесѡру*, *кажу*) додека во другите, во резултат на морфолошко-синтаксички израмнувања, се јавува пак *a* на местото на **ж**: генерална падежна форма – *жена*, *сесѡра*, 1. л. едн. през.: *кажа(м)* и сл.

Оставајќи ги настрана северните говори, кои по замената **ж** > *y* одат заедно со срп. говори, за другите дијалекти може да се претпостави дека во периодот пред губењето на носовноста (приближно

пред XIII в.), вокалниот дел на оваа носовка се спуштал кон *ǣ*.³⁴ Таков изговор е и денеска зачуван во некои дијалекти: *дǣб*, *рǣка* (охридскиот, гевгелискиот и др.), *дǣмбо*, *бǣнда* (костурскиот). Како преоден треба да го претположимо него и за говорите во кои сега имаме замена *о* или *а* за *ж*. Двојниот изговор на рефлексот на *ж* во некои села во Мала Река (Жерноница), во кои имаме *йой* но *йǣйишии*, сведочи јасно дека порано било *ǣ* во вокалниот дел на *ж* и во оние говори, каде што тоа се заменило попосле со *о*. Во соседниот галички говор при веќе изедначеното *йой* – *йойишича* и сл., сепак на постарата состојба укажува тоа што се добил рефлекс *а* во постацентска позиција: *йойраџ*, *џулаб*. Изговорот *зоек*, *йоек*, *зно* (< *зноја* < *зџаџ*) во истите тие говори може да се објасни само ако се појде од тој стадиум со *ǣ*, добиено од *а* во тие зборови (стсл. *зџаџъ*, *паџџъ*). Преминот на ерот во назален вокал од заден ред во случаи како *мыгм*, *лџа* (в. § 39) е уште една потврда за тоа дека во периодот пред губењето на назалноста *ж* звучело како *ǣⁿ*. Сп. и денеска во лагадинските говори *мǣнџла*, *лǣнџа(м)*. На изговорот со *ǣ* во вокалниот дел на *ж* укажува и појавата на протетички гласови пред рефлексот на таа носовка (в. § 32). Во западното наречје имаме појава на протетичко *j*: *јаже*, *јаџлен*, *јадица*, додека во источното наречје како протетички глас се јавува овде *в*: *важе*, *ваџлен*, *вадица*. Вокалот *ǣ* никогаш не стои во почетокот на зборот. Најверојатно е дека и во овие случаи се јавила протеза за да се зачува таа рестрикција при преминот *оⁿ* > *ǣⁿ*. И така, во времето од IX до XIII в. носовката од заден ред во повеќето мак. дијалекти ги претрпела овие промени: *оⁿ* > *ǣⁿ* > *ǣ* (за натамошниот развој в. § 98 и 102).³⁵

На опишаната понова фаза со спуштање на вокалниот дел на *а* и *ж* укажува и обликот на слов. топоними во Грција како: *Λιδίνα* (**Ldina*), *Πατινά* (**Ptina*), *Σανδοβίτσα* (**Sdovica*), *Λάγγα* (**Lka*). Сп. ги и слов. заемки во алб. јазик: *orëndí* (орџднѣ), *pëndar* (пџдаръ).

59. Во развојот на *ж* е упадливо тоа што тој не покажува полна наспоредност со развојот на *а*. Додека носовката од преден ред преминува во широко *е* (*ǣ*), носовката од заден ред не се изменила во широко *о*, ами во *ǣ* (за појавата на *о^a*³⁶ во дебарскиот Дримкол во поново време в. § 102). Бидејќи постои едно мислење дека *ǣ* сведочи за

³⁴ Во англискиот текст по грешка е напишано *а* наместо *ǣ*. (Љ. Сп.)

³⁵ Овде е наведена реченицата според македонскиот ракопис, а во англискиот текст таа е скратена. (Љ. Сп.)

³⁶ Во англискиот текст е направена грешка: наместо широко *о* – *ə*, е напишано *ǣ*, што прави забуна бидејќи во градскиот говор на Дебар се јавува и едно ново *ǣ*. Во македонскиот ракопис и во Конески (1986: 48) правилно е напишано *о^a*. (Љ. Сп.)

контактот на фонолошките системи на балканските јазици, може овде да се постави прашањето да не би споменатото изместување на развојот на **ж** накај **ѣ** да се должи на тој контакт. Но, додека тоа останува чиста претпоставка, извесни допирни точки во врска со **ѣ** меѓу мак. јазик од една страна и алб. и аром. јазик од друга сепак не можат да се откажат. Овде пред сè мислиме на случаите како *знѣм* (сп. и *зно* < *зноа* < *знѣж*), *ѣрмада* (од *ѣрамада*), *снаѣа* (од *снаѣа*) и др., во кои **ѣ** е добиено од *a* при назален консонант. Таа појава е добро позната од развојот на алб. и ром. јазик (сп. алб. *këngë*, ром. *cîntec* од лат. *canticum*, алб. *këmbë* од *gamba* – *camba*, ром. *cîmp* од *campus*). Исто така е упадливо дека во различни аром. и алб. говори се јавуваат нијанси на **ѣ** какви што имаме и во мак. дијалекти пред да се добијат денешните замени за **ж**. Така во дебарскиот алб. говор **ѣ** клони кон *o*, а во соседниот мак. „мијачки“ говор тоа и се заменува со *o*. Во струшкиот изговор *pe^aка* и сл. веројатно имаме одраз на соодветниот алб. изговор на „неопределениот“ вокал со една нијанса на *e*. Во аром. говор на Гопеш и Маловишта (Битолско) **ѣ** се заменува со *o*, нешто што е карактеристично и за говорот на некои преспански села од јужната страна на Пелистер (Герман). Имајќи го предвид сето тоа, не треба да се исклучува можноста за влијанието на алб. и аром. јазик во врска со преминувањето на изговорот на носовката од заден ред во **ѣ**.

60. Процесот на деназализација се вршел постепено и не едно-временно. Тој ги зафатил најрано северните говори. Во Мар, текст што некои го сврзуваат со северна Македонија, имаме доста често *ou* за **ж**, *iu* за **ѣж** и обратно: *koupfli*, *otъpouцио* и сл. Сп. во тој текст и случај на замена на **ѣ** со *e*: *жеждѣци* (Мт 5,6). Со оглед на тоа што најмногу траги од некогашниот назален изговор наоѓаме денеска во јужните говори (Костурско, Солунско), каде што во ред случаи имаме секвенца од вокал и назален консонант за некогашните носовки (*ѣмбо*, *ѣренда*, *ѣенди*), би било логично да претпоставиме дека процесот на деназализација се ширел постепено следејќи го правецот север-југ, така што најдоцна ги зафатил јужните говори (сп. и § 69).

Освен во Мар, спорадични примери што би укажувале на тој процес среќаваме и во други стсл. текстови од македонско потекло. Во Син, почесто се наоѓа *o* место **ж**, но можеби во тие случаи се работи само за грешки во пишувањето: пишувањот можел во брзањето да го напише само првиот дел на глаголската буква за **ж**. За **ѣ** сп. во Син *ѣзѣци*, *поѣдѣтѣ* и др. Во Зогра: *не ѣтѣ*, *приѣше*. Врз ваквите одделни случаи, што не е исклучено да се должат и на пропусти во пишувањето, не следува да заклучуваме дека кон X-XI в. процесот на деназализација, надвор од северното подрачје, бил штогоде напреднат.

Во XII в. положбата веќе била изменета. Погоре укажавме на примери за мешање на **ж** и **ѣ** (в. § 57). Примерите како **патѣль** Добром, со неоргански назализам, се показателни. Самата употреба на буквата **ж** во Грг1690 покажува дека процесот на деназализација во некои говори бил напреднат: **лжжѣ**, **тжма**, **распжнн**, **възжпнша**, **мжзда** и др. Уверливи примери со изразена деназализација при носовката од заден ред дава за поч. на XIII в. Бон: **жѣдѣнн**, **жѣдѣше** (за претходниот развој **жад** - > **жжд** - в. § 66), **нжжда**. Сепак се чини пресилено тврдењето на Шчепкин дека по овој признак Бон треба да се стави на чело на мак. „нејусови“ споменици од XIII век. Во охридскиот говор, соседен со говорите во Костурско и Корчанско, веројатно во поч. на XIII в. процесот на деназализација уште траел.

Графијата **сѣнграждане** од Охр може само да ја потврди таа претпоставка (сп. од друга страна во истиот текст и **възжпнлѣ** – пример што укажува дека се вршела веќе деназализација. Графијата **стжсж** (ак. мн.) од Бон може да се толкува и како пример со неоргански назализам. Интересно е дека **стжса** (м. **стѣса**) се среќава во повеќе текстови од XIII в. и баш тоа говори во полза на претпоставката дека во тој збор се јавил неоргански назален елемент, бидејќи се исклучува можноста за случајно отстапување од традиционалната графија.

61. Бројни примери на бележење на **ѣ** м. **ж** и **а** м. **ж** и обратно, среќаваме во Јов: **врѣмѣ**, **брама**, **сѣмѣ**, **мнѣ** (= **мнѣ**), **баѣж**, **молаѣж** итн; **за ржка**, **юношж** **ѣтерѣ**, **сѣврѣша**, **мнна**, **не нмжте**, **вѣстжнжтѣ**, **продадатѣ**, **покаѣт са**, **нжѣетѣ**, **плоунавше**, **мннавшн** итн. Овој текст, препишуван некаде во северна Македонија најверојатно во втората половина на XIII в., репродуцира со ваквите замени особеност на една друга дијалектна средина, со која била сврзана неговата предлошка, и во која очевидно процесот на деназализација бил веќе многу напреднат, а можеби и сосем завршен.

Особено е важна замената меѓу **ж** и **а** во овој текст. Таа би можела да значи натамошен стадиум во развитокот на рефлексот на носовката од заден ред со премин **ѣ** > **а**, познат денеска во еден широк појас во западна и источна Македонија. Навистина, при поголема претпазливост, секогаш може да се постави прашањето дали во сите позиции веќе станала таа замена, или е таа карактеристична само за крајните слогови, бидејќи доста поретко ја среќаваме во овој текст во коренските слогови, во кои и буквата **а** (покрај **ж**) можела сè уште да го обележува вокалот **ѣ**. Сепак е многу карактеристично тоа што во овој текст споменатата замена се забележува дури и во службени зборови, кај кои би се очекувало да се налага во поголема мера традиционалниот облик: среќаваме да е сврзникот **нж** напишан како **на** и обратно да како **дж** и предлогот **на** како **нж**. Впрочем, слу-

чаи со замена *а* за *ж* се нотирали и во еден постар текст, ШафТр: *омаѡеннѣ, жаломѣ* (претходно *жалло > жжло*, в. § 66), *сасжде*. Истото станало и во овој збор, во кој имаме вторична назализација: *лжж*.

И причини од поопшт карактер нѣ тераат да го примиме како непобитен факт тоа дека во текот на XIII и XIV в. во споменатата сфера се извршил преминот на *ѣ* во *а* (за развитокот на *ѣ* во другите дијалектни области в. § 102). Тоа секако морало да стане пред да се воспостави контактот со тур. јазик, од кој во една понова епоха се пренесувале ред заемки во кои се содржел „неопределениот“ вокал (в. § 99). До таа епоха *а*-говорите во западна и источна Македонија се карактеризирале со шесточлен вокален систем, од кој бил претходно, по извршената деназализација, елиминиран вокалот *ѣ* (рефлекс на носовката од заден ред).

62. Текстовите од XII и XIII в. покажуваат значителни отстапувања во употребата на буквите за носовките наспрема стсл. текстови. Појавата, карактеристична како за мак. така и за буг. текстови од споменатиот период, е позната под името „мешање на носовките“. Треба да кажеме дека оваа ознака не е ни најмалку среќна, бидејќи премногу ја пренесува сугестијата на графиската страна, поради што може да се дојде до поврзување во еден комплекс на појави и процеси што во народниот јазик имале различен карактер.

Првата последица од една таква сугестија беше што, поради совпаѓањето во графискиот израз, се бараше еднаков јазичен корелат за т.н. мешање на носовките за целиот бугарски и мак. терен. Одговорот се бараше главно во овие две насоки: 1. Новата дистрибуција на јусовите била предизвикана од тоа што *ж* и *ѡ* преминале во ист глас („неопределен“ вокал *ѣ*) и 2. Новата дистрибуција на јусовите ги одразува промените што станале под асимилативно дејство на претходните меки (или првобитни меки) консонанти, така што *ж < ѡ* се добило зад *j* (т.е. во почетокот на зборот и слогот), *ш, ж, шт, жд*, а во некои текстови уште и зад *ѡ, џ, s*, а обратно *ѡ < ж* зад *л', н', р', с'* и *усѣен + j* (независно дали во таа комбинација било зачувано епентетското *л* или не).

Денеска е, меѓутоа, јасно дека тој терен бил издиференциран во овој поглед. Имено, како што знаеме, само во периферните југо-источни говори ја имаме онаа ситуација, што е карактеристична за буг. јазик, имено изедначување на носовките и еровите во еден „неопределен“ вокал, со тоа што рефлексот на *ѡ* и *ѣ* го смекнувал претходниот консонант (в. § 28). Во поново време К. Мирчев за буг. јазик во целост го прифати изедначувањето на изговорот на носовките како основа и за промените во нивното бележење.

63. Во повеќето мак. говори ситуацијата била поинаква. Земено општо, тука треба да мислиме на влијанието на претходните кон-

сонанти врз изговорот на назалните вокали, како и на некои други посебни услови. Меѓутоа, доволно е да ги споредиме западномак. форми *јазик*, *јајџрва*, *јачмен* со источномак. *език*, *ејџрва*, *ечмен*, па да биде јасно дека сите фактори што доаѓаат предвид не дејствувале подеднакво на македонскиот терен, да не зборуваме за тоа дека во некои реони и не дошло воопшто до т.н. мешање на носовките (што е сигурно за северната област). Спрема тоа, се работи за дијалектна издиференцираност што не е лесно да се прикаже во подробности, со оглед на големите промени од аналошки карактер кои во минатото ги избришале трагите од тие процеси токму во некои од најрепрезентативните категории.

64. Зад парните меки консонанти (л', н', р' и др.) се работи заправо, како што имавме веќе можност да видиме, за продолжување на прасл. тенденција за слоговна синхармонија, која во случајов дошла до израз преку следните фази ' > ' (*vol' > vol' > vol'*, в. § 14). Овој процес се развил барем во рамките на оние дијалекти во кои се извршил прегласот *a > ä* зад парните меки консонанти, а секако бил поширока појава од промената *j- > j-*.

65. Совршено посебна позиција претставува онаа зад *j* (т.е. почетокот на зборот и слогот). Упадливо е дека промената *j- > j-* се извршила во западномак. говори што имаат протетичко *j* во случаите како *јаже*, *јаџлен*, *јадица*, додека е непозната во говорите со протетичко *в*: *важе*, *ваџлен*, *вадица* (источна група). Тоа значи дека во нив веќе било развиено протетичкото *в*, така што и немало можност за мешање на почетните групи *j-* и *j-*. Во западното наречје не постоела таква пречка. Во тоа наречје секако веќе било необично да стои *j* во почетокот на зборот пред вокал од преден ред, т.е. веќе бил установен изговорот *еден*, *елен*, *есен* (в. § 31). Потребата да се избегне секвенцата *j + ѝ* преден вокал довела до замената *j- > j-* (*jä"zyk : jă"zyk*). Во источните говори истата ситуација била разрешена со тоа што се елиминирало *j*, така што во конечен резултат се добило *e*, како обичен рефлекс за (преку *ä*: *език*, *ејџрва*, *ечмен*). Не е јасно до колкава мера можеме ова објаснение да го примениме и на почетокот на слогот воопшто. Додека е тоа очевидно за *пнџтџ*, во случаите како *знџ*, *подобџ* (акт. парт. на през.) може да биде претежна улогата на аналогијата, а генитивна наставка *-џ/-џ* (наместо *-џ/-џ*)³⁷ веројатно е резултат на мешањето со акузативот во процесот на трансформација на синтетичката деклинација.

³⁷ Македонскиот ракопис е нејасен, не укажува дека се пишува *-џ/-џ* наместо *-џ/-џ* во ген. едн., па се послужиравме со англискиот текст каде што е јасно кажано. (Љ. Сп.)

66. Од претходно разгледаните случаи се разликува позицијата зад непарните меки консонанти и зад групите шт и жд. Таа покажува специфичност спрема нив како, делум, во хронолошки поглед, така и во однос на причините на процесот и на неговиот територијален опсег. Замената $\mathfrak{A} > \mathfrak{J}$ во таа позиција можеме да ја следиме само во неколку коренски морфеми (шат-, жат-, жад-, штад-, ѿад-) додека огромниот број на случаи се среќава во наставките, а тоа значи дека денеска во тие примери заправо не можеме да ги следиме непосредно резултатите на таа замена. Единствен сигурен податок дека во некои дијалекти и овде се работело за фонетски процес имаме во обликот *чѣдо* ($\langle \omega \mathfrak{J} \mathfrak{D} \mathfrak{O} \langle \omega \mathfrak{A} \mathfrak{D} \mathfrak{O}$ познат во охридско-преспанските говори). Во тие дијалекти затврднувањето на непарните меки консонанти се одразило со своето асимилативно дејство така што носовката од преден ред преминала во носовка од заден ред. Денеска не можеме да знаеме до каде се простирале тие говори, но сигурно е дека тие го опфаќале Охрид и охридскиот крај. Ако денеска имаме во западните говори *шеѿам*, *жеѿва*, *жеден*, *чедо* (*шѿедам* не е познато во народниот јазик, па и *жеден* не е обично во некои говори), тоа значи дека во повеќето од нив и не станала никогаш промената $\mathfrak{A} > \mathfrak{J}$ под дејството на фонетскиот фактор, за разлика од говорите во регионот на Охрид. Што се однесува до говорите во тој реон, резултатите на тој фонетски процес биле отклонети под воздејство на дијалектите во кои тој не дејствувал, онака како што во последниве стотина години во самиот Охрид место *чѣдо* станало обично *чедо*. Во врска со асимилативните промени зад непарните меки консонанти, посебен коментар бара позицијата зад консонантските групи *шѿѿ* и *жд*. Кога се вели обично дека таквите промени се вршеле и зад нив, тогаш пак просто се оди по обичниот начин на пишување на тие групи во старите текстови. Меѓутоа, јасно е дека $\mathfrak{A}$ не можело да помине во $\mathfrak{J}$ зад *т* и *д* како втор елемент во тие групи. Следствено, за говорите во кои станувала таа замена по фонетски пат треба да замислуваме поинаков изговор на тие групи, којшто не наоѓал израз во пишувањето, а имено со палатален консонант како втор елемент, било да сме имале изговор *шч*, *жѿ*, како и денеска во охридскиот говор, било, можеби *шќ*, *жѧ* (в. § 13).

Како фонетски процес, од типот на асимилациите, замената **А** > **Ж** била територијално доста ограничена, поограничена од преминот **Ѡ** > **Ѣ**. Меѓутоа, во писмениот јазик авторитетот на охридскиот центар ја наложил оваа особеност широко на македонскиот терен во XII-XIII век. Јов, еден северномак. текст од втората половина на XIII в., со своите примери како градца, оубынца (ак. мн.) принашж, ѓкорнша и сл. покажува дека во црковниот изговор се респектирала замената **А**

> ж зад непарните меки консонанти и далеку од Охрид, во дијалект-на средина со сосем различен развиток на назалните вокали.

67. Кога вака ја ограничуваме територијално замената на **а** со **ж** по фонетски пат, тоа не значи дека таа не станувала на една поширока територија во резултат на морфолошки израмнувања. Така откриваме уште еден фактор во оној комплекс од појави што, неоправдано, го доби кумулативното име „мешање на носовките“. Дејството на овој фактор стои во врска со прераспределбата на аломорфите врзани со разликата меѓу меката и тврдата промена (в. § 36). Веќе во БојПал глаголски текст од XI в., наоѓаме ваква многу илустративна форма: *вѣроуѣжштомоу*, која ни го покажува пренесувањето на аломорфата на тврдата заменска промена -*омоу* во позиција што порано ѝ припаѓала на меката промена. Спрема тоа, и во однос на т.н. мешање на носовките ние во многу случаи нема да бидеме во можност да го одделиме дејствувањето на фонетскиот фактор од дејствувањето на морфолошкиот фактор. Во веќе споменатиот текст наоѓаме неколку примери што сведочат дека било во тек она што се наречува „мешање на носовките“ (сп. *прижтъ*, *исплънѣж*, *глоуѣжъ*). Особено се интересни новите форми на аористот: *исплънѣшж*, *вѣзвратѣшж*. Бидејќи сме уште далеку од доследната замена на носовките, мораме овде да мислиме пред сè на морфолошкиот фактор, кој довел до вкрстување со имперфектната наставка -**ѣж**. Во оваа претпоставка нè уверува уште повеќе тоа што вакви аористни форми се среќаваат и во Добром, кое инаку не познава редовна замена на носовките. Заправо, Добром може да биде типичен претставник на ситуацијата во некој од јужномак. дијалекти, во кој **ж** се пренесувало со **а** или **ѣж** само по морфолошки пат. Од друга страна, современите западномак. форми за аорист и имперфект: *дојдое*, *викае* и сл. укажуваат исто така на вкрстување на споменатите наставки, само со друг резултат: -**ша** вкрстено со -**ѣж** дало -**ѣа** (отаде -*хе* > -*е*).

Не навлегувајќи натаму во разгледувањето на другите такви случаи (на пр. кај партиципите), можеме по сето да заклучиме дека т.н. мешање на носовките не е единствена појава, ами комплекс од нееднородни и неедновремени појави, резултатите од кои доведувале и до изразита диференцијација на нивото на народниот јазик. Сугестивноста на графијата сторила што порано често се инсистирало на единствено објаснение, во смисла на формулирање на еден фонетски закон.

68. По извршените промени со носовките се забележува ширење на употребата на некои зборови со замена **ж** > **у** и во говорите во централна, па и во јужна Македонија. Тоа стои во врска со засилувањето на влијанието на срп. јазик, особено во XIV в., и со

употребата на црковниот јазик од срп. рецензија, што во тоа време почнува да се установува во Македонија.

Составот на зборовите со **ж** > **у** покажува дека тие проникнувале по различни патишта. Зборови како *џуска*, *куќа*, *вруќина*, *ручок* се пренесувале од север кон југ во меѓудијалектен контакт. Црковниот јазик и јазикот на администрацијата биле посредници при ширењето на зборови и изрази како: *суд*, *судија*, *судна мака*, *вечна мука*, *мученици* (празник) и др. И во топонимијата имаме случаи на пренесување на замената **у** за **ж**: *Врућок* и *Зубовце* се села во Горни Полог (во горнополошкиот говор нормалната замена за **ж** е **ѣ**. Село *Џоуѓово* се споменува во Струмичко во грамота од 1378 г., место *Џоуѓово Кроуѓе* во источна Македонија во грамота од 1332 г. Топонимите *Зубовце*, *Зубово* и сл. се изведени од личното име *Зуб*. Во образувањето на некои топоними влегол зборот *куќа*: *Злокуќани* (Битолско), *Еднокуќево* (Струмичко). Тој збор рано проникнал и во најјужните говори: во XVI в. бил веќе познат и во Костурско.

Во одделни случаи потребата да се отклони хомонимијата го спомогнала ширењето на даден збор со замена **ж** > **у**. Таков бил случајот со зборот *суд*, со примањето на кој се отклонила хомонимијата меѓу *сад* ('чинија') и *сад* ('правна институција'). Веројатно хомонимијата што настанала меѓу зборовите *гжсь* и *гжзъ* по обезвучувањето на крајните согласки го спомогнала ширењето на зборот *џуска* (*џаска* е задржано само во некои дијалекти, како во тиквешкиот).

Од горните случаи треба да се двојат некои стари дублети со **ж** и **оу**. Тие се наследени од прасл. јазик и некои од нив среќаваме и во стсл. текстови: *нџжда* и *ноужда*, *гнџсѣти сѧ* и *гноусѣти сѧ*. Таков е случајот и со префиксот *сж-/соу-*. Сп. во современиот мак. јазик: *џнасен* – *џнусен* (Неврокопско, Костурско), *џонада* – *џонуда* (Воденско), *ружам*, *скуден*, *самрак* – *сумрак*, *сумал*, *Сѣѣска* (име на река во западна Македонија).

69. Процесот на деназализација открива многу интересни појави во однос на дијалектната диференцијација на мак. јазик. Промените на **ѧ** не се показателни во овој поглед, бидејќи тој назален вокал совпаднал со **ѣ**, а натамошната замена на тој вокал станува во новиот период. Меѓутоа, рефлексите на **ж** откриваат ред разлики на македонскиот терен. Иако замената на **ж** со **а** е широко претставена во централниот појас, и дури опфаќа и некои говори во западна Бугарија, јасно е дека периферијата доаѓа во овој случај до поголем израз отколку при замената на еровите³⁸. Сигурно е дека различните рефлекси на **ж** само ја прават видлива онаа дијалектна диференција-

³⁸ Во англискиот текст е употребен зборот *џубење* – *loss*. Сп. во македонскиот ракопис: „...периферијата доаѓа во овој случај до поголем израз отколку при замената на еровите...“ (Љ. Сп.)

ција на мак. јазик што постоела кон XII-XIII в., иако денеска немаме можност да ја согледаме во подробности. По замената на еровите ($\text{ъ} > \text{о}$, $\text{ь} > \text{е}$) ние имаме во замената на **ж** едновременно и пројава на еден широк конвергентен процес и пројава на процес што на пошироката јазична периферија резултирал во ред отстапувања. Како една потребна историска хипотеза, но која претполага уште ред изучувања што не се преземени, го истакнуваме тоа дека теренот на Македонија бил подложен на многу поделби во XIII в. во резултат на распадот на византиската империја по завојувањето на Цариград од страна на крстоносците (1204 г.).³⁹

Можеме да го следиме изделувањето на западната и јужната периферија од централниот појас (каде што $\text{ж} > \text{ǣ} > \text{а}$) преку забавувањето на процесот на деназализација на западната и јужната граница. Траги од поранешниот назален изговор што се јавуваат во јужните говори (Костурско и Солунско) ја потврдуваат претпоставката дека таму назалните вокали подолго време биле зачувани во коренските морфеме (в. § 60). Можеме да претпоставуваме дека деназализацијата била забавена во западната периферија поради блискиот контакт со алб. јазик, чии гегиски дијалекти го чуваат целиот потсистем на назални вокали до денес.⁴⁰

Консонантскиот систем

70. За периодот кон IX-X в. консонантскиот систем на мак. јазик можеме да го прикажеме на следниов начин:

експлозивни	фрикативни	африкати	сонанти	полувокал
$\bar{u}$ $\bar{u}i$ k	s $ʃ$ x	$tʃ$ $č$	m n - $н$	(j)
b d $\bar{z}$	z $ʒ$	s	$w(β)$ l - $л$	
			p - p' *	

* Не е јасно каков е односот меѓу фонетската вредност на p' наспрема секвенцата pj (заб. моја – Љ. Сп.).

* Групите $ʃi\bar{u}i$ и $ʒd$ не се прикажани како посебни фонеме, но тие функционираат како такви во овој систем (заб. моја – Љ. Сп.).

1. Кон овој основен состав се придружувале и некои маргинални консонантни фонеме и тоа: ϕ , k' и z' . Тие се среќавале во заем-

³⁹ Во англискиот текст ја нема последнава реченица од македонскиот ракопис, меѓутоа ја има во Конески (1986: 57). (Љ. Сп.)

⁴⁰ Последниот пасус го нема во македонскиот ракопис и е преземен според англискиот текст. (Љ. Сп.)

Споменатата разлика останала само како привремена, бидејќи на сета територија се раширил лабио-денталниот изговор. Тоа довело до коренита промена во фонолошкиот статус на *в*. Имено, тоа се вклучило во опозиција со *ф*, губејќи така нешто од својствата на сонант. Од другите сонанти *в* отстапило по тоа што се едначи по звучност и се обезвучува на крајот на зборот (*офца*, *гоџиоф*). Инаку самото *в* не предизвикува едначење по звучност на претходниот консонант (*жејџва*, *џиква*) и по тоа сè уште се сврзува со сонантите. Примери за едначење на *в* по звучност ни даваат веќе текстови од

XIII век: фторџы, фторн(н)къ Добрѣ, фторнѣѣж Струм, Јов, фторѣѣж Јов, проѣѣфтѣ Гргѣс, проѣѣфтѣ сѣ Леснѣс. Бидејќи е вклучено во значајната корелација по звучност, се налага да го определиме како фрикативен консонант. Од тоа следува дека уште во стариот период групата на фрикативните консонанти се проширила со парот *в* : *ѣ*, иако тоа не се случило во сите територијални и социјални дијалекти (в. § 92).

73. Освен парот *в* : *ѣ* во стариот период бил вклучен во консонантскиот систем уште и парот *ѣ* : *ѣ*. Различниот изговор на овие консонанти во дијалектите допушта двојна интерпретација. Во некои, особено во западните, тие се карактеризираат со изразита фрикативизација, така што спаѓаат во групата на фрикативните консонанти. Во други говори тие имаат карактер на меки експлозивни гласови, и како такви им се противставуваат по мекост на *ѣ* и *к*. Сепак, овие варијанти можат заедно да постојат во еден говор, како што е забележано од В. Облак: *меѣа*, *вреѣи*, *ноѣ*, *свеѣи*, *меѣа* (галички говор), *ћерка*, *меѣа*, *ћерка*, *саѣи* (солунски говор). Промената *ѣ* > *јѣ*, *ѣ* > *јѣ* (*ѣвеѣе* > *ѣвеѣѣе* > *ѣвеѣѣѣе*, *луѣѣе* > *луѣѣѣе* > *луѣѣѣѣе*) во поново време (в. § 147) претпоставува изговор на овие консонанти како африкати.⁴¹

74. Интересно е прашањето за фонетскиот карактер на *л*. Денеска е во мак. јазик тоа задно, веларно *л*. А. Белиќ мислеше дека таков изговор можел да се добие под влијание на алб. јазик. Меѓутоа, сферата на изговор на веларно *л* е премногу широка (целиот македонски и бугарски терен) за да може да се прифати едно такво објаснение. Останува да се заклучи дека тој изговор е стар. Во поткрепа на ова мислење доаѓа фактот што мекото *л* во мак. јазик се развило во полумек глас (в. § 81) за што не би имало можност ако самото тврдо *л* би се образувало како среден (алвеоларен) глас.

75. Спротивставувањето по звучност е основна корелација во консонантскиот систем на мак. јазик. Како што ќе видиме, некои значајни појави во развитокот на тој систем можеме заправо да ги посматраме како феномени сврзани со доизградувањето на таа корелација.

За разлика од ова, корелацијата по мекост не само што не доаѓа до некој поголем израз, ами имаме подвлечен стремеж за затврднување на меките консонанти и тоа претставува заправо најважна појава во развитокот на консонантскиот систем во мак. јазик во стариот период (в. § 76). Само во серско-лагадинските говори и во неврокопскиот говор (говорот на Гоце Делчев) и до денеска е во поголема мера застапено противставувањето на консонантите по

⁴¹ Последните две реченици ги нема во македонскиот ракопис и се преземени според англискиот текст. Во системот на бележење на В. Облак знаци за африкати се *ћ*, *ѣ*, а знаци за мек експлозивен изговор се *ѣ*, *ѣ*. (Љ. Сп.)

мекост, така што тие говори имаат повеќе меки консонанти што не се познати во другите мак. дијалекти.

Самата корелација по звучност нашла едно важно ограничување со тоа што на крајот на зборот (пред пауза) доаѓа до автоматско обезвучување на звучните консонанти. Појавата е стара и, се разбира, доаѓа како една од последиците од губењето на еровите. Сп. *отнѣтъ, нсѣ дѣмѣу Добром, кнѣкъ Добрѣ, ѿрътокъ БМОкт, Пласъ* (име на планина во Скопско, споменато во грамота на Андроник II), *кнѣкъ, ношѣ ЛеснПар*.

Депалатализација на консонантите

76. Како што веќе споменахме во § 75, затврдувањето на меките консонанти е најважен процес во развитокот на консонантскиот систем на мак. јазик во стариот период. Појавата е позната широко во јужнослов. група, во која посебна ситуација имаме во буг. јазик. Имено, западнобугарските говори во овој поглед одат заедно со останатите јужнослов. јазици, додека во повеќето буг. говори (источното наречје) корелацијата по мекост е претставена со ред консонантски опозиции. Во мак. дијалекти таква состојба се забележува само на теренот што се допира со родопската говорна група – во неврокопскиот и серско-лагадинските говори. Инаку, во мак. јазик процесот на депалатализација има појдено дури и понапред отколку во другите јужнослов. јазици.

77. Разликуваме *непарни* и *парни* меки консонанти. Во првата група се работи за фонетска мекост, но тој признак не може да се користи како фонолошки релевантен, поради тоа што отсуствува противставување на тврди парници. Во втората група на меките консонанти им се противставуваат соодветни тврди парници, што значи дека признакот мекост врши фонолошка служба.

Непарни меки консонанти биле: ш, ж, ѿ, ц, s. Извесни својства со нив делат и групите шт и жд, за кои ќе стане збор малку подолу. Не подлежи на сомнение дека во некои мак. говори, меѓу кои со сигурност ги вклучуваме говорите во Охридско, депалатализацијата на непарните меки консонанти била стар процес – и дека секако дошла до израз кон XI-XII век. Една граfiја како шѣдѣ, на која во изговорот можеме да ѝ најдеме пандан во современото *до-шол*, несомнено укажува на тој процес. Во говорите во кои замената на *ѣ* со *ж* претставувала резултат на фонетски процес (в. § 66), непарните меки консонанти се изговарале како тврди веќе кон XII век. Исто така и замената *цѣ* > *ца*, *сѣ* > *са* засведочена во текстови од XIII в., укажува на затврдувањето на консонантите *ц*, *s* (в. § 106). Како што

гледаме, затврднувањето на овие консонанти причинува промени од асимилативен карактер врз следните вокали. Бидејќи истите појави се забележуваат и зад групите *шт* и *жд*, следува да го поставиме прашањето за изговорот на тие групи. Независно од графиската страна, за говорите во кои и зад споменатите групи се вршеле асимилативни промени на вокалите треба да претположиме во тие групи палатален изговор во вториот елемент (*шч*, *шќ*, *жѓ*, в. § 66). И денеска во повеќе говори, на пример во охридскиот, имаме во тој случај *шч* и *жц*: *свеишча*, *вреишче*, *оѓнишче*, *вежца* и сл. (в. § 150). На палаталниот изговор на *шш*-*шч* укажува начинот на кој е адаптиран слов. топоним *Пешиџани* во алб. и грч. јазик: *Peshijan*, Πέσιανη.

78. Депалатализацијата на непарните меки консонанти не причинувала промени во составот на консонантскиот систем, но таа се одразувала врз односите во гласовната синтагматика. Најважна последица за гласовната низа било тоа што станало можно да следува и вокалот *о* по тие консонанти. Тоа се изразило врз распределбата на аломорфите на некои морфеми. Веќе во БојПал наоѓаме пример за тоа: *вѣроуѣштомоу*. Таквите примери се умножуваат во текстовите од XII и XIII век.⁴² Се разбира, од фактот што среќаваме таква прераспределба на аломорфите не следува автоматски заклучокот дека во сите дијалекти таа се должела на депалатализацијата на непарните меки консонанти. Пред сè депалатализацијата и не била едновремен процес ниту со еднаков опфат во сите мак. говори. На пример, графите *ѿ*, *ѿѣ* што ги среќаваме во повеќе текстови, можат да сведочат дека во некои говори консонантот *ч* не затврднувал едновременно со другите непарни меки консонанти. И денеска има говори (Солунско и др.) во кои *ч*, *ж*, *ш* се изговараат меко, без да претставува тоа пречка за пренесување на аломорфите од тврдата промена и во позиција зад нив. Сп. во говорот на солунските села: *клучѿви*, *ѣрошѿви*, *ножѿви*, *кошѿви*. Прегласот на *а* зад непарните меки консонанти, одразен широко во Добром, ни открива дијалектна состојба при која тие консонанти уште се изговарале меко. Ако, меѓутоа, и во тој текст наоѓаме *вѣпѣшѿмоу*, не би требало да заклучуваме дека и при една таква состојба би било тоа пак резултат на депалатализацијата. Всушност и во овој случај, како и во други позиции, се работи за веќе создадената можност за пренесување на наставките по аналогија во интерференцијата меѓу тврдата и меката деклинација (в. § 36). Добром е тогаш претставник на дијалектна средина за која не можеме да тврдиме дека во неа во XII в. биле затврднати непарните меки консонанти, но за која констатираме морфолошко израмнување на наставките. Според тоа,

42

Последните две реченици ги нема во англискиот текст. (Љ. Сп.)

депалатализацијата ја сметаме за многу значаен, но не и единствен фактор во отклонувањето на ограничувањата при распределбата на аломорфите од тврдата и меката промена.

79. Палаталноста како фонолошки релевантен признак се јавувала кај *љ*, *њ*, *р* наспрема нивните тврди парници *л*, *н*, *р*. Ова противставување се користело за разликување на значењата на зборовите.⁴³ Постоела и опозиција *с* : *с'*, но нејзината функционална вредност била сосем незначителна, зашто *с'* се јавувало само во формите на заменката *всь*. Како што покажува граfiјата *пораџа* Јов (место *поражж*), мек изговор на забните консонанти кон XII-XIII в. можел да се добие поради аналошко преобразување на некои форми (сп. во тоа време во 1 л. едн. през.: *молѡ*, *творѡ*, *коупѡ* и сл.), но тој бил брзо отклонет на истиот оној начин по кој станало отклонувањето на меките усни консонанти (в. подолу).

Затврднувањето на парните меки консонанти се разбира, го засегаало самиот консонантски систем како таков, неговите разликувачки можности. Кон XII в. *л'*, *н'*, *р'*, *с'* го предизвикале во повеќе дијалекти преминот *ж* > *ѡ*: *мол'ѡ*, *вон'ѡ*, *џар'ѡ*, *вс'ѡ*. Консонантите *р'*, *с'*, тогаш уште меки, како што ни сведочи оваа промена, веројатно наскоро затврднале во повеќето говори. Точни податоци за времето кога тие совпаднале со своите тврди парници немаме. И *л'* и *н'* биле зафатени од процесот на депалатализација. Со оглед на тоа дека во врска со нив се забележуваат извесни посложени појави, ќе ги разгледаме секој од нив одделно.

љ

80. Мекото *л'* се добило со старо јотување: 1. *l+j>l'*: **volja* > *vol'a*; 2. во група *уѣѣен + j*: **kupj* > *kupl'*, **korabjъ* > *korabl'ъ*, **zemja* > *zeml'a*, **lovj* > *lovl'* (тоа е т.н. епентетско *л*). За новото јотување на *л* в. § 144.

Една важна појава, што меѓу јужнослов. јазици го зафаќа мак. и буг. јазик, е губењето на епентетското *л* пред морфемите (во коренот на зборот тоа не се губело: *ѡлука* и др.). Веќе во стсл. текстови е одразена таа појава. Сп. во нив: *кораѡь* покрај *кораѡь*, *ѡвеннѣ* покрај *ѡвленнѣ* и сл. Поновите текстови по традиција го бележат епентетското *л*, но во живиот говор тоа било загубено. Графиите во кои имаме преставање во бележењето на тоа *л*, како *дрѡзновленнѣ* место *дрѡзновеннѣ* Охр, *прославѡтъ* м. *прославѡтъ* Бон, го потврдуваат тоа. Јов ни дава ред примери без епентетско *л*: *любѣ* (1 л. през.), *вѡдљубѣнѣ*,

⁴³ Оваа реченица ја нема во англискиот текст. (Љ. Сп.)

ослабенъ, прѣставеніе, кораѣѣ, земѣ, зема итн., в. и подолу. Изговор со епентетско *л* среќаваме денеска во одделни зборови во северните говори: *сабља*⁴⁴ и др., каде што е тоа разбирливо поради контактот со срп. говори. Инаку е уште тој изговор зачуван во некои топоними: *Дивле* (Скопско), *Годивле* (Крушовско), сп. *Годивје* (Дебарца).

При губењето на епентетското *л* мекоста се пренесла на претходниот устен консонант. Така се добиле меки гласови *п'*, *б'*, *в'*, *м'*. Зад нив се вршела замената *ѣ* > *а* (*коупа*, *люба*, *зема* и сл.), што и ни потврдува дека кон XII в. тие гласови навистина се изговарале меко. Меѓутоа, тие не треба да се интерпретираат како посебни фонеме, ами како меки варијанти на *п*, *б*, *в*, *м*, кои се јавувале пред предните вокали, главно пред *ѣ*. Тие не се задржале долго како такви, ами или преминале во соодветните тврди варијанти или се разложиле во група од *усѣен* + *ј*, што зависело и од извесни морфолошки фактори, бидејќи тие се јавувале на границата на морфемите. Сп. *осѣава*, *ѣоѣрава* : *осѣавјати*, *ѣоѣравјати* (охридскиот говор) *земја* и сл. На такво разлагање на *усѣен* + *ј* укажуваат некои графии од текстовите од XIII век. Графијата *земѣж* ја среќаваме во Бон. Покрај неа: во Јов имаме повеќе такви примери: на *коупѣж* *свож*, *нс* *кораѣѣж*, *кораѣѣю*, *аврамѣж*, *капѣж* (ном. мн.), *древѣѣ*, *древѣѣ* (< *древле/drevl'e*). Според тоа бележењето *земѣ*, *зема* во истиот текст му одговара на еден изговор што веќе се истиснувал. Новиот изговор го претставува бележењето *земна* – (*зе*)*мѣж*, во кое се одразува морфолошката адаптација на именките од ж.р. на *-ѣ* (меката промена) кон оние на *-а* (тврдата промена).

Губењето на епентетското *л* било поттикнато од морфолошката аналогичност (затоа, бидејќи не се работело за регуларна гласовна промена, тоа и се зачувало, како што се спомена, во некои топоними, незасегнати од дејството на таква аналогичност). Тоа се гледа најдобро кај гласовите од *и*-групата. Формите како *любѣ* (од *любѣж*), *ослабенъ* (од *ослабѣнъ*) настанале во резултат на стремежот за отклонување на фонетските отстапувања во промената на глаголите од *и*-групата. Всушност, ова е само една пројава на тој стремеж, којшто инаку засега и ред други случаи (сп. го израмнувањето *рекж* > *реѣа*[*м*] – *реѣѣш*[*н*] – *рекжтѣ* > *реѣат*). Тој го засегнал рано мекото *л* и во пас. парт. на прет. кај глаголите како *молѣти*, *хвалѣти*: *молѣнъ* > *молен*, *хвалѣнъ* > *хвален* (в. § 161). Со сето тоа се намалува честотата на мекото *л* во мак. јазик. Потоа, *л'* било опфатено од процесот на затврднување.

⁴⁴ Во македонскиот ракопис е даден примерот *сабља*, а во англискиот текст *дройља*. (Љ. Сп.)

81. Освен во тесниот појас на северните говори во кои е тоа уште палатален глас, *л'* преминало во венечен глас, во т.н. полумeko *л*, еднакво по изговор со *л* пред вокалите *е*, *и*. Меѓутоа, во еден опсег говори процесот отишол уште понатаму и старото *л'* напoлно затврднaло: *луѓе*, *клуч*, *ѡсѡела*, *недела*. Ова затврднување станaло во прилепскиот и велешкиот говор, проникнувајќи негде-годе и во периферните области на соседните со нив говори. Овој изговор во централна Македонија е од сите страни ограничен со изговорот на полумeko *л* (*л'уѓе*, *ѡсѡел'а* и сл.). Имаме значи едно јасно обележено огниште во кое се добил крајниот резултат од процесот на затврднување на мекото *л*.

Полумeko *л* сепак постои и во системот на прилепскиот и велешкиот говор, но исклучиво во заемки, од кои најголемиот број отпаѓа на турцизми: *ѡел'ѡе*, *бол'ме*, *дил'бер*, *бел'а* итн. – па во некои зборови примени во ново време од европските јазици: *ѡел'уи*, *ѡол'ка* и др. Постоенењето на два слоја зборови во овие говори – стари, со затврднaто *л* и нови со *л'*, примени главно од тур. јазик, повлекува една јасна хронолошка граница: затврднувањето на мекото *л* се извршило во нив пред идењето на Турците (крај на XIV в.), односно пред навлегувањето на турцизмите со полумeko *л* во мак. јазик. Во случајов тур. јазик извршил едно важно влијание врз консонантскиот систем на мак. јазик. Во говорите каде што веќе била уклонета опозицијата *л* : *л'* (прилепскиот, велешкиот), таа наново се востановила преку полумекото *л* во тур. заемки (сп. *бела* : *бел'а*). Од друга страна, во говорите каде што процесот на затврднување на мекото *л* уште се наоѓал на степенот со полумек изговор на тој глас, неговото натамошно одвивање било задржано со навлегување на бројни заемки од тур. јазик со таков изговор. Така се случило што преминот кон тврдо *л*, доживеан во прилепскиот и велешкиот говор, да се ограничи на своето првобитно огниште.

Њ

82. Мекото *н* се добило во прасл. јазик од групата *нј* (старо јотување): *коп'ъ*, *бан'а*, *н'ego* и др. Мекото *н* се добило и во поново време, со новото јотување. Услов за тоа јотување се создал во групата *-нъј-* по губењето на еровите: *носење*, *молење* и сл. (од постарото *молeње* и сл.). Немаме можност да установиме поточно во кое време се извршило новото јотување (в. § 142-147).

Македонските дијалекти, пак, со исклучок на северните, се делат во овие групи спрема тоа како е изразен во нив процесот на затврднување на *њ*:

1. Во едни дијалекти затврднало старото *њ*, освен во некои случаи на границата на морфемите: *неџо*, *нива*, *книџа*, *оџан* и др. Новото *њ* во нив или се чува или се наоѓа во процес на затврднување: *носење* – *носејње* – *носејне* и др. Тоа е главно состојбата во групата на централните и долновардарските говори (регионот Прилеп-Битола-Охрид). Треба да се забележи дека во некои говори во Костурско новото јотување не се извршило: *носенје*, *јаденје* и сл.

2. Во други дијалекти *њ* > *н*, независно дали се развило по старото или по новото јотување: *неџо*, *носене* и сл. Таква е состојбата во некои источни говори (струмичкиот, кукушкиот и др.).

Во првиот случај старото *њ* затврднало пред да се создаде ново *њ*. Во вториот случај имаме говори во кои мекоста на старото *њ* се чувала подолго време, односно не била загубена во времето кога се образувало ново *њ*. Затврднувањето на *њ* станало во тие говори подоцна и, се разбира, се извршило на ист начин во сите случаи, независно од потеклото на *њ*. И природно е да очекуваме дека во источните говори мекоста на консонантите се чувала подолго време: во некои говори во Пиринска Македонија таа е и денеска карактеристично својство на консонантскиот систем, што се поврзува со истото тоа својство на буг. говори.

83. Во западните говори, во кои старото *њ* затврднало пред да се создаде новото, би требало според тоа да имаме еден период кога *њ* било загубено од консонантскиот систем. Меѓутоа, веројатно до тоа не дошло поради влијание од посеверните говори што налагало да се „обновува“ изговорот на некои зборови со *њ*. На таква претпоставка нè наведува фактот што изговорот *коњ*, *бања* е и денеска познат во западна Македонија или во некои говори до скоро бил обичен. Изговор *кон*, каков што би очекувале, е познат во некои говори на југ (преспанскиот, костурскиот), како и во дел од источните говори (малешевските, штипско-струмичките и др.).

ќ, ѝ

84. Посебно се интересни од историска гледна точка замените на прасл. **tj*, (**kt'*) – **dj* во мак. јазик. Имено, во дијалектите денеска среќаваме двојни замени за тие групи: *ќ*, *ѝ* и *иш*, *жд* (овие групи во некои говори се изговараат и како *шч*, *жц*). Сп. *свеќа*, *ноќе*, *меѓа*: *сवेशија*, *ношја* (< *ношиија*), *межда*. Замените *ќ*, *ѝ* надвладуваат. Тие се јавуваат скоро исклучиво во северните говори, а исто така се доминантни и во централниот појас. Во одделни зборови тие проникнале и во најјужните дијалекти (сп. *вруќо*, *врукина*, *куќа* во говорот на Киречкој, Солунско; *куќа* е засведочено за Костурскиот говор веќе во XVI в., морфемата *ќе* не само што се раширила во сите

мак. говори, ами проникнала и во некои буг. говори). Колку што се оди повеќе на југ, случаите со таа замена намалуваат, и како пре-доминантна се јавува замената *иѣи*, *жд*.

Следниот список ја покажува дистрибуцијата на гореспоме-натите рефлекси во литературниот мак. јазик, што значи дека ја претставува, во најголем дел, и ситуацијата во централните говори:

к: *Божик* (вообичаено *Божик*), *домакин* (*домакински*, *домакин-сѣво*), *ѣаки* (*ѣакересѣи*), *кука* (*кукен*, *кукница*, *ѡокукнина*), *керка*, *куд*, *куѣи*, *лека*, *макеа*, *макеница*, *мекава*, *мок* (*мокен*, *немок*), *нок* (*ноке*, *нокеска*, *синока*, *нокева*), *нокви*, *ѡрака* (срп. *ѡраќа*), *ѡлеки*, *свека* (*свекар*, *свекарница*), *срека* (*срекен*), *веке*, *ѡвеке*, *врека*, *врукина*, *вруко*. Зборообразувачки еле-менти со неголема продуктивност: *-анец* (суфикс за изведува-ње именки што значат жител на места што завршуваат на *-ѣи*): *ѣироканец* (Пирот), *соѡкоканец* (Сопот); *-а(ва)* (суфикс за из-ведување на несвршени глаголи): *ѡрака* (прати), *врака* (вра-ти), *векава* (вети), *смекава* (смете) итн. Граматички елементи: *ке*, честица за формирање на идни времиња (потекнува од глаголот *х(ѡ)гѣгн*), *-јки*, наставка за образување глаголски прилог: *викајки*, *одејки* итн.

ѣ: *меѣа*, *меѣу*, *ѡреѣа*, *ѡреѣе(ска)*, *'рѣа* (*'рѣоса*), *саѣа*, *ѡуѣ* (*ѡуѣина*, *ѡуѣинец*, *оѡѡѣи*), *веѣа*. Зборообразувачки елементи: *-анец*: *ѣраѣанец* (град), *ѡрисаѣанец* (Присад); *-а(ва)*: *раѣа* (роди), *ви-ѣава* (види) итн.

и(ѣи): *имаѣлив*, *маѣѣеа*, *маѣѣеница*, *моѣине*, *немоѣиен* (*немоѣи-ца*), *ѡмоѣи* (*ѡмоѣиен*, *ѡмоѣиѣик*), *оѡѡка* (*оѡѡѣе*, *оѡѡѣина* *ѣраѣина*), *ѡаѣѣѣерка*, *ѡѣѣѣѣера*, *ѡлеѣика*, *ѡраѣѣѣило*, *разѣаѣ-ѣиен*, *свеѣиѣик*, *сноѣѣѣи*. Овој рефлекс е најверојатно одразен во наставката *-ѣи* во случаите како *ѡѣлеѣи*, *јаѣѣѣи* (сп. срп. *ѡѣлеѣи*, *јаѣѣѣи*).

ж(ѡ): *краѣба*, *ѡнаѡѣреѣен*, *ѡослеѣен*.

Како што се гледа, се употребуваат и дублети.⁴⁵

85. Меѓутоа, податоците што можат да се извлечат од топони-мијата покажуваат дека ваквата распределба на двете замени не е првобитна. Изоглосата *иѣи*, *жд* ги опфаќала во минатото дури и северните говори. Сп. ги имињата на села во централна Македонија: *Брѣдани* (Кичевско), *Кривоѣаѣѣѣани*, *Сажѡѡ* (Прилепско), *Рѡѣден*,

⁴⁵ Овој список го нема во македонскиот ракопис и е преземен од англискиот текст. Тој претставува нужно дополнување на дистрибуцијата на *к* и *ѣ* во однос на *иѣи* (*иѣ*) и *жд* (*жѣ*) во мак. литературен јазик (и централните говори), што е мошне важна информација со оглед на фактот дека оваа дистрибуција се разликува од соодветната во западната јазична периферија и кај дел од источните говори. (Љ. Сп.)

јазик. Заправо овде не станува заемање на зборови (тоа можело евентуално да стане само во исклучителни случаи како, веројатно, во *врук*, *врукина*). Овде се работи за исти слов. зборови, само во две различни фонетски варијанти.

Побудата за овој процес би можела тогаш тешко да се разбере ако не се тргне од претпоставката дека една од тие варијанти се ползувала во определен момент со посебен престиж. Се чини дека ширењето на српската држава во средниот век кон југ и вклучувањето на македонските краишта во неа (крајот на XIII-XIV в.), установувањето на српскиот двор во Скопје, како и на повеќе вазални дворови во други македонски центри во тоа време, било онаа историска подлога врз која и извесни особености на срп. изговор се здобиле со престиж, меѓу нив и изговорот со *ќ*, *ѝ* (други такви особености се замената *ж > ѡ* (в. § 68), па почетните групи *ѡр-*, *ѡрѣ-* (в. § 93). Интересно указание во тој поглед имаме во честата употреба на срп. патронимичен суфикс *-ић* и во Македонија. Во XV и XVI в., како што покажуваат записите од тур. дефтери со попис на населението, тој суфикс се употребувал доста често, така што не може да се мисли дека се работи само за презимиња на преселници од Србија (иако, се разбира, и нив ги имало).

Во опстановката што ја опишавме се засилил процесот на замена на постариот изговор *свеиѡа*, *ноиѡи* – *меѡа* и сл. со изговорот *свеќа*, *ноќ* – *меѓа* и сл. Како што веќе беше споменато, случаи на таква замена, во резултат на меѓудијалектниот контакт, можело да има и пред XIV в. во северна Македонија.

87. Почнат еднаш под опишаните околности, тој процес се одвивал натаму како процес на меѓудијалектен контакт со самиот мак. јазик, и тој како таков ни до денеска не е завршен. Тоа значи дека и денеска уште трае потискувањето на изговорот со *иѡи*, *жд* сè повеќе кон југ. Во некои говори, како што е гевгелискиот, на границата на тоа поместување, забележуваме интересно вкрстување на двата изговора: гевгелиското *ѡраиќум* е резултат на вкрстување од *ѡраиѡам* + *ѡлаќам*. Сп. таму и *ѡаиќи* (покрај *ѡаќи*), *наожјум*.

Ваквото вкрстување, како еден преоден стадиум кон изговорот *ќ*, *ѝ* треба да го претпоставиме за поранешното време и во одвивањето на овој процес во посеверните говори. Навистина, навик да се изговараат меки *к*, *ѡ* бил создаден веќе преку грч. заемки (пред вокалите од преден ред): *ќердоса*, *ќалуѓер* и сл. Тие останале долго време само како маргинални елементи. Нивното место во консонантскиот систем се зацврстува по усвојувањето на изговорот *свеќа*, *ноќ* – *меѓа* и сл., кога се установуваат и пред вокали од заден ред, и во извесни консонантски групи, како и на крајот на зборот.

Вкрстувањето претполага заправо секогаш постоење на двете соодветни варијанти една спрема друга. Тоа не морало во сите случаи непременно и гласовно да се реализира, но тоа исто така несомнено и се реализирало. Очевидно го посматраме во случаите кога двете варијанти содржеле и некоја друга дијалектна особеност. Така *макѐница* е добиено со вкрстување на *маишѐница* и *мукѐница*. Во резултат на тоа вкрстување се добил збор во кој мак. замена $\text{ж} > \text{д}$ се посреќава со срхр. замена $*tj > h$. Во *ноќви* (ноштви + нѣвѣ, срп. *нѣвѣ*) замената $\acute{k}$ се посреќава со замената $\text{ъ} > \text{о}$ карактеристична за мак. јазик.

Вкрстувањето не можело да станува ако немало такво спротивставување на две варијанти. Спрема *мошине* не се јавувал соодветен прилог со $\acute{k}$ со значење „многу“, па затоа тој збор се задржал со својот постар изговор дури и во северните говори. Ако станало вкрстувањето во извесен збор, тоа не значи дека морало да се пренесе и на сите зборови од истиот корен. Лабавата асоцијативна врска меѓу извесни зборови од ист корен можела да биде причина за тоа. Така, покрај *ѓраќа* (предмет за фрлање камења) останало неизменето *ѓраишѓило*, бидејќи се однесува на сосем друг предмет, со совршено поинаква намена (‘лента на торба’). Иако во централна Македонија се вели *ѓаќи*, *ѓаќерес(ѓѓ)* – се задржал постариот изговор во *разѓаишѓен*, бидејќи тој збор се употребува со посебно преносно значење (‘распуштен’). Во некои посеверни говори се јавува во еден облик уште пооддалечен од основниот – *разѓраишѓен* (добиено со вкрстување на *разѓаишѓен* и *разѓраден*). Вкрстувањето можело да не се оствари ако меѓу варијантите постоела извесна поголема разлика во нивниот гласовен состав. Така во централните говори се јавуваат непосредно прилозите со исто значење *синоќа* и *сноишѓи*. Посебниот фонетски состав на *сноишѓи* го изолирал тој збор од другите од истиот корен, па затоа нигде не е забележан изговор $*сноќи$. Најпосле како пречка за вкрстувањето се јавувале и извесни навики во изговарањето на консонантски групи. Групата $-\acute{k}k-$ ⁴⁶ би била необична во мак. јазик. Затоа имаме од една страна *ѓлеќи* но од друга *ѓлешка*.

88. Кога $\acute{k}$, $\acute{z}$ се установиле во морфеме, тогаш доколку некои од тие морфеме биле уште продуктивни, можеле на македонска почва да се образуваат и такви зборови со $\acute{k}$, $\acute{z}$ какви што не се познати во срхр. јазик. Такви случаи имаме меѓу глаголите изведени со $-\acute{k}a(va)-$, $-\acute{z}a(va)-$: *се ѓреаќа*, *смеќава* (и именка *смеќа*), *веќава*, *обиоѓа* и др. (сп. срп. *смеѓаишѓи*, *обилазишѓи*).

⁴⁶ Сепак, покрај *лоз* се вели и *среќка*, иако за допуштањето на овој збор во литературниот јазик постои поширока дискусија. (Љ. Сп.)

S

89. Кон XI в. се создава интересна ситуација во врска со консонантот *s*: додека старото *s* (добиено во прасл. јазик по втората и третата палатализација) преминува пред наставките во *z*, во извесни случаи се јавува обратен премин *z* > *s*. Примери и за едното и за другото ни даваат најстарите текстови. Сп. *боџн*, *кѣнаџь* и сл., и од друга страна: *просѣѣ* *Ас*, *топаньснѣ* *Син*, *вельсѣволѣ* *Мар*.

Преминот *s > z* пред наставките бил предизвикан од стремежот да се усогласат алтернациите на веларите. Според *доухъ – доуше – доусн* се повело и *богъ – боже – бозн* (< *бошн*) и сл. Едновременно тоа значи дека во подруга позиција, како во *сѣѣзда, сѣло* старото *s* не било засегнато од промена.

Во резултат на ова морфолошко израмнување во најголем дел од мак. дијалекти алтернацијата $\bar{e} : s$ била заменета со алтернацијата $\bar{e} : z$ (*ѵолоѵ* – *ѵолози* и сл.). Сепак и денеска има говори во кои е задржан стариот однос (*ѵолоѵ* – *ѵолоси* и сл.). Тие се расположени во тесен појас во западна Македонија што води од Гостиварско, преку Кичевско и Охридско, до Костурско.

За почетокот на XII в. таква состојба е претставена во Добром, во кое редовно се чува старото s: s'f'lo, s'v'f'zda'x', no's'f', mno'f'n, v'z'la's'n, ob'la's'n, k'n'a's'a, s'v't'a's'a'n'e, s't's'a, po'dv'i's'a'n't'e c'a и др. Ново s тој текст покажува во случаите: v'e'l's't'v'o'u'l'f', na's'a'r'e't'e.

90. Повеќе примери со ново с ни предлагаат текстовите од крајот на XII-XIII в.: свѣрѣ, свѣрне, сѣнницѣ, свѣаѣѣ, свѣнаште, снѣдѣ Охр, свѣрѣ, снѣдѣ, сѣнница, погрѣсѣ, тоумпѣнсн Бон. Во други споменици од XIII в. се наоѓаат и други такви примери: просѣбѣнѣтн, селѣнѣн, ѣсѣро, омпѣсѣ, отѣрѣсѣ сѣ, сѣвѣлѣнѣ, снѣвѣрѣ.

Повеќе од приведените случаи се среќаваат и денеска во мак. говори. Сп. *свер, свечи, свони, сѹни, суд, суда, семне, есепо, сеv̄zar*.

Списокот со примери со ново *s*, добиено од *z*, можеме да го зголемиме уште со некои зборови од дијалектите: *svиска*, *Spse* (село во Прилепско, официјално *Зрзе*), *спџки*, *спџала*, *наспе*, *џансало*, *sensep*, *суври* и др. Во Дебарско е познат и изговорот *семна* место обичното *земја*, во Дојран *сима* место *зима*.

Од дадените примери се гледа дека некои гласовни окружења погодувале за појавата на ново *s*: *sv-*, *-ns-* и воопшто секвенци со сонант (в. за ова и § 134). Сепак со тоа не се објаснува таа појава во

целост. Заправо таа и нема регуларен карактер.⁴⁷ Отаде се чини оправдано објаснението да се бара во туѓо воздејство, по примерот што го дава Г. Шевелов, кога сосем аналогната ситуација во украинскиот јазик, каде што *s* исто така не претставува регуларна појава, ја објаснува со влијанието на ром. јазик. Во случајот со мак. јазик, доаѓа предвид контактот со аром. и алб. јазик. И во двата тие јазика *s* има забележлива фреквенција. Во аром. јазик тоа се добило со палатализација на лат. *d* пред вокали од преден ред (*zaŕe < decet*). На таков начин, новото *s* би било резултат на пренесување на извесни изговорни навици од споменатите јазици во македонскиот. Појавата има спорадичен карактер, бидејќи засега само извесни пунктови во говорната низа, а на лексичкиот план една мала посебна група претставуваат туѓите зборови со *s* (*sevġar, sensep, sivr* и др.).

91. Од другите мак. говори се разликува галичкиот по тоа што е во него загубено *s* (за одразот од тоа врз консонантскиот систем на тој говор в. § 127). И покрај незначителната функционална вредност на *s* (не може да се посочи ни еден пар зборови што би се разликувале само по опозицијата *s : z*), тој консонант устојал пред замена во најголемиот дел на дијалекти, а постои и во системот на мак. литературен јазик, бидејќи опозицијата *s : z* е вклучена во важната корелација по звучност. Како нарушување на нормалниот изговор се чувствува заменувањето на *s* со *z* во вопросните лексеми.⁴⁸

ϕ

92. Консонантот *ϕ*, којшто не му бил својствен на прасл. јазик, се примал во најстариот период преку заемки пред сè од грч. јазик (за новиот период в. § 126). Тоа поставувало проблем за адаптација на овој консонант во словенската средина. Иако не можеме да се сомневаме дека меѓу луѓето што го знаеле грч. јазик, особено во образованите кругови, уште во споменатото време се имитирал добро грч. изговор, во народниот јазик тој изговор не можел лесно да биде усвоен и затоа имаме замена на *ϕ* со други консонанти при адаптирањето на заемките што го содржеле тој консонант. Во прво време *ϕ* се адаптирало преку *й*. Сп. *Ничѿур* (село во Река; од лич-

⁴⁷ Последната реченица ја нема во англискиот текст. Сепак, најверојатно таа се наоѓа во македонскиот ракопис за да го дообјасни статусот на фонема на современото *s* во мак. јазик. Ако *s* се јавува регуларно во определено опкружение, тогаш тој глас може да претставува алофон на *з*. (Љ. Сп.)

⁴⁸ Под претпоставка дека може да се изговори *звезда* наместо *свезда*, *звер* наместо *свер*, никогаш не се изговара *свање* наместо *звање* и *свук* наместо *звук*, што значи дека не постои двоначна релација меѓу *s* и *з*. (Љ. Сп.)

ното име *Никифор*), *Сѣейанци* (село во централна Македонија). Сп. Пинпа Грг9. Подоцна тоа се заменува со *в*: *Сѣеван*, *вурна*, *Видан* и др. Сп. *варанови* во Грг. Додека *в* уште се изговарало билабијално (в. § 72), како најблизок до *ф* слов. устен консонант се чувствувало *ѵ*, што значи дека се налагал впечатокот од отсуството на звучност. Меѓутоа, кога *в* станало усно-лабијален глас и опозицијата *в*:*ф* била вклучена во корелацијата по звучност, двата заеднички признака на овие консонанти – местото и начинот на изговорот – се наложиле на таков начин што обично станало адаптирањето на *ф* во *в*.⁴⁹ Впрочем, што се однесува до првобитната адаптација на *ф* преку *ѵ*, Н.С. Трубецкој предлагаше и поинакво објаснение, претполагајќи дека во IX в. во грч. јазик *ф* се изговарало уште како аспират, што давало основа имено за таква адаптација. Како и да било, начинот да се адаптира *ф* преку *в* останал обичен во повеќе говори и до најново време (в. § 126). Поради тоа *ф* може да се јавува како диференцијален белег не само на територијалните, ами и на социјалните дијалекти. Во вториот случај се продолжува заправо ситуацијата создадена уште во раниот словенски среден век, кога *ф* веќе станало карактеристично за говорот на една социјално и културно издигната средина. Се разбира, дека и во неа се јавувале колебања. Во Добром (поч. на XII в.) имаме, на пример, *власвнмнн покрај власфмннсешн*.

Развојот на групите *чр-*, *чр-*

93. Почетните групи *чр-*, *чр-* не се чувствувале удобни и затоа се елиминирале во мак. говори. Еден начин на замена е со *цр-* (*црево*, *црѣи* и сл.) и во тоа имаме уште една манифестација на контактот со срп. говори, засилен особено во XIV век. Во грамота издадена од крал Душан на манастирот Трескавец (Прилепско) среќаваме назив на планински реон *Црьноушъ* (познат и денеска како назив на запустено село на планината Бабуна). Во друга Душанова грамота издадена на истиот манастир тој назив се среќава во формата *Ѡрьноушемъ*.⁵⁰ Бидејќи овде се работи за акти излезени од српската кралска канцеларија, поголемо значење има податокот дека изговорот со *цр-* (во зборот *црѣвнѣ*) ни е посведочен во запис на Добре Дијак, којшто препишал еден трефологиум во с. *Калуѓерец* (Порече, западна Македонија) во „деновите на благоверниот крал Марко“ (втората половина на XIV в.); сп. *црѣвеноу* се јавува еднаш во Стан (ова е најстарото сведоштво за новиот изговор примен во црковната средина во северна

⁴⁹ Последната реченица ја нема во англискиот текст. (Љ. Сп.)

⁵⁰ Во англискиот текст погрешно е напишано *Срънишемъ*. (Љ. Сп.)

срп. редакција, јасно е дека таа форма останала од постарите преписи.

Разлагањето на *чр-* со појава на вторичен вокал во некои говори од таа група станало подоцна. Вторичниот вокал по квалитет не е еднаков со рефлексот на **ж** во дадениот говор. Споменатиот резултат не можел да се јави до преминот **ж** > *ѣ* (приближно кон XIII в.). Веројатно, тој се јавил подоцна.

3. Во некои југоисточни говори, како што споменавме, *чер-* се добило како од *чр-*, така и од *чр-*. И за двете позиции следува да се претпостави претходен стадиум *чѣр-*. Рефлексите на **ж** и секундарните вокали, развиени во други групи, квалитативно се разликуваат од оваа замена и во тие говори. Материјалот од говорот на селата Сухо и Висока (Солунско) содржи, покрај *черв'о*, *ч'ерна*, *чернил'о*, и *чарв'о*, *ч'арна*, *чарн'илу*. По мислење на Зб. Голомб, којшто го опиша споменатиот говор, случаите со *-ар-*, место неакцентираното *-ер-* можат да се толкуваат како резултат од редукцијата на вокалите, позната во тој говор (тогаш *ч'арна* би се јавило спрема *чарн'ица*, *чарн'илу*). Зб. Голомб смета дека *черв'о-чарв'о* е резултат на изменување по аналогија со **črt*, т.е. *čr* + *C*, на старата неакцентирана група **čerev-* < **čerěv-* < **červ-*. Не е исклучено, говорите со *чере-*, *чер-* да се простирале во минатото малку посеверно од солунските. Изговорот со *цр-*, *цѣ-* освојувал терен. На допирот со замените карактеристични за јужните дијалекти се добивале форми со вкрстување: *церево*, *церејна* (Костурско), онака како што тоа станувало и во процесот на ширењето на *ќ* и *џ*, за сметка на *иѣ* и *жѣ*, кон југ (в. § 86).

Групите *ср*, *зр*

95. Обично е вметнувањето на *иѣ*, *ѣ* во овие групи: *сѣрам* (< *срам*), *зѣрел* (< *зрел*) и др. Појавата е стара, како што може да се види од примерите *страмомѣ Син*, *нѣдранѣ СинЕух* и од неретките случаи на вметнување на *ѣ* меѓу префикси (и предлози) и полнозначен збор. Сп. веќе во стсл. текстови: *вѣздрадѣватн*, *нѣдрѣцн*, *нѣ-д-раѣ* итн. Предуслов за вметнувањето на *ѣ* во ваквите случаи било поместувањето на слоговната граница, со кое се „премостува“ границата на морфемите (в. § 154). Појавата што ја разгледуваме е одразена и во обликот на некои слов. топоними во Албанија: *Stradinica* < *стрѣдинница*, *Stradobrdā* < *стрѣдобрд-*, обете форми со корен *срѣд-*. Интересна е обратната појава, карактеристична за тетовскиот говор, во кој не само што не се вметнуваат *ѣ* и *иѣ* во споменатата позиција, ами се губат и од старите групи *зѣр*, *стр*: *зрав* (< *здрав*), *сѣсра* (< *сѣсѣра*). Оваа особеност ги карактеризира и алб. говори соседни со

Пред истата наставка се загубило *д* во *роства*, *роствѣ* *Добрј* (*родѣство* *Ас СинЕух*). *Јов* редовно пишува *роѣво* во текстот и белешките.

3. Забележуваме повеќе случаи на губење на *в* во почетни и други групи. Се упростило *вс-*, *вз-*: *сиоѣ*, *сеѣа*, *сеѣо*, *сиѣе* (од *всиоѣ*), *секој* (од *всек-ој*). Така се декомпонира и префиксот *вѣз-*, *вѣс-*: *земе* (од *вземе*), *зоврие* (од *взоврие*), *сѣроѣиви се* (од *всѣроѣиви се*). Дека е појавата стара покажува тоа што во *Хлуд* среќаваме примери за упростување на *вс-* во општата замена: *се житне* (< *всѣ житне*), *се множество* (< *всѣ множество*). Третманот на овие групи има диференцијален карактер во мак. говори (в. подолу т. 8). Се загубило *в* и во наставката *-сѣво* во народниот јазик: *царсѣо*, *јунаксѣо* и сл. Очевидно е старо губењето на *в* во *сѣори*, *диѣне*, кое наоѓа паралела и во другите јужнослов. јазици (буг. *стѣря*, *диѣна*, срхр. *диѣи*, но *сѣвориѣи* наспроти рус. *творѣтъ*, *двѣгаты*; сп. *вѣдѣже* ГргПс, *вѣдѣше* Струм). Добром покажува губење на *в* во: *скозѣ*, *козѣ*; *скозѣ*⁵⁶ е редовно и во *Јов*; таква форма се среќава и во *Охр*, *Бон*, *Добром* и други текстови. Впрочем, тоа е обично и во стсл. текстови: *СинЕух* *Ас Сав* (овие предлози не се познати во современиот мак. јазик. Упростување на почетната група *вѣр-* станало во *ѣраша* (стсл. *вѣпрашатн*). Во *Јов* среќаваме пример со загубено *в* во овој случај: *не прашаетѣ*. Во прилозите *наѣре*, *ноѣу* (м. *внаѣре*, *мноѣу*) веројатно било причинето губењето на *в* (односно *м*) од стремежот да се доближи нивниот изговор до изговорот на нивните антоними *надвор*, *малку*. Во *ѣорник* (м. *вѣорник*) може да се работи за губење на *в* поради погрешно морфолошко преразлагање на овој збор, при кое *в* можело да се сфати како предлог (*в* + *ѣорник* како *в* + *ѣеѣок* и сл.).

4. Губење на консонанти станало во ред случаи во придавски форми изведени со наставката *-ѣск-*. Сп. *маѣки* (стсл. *мѣжѣскѣ*), *јунаѣки* (< *јунаѣски*), *човѣѣки* (< *човѣѣски*) и сл. Изговорот *јунаѣки*, *човѣѣки*, познат денеска во некои говори, се развил подоцна со наклон на изговорот *маѣки* и сл. во позиција којашто била и морфолошки и фонетски погодна за процесот на дисимилација.

5. Не располагаме со податоци кога се загубиле крајните консонанти во случаите како: *радос(ѣ)*, *лис(ѣ)*, *ѣроз(д)*, *дож(д)*, *ѣриш(ѣ)*, в. § 15. Секако тоа станало доста рано, а во секој случај пред да се изврши новото јотување на *ѣ* и *д*, бидејќи веќе пред тоа бил обичен изговорот: *лисѣ*, *ѣрозѣ* (од *лисѣје*, *ѣрозѣје*, в. § 145).

6. Од првобитното ѿти преку ѿти со дисимилација се добило што *Добрј* (двапати). Во тој текст имаме и: *о штомѣ*. Денеска е многу обично и *шо*.

⁵⁶ Во англискиот текст овие три примери се погрешно напишани со *е* наместо *ѣ*. (Љ. Сп.)

Стари се и некои други консонантски дисимилации (притоа во некои случаи можело да се работи за контакт со балканските јазици, па и за пренесување на зборови од нив со веќе извршена дисимилација). Така веќе во синаксарот на Ас наоѓаме: Глнгорна ѿюдотворца, с(вА)т(А)г(о) Глнгора новаго. И во Јов: Глнгорню.

Групата *-kīi-* во некои случаи се дисимилира во *-kīi-* (> *-fīi-*). Во костурските, охридско-преспанските и малешевско-пиринските говори имаме *нофīii* покрај *нокīii*. Во долновардарските *нофīii* и *нокīii*. Во говорот на Сухо и Висока (Солунско) заменката *н'ѿфīiu* иде од *н'ѿкīto* (< *н'ѿкīto*; *χto* < *кто* се среќава веќе во средновековни текстови: двапати е нотирано во ГргПс). Со истата дисимилација се јавува во народниот јазик грч. заемка *авīioйод* ('октопод'). Располагаме со стари примери за ваква промена: *алехторь* (м. *алекторь*) Јов, въ *оухтанцѣ* Охр. Појавата е позната во другите балкански јазици. Сп. во грч. јазик: *δάχτυλος* (од *δάκτυλος* 'прст'), *ὄχτω* (од *ὀκτώ* 'осум'), во аром.: *ahtare*, *aftare* (од *actare* 'таков').

7. Во скима СинЕух, паска Добром Охр веројатно се работи за отклонување на необичната консонантска секвенца *сх*. Се разбира, паска се вклопувало полесно и во морфолошката шема. Затоа е веќе во стсл. текстови обична формата: *пасцѣ*. Впрочем промената *сх* > *ск* е позната и во новогрчкиот.

8. Старите текстови покажуваат интересна метатеза кај прилозите: *кодѣга*, *тодѣга*, *ѣдѣга* Добром, *тодѣга*, *ѣдѣга*, *всѣдѣга* Јов. Денешното *коѣга*, *ѣоѣга(j)*, *сеѣга*, се добило по извршената асимилација на *ѣ* во формите со метатеза*. И тој резултат е стар. Го забележуваме во Добром во *ѣга*, *ннкогаѣ*.

Потребата да се елиминираат почетните групи *вс-*, *вз-* (в. погоре, т. 3) не е реализирана во сите говори на ист начин. Во целиот појас покрај албанската граница од северните до костурскиот говор групата *вс-* била отклонета по пат на метатеза: *свиоѣ* (за *всиоѣ*) итн. Во Костурско имаме слична метатеза на групата *вз-* во аористната форма *зве* (од *взе* 'зеде').

* Помалку веројатно е едно друго објаснување на овие форми, имено со асимилација на консонантите, без метатеза. (Љ. Сп.)

Избрана библиографија

- Булаховски 1958 – Булаховский А.А., 1958: „Сравнительно-исторические заметки по македонскому ударению“, *Славянский сборник*, Ташкент.
- Ван Вајк 1931 – Ван Wijk N., 1931: *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, Berlin und Leipzig.

- Василев 1969 – Vasilev Ch., 1969: „Vorstufen zur sekundären Betonung in süd-slavischen Mundarten“, *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 34, Leipzig.
- Васмер 1941 – Vasmer M., 1941: *Die Slaven in Griechenland*, Berlin.
- Вуковиќ 1974 – Vuković J., 1974: *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio: Uvod i fonetika*, Beograd.
- Голомб 1960/61 – Голомб З., 1960/61: „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско). Јазична обработка“, *Македонски јазик*, XI-XII – 1960/1961, XIII-XIV – 1962/63.
- Григорович 1848 – Григорович В.И., 1848: *Очерк ученого путешествия по Европейской Турции*, Казань.
- Динеков 1962 – Динеков П., 1962: „Надписи от Македония“, *Известия на Института за българи език*, 8.
- Дурново 1929 – Дурново Н., 1929: „Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов“, *Byzantinoslavica*, I, Praha.
- Ивиќ 1957 – Ivić P., 1957: „Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpsko-hrvatskom jeziku“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, II, Novi Sad.
- Ивиќ 1957-1958 – Ivić P., 1957-1958: „Značaj lingvističke geografije za uporedno i istorisko proučavanje južnoslovenskih jezika i njihovih odnosa prema ostalim slovenskim jezicima“, *Južnoslovenski filolog*, XXII, 1-4.
- Ивиќ 1958 – Ивич П., 1958: „Основные пути развития сербохорватского вокализма“, *Вопросы славянского языкознания*, VII, 2.
- Илич-Свитич 1962 – Илич-Свитич В.М., 1962: „О стадиях утраты ринезма в юго-западных македонских говорах“, *Вопросы славянского языкознания*, 6.
- Колесов 1973 – Колесов В.В., 1973: „Праславянская фонема // в ранних преобразованиях славянских вокалических систем“, *Славянское языкознание, VII международный съезд славистов*, Москва.
- Конески 1951 – Конески Бл., 1951: „Побжда-Побужда“, *Македонски јазик*, II.
- Конески 1967 – Конески Бл., 1967: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески 1972 – Конески Бл., 1972: „Праславянские сочетания *čr*, *čr* в македонском языке“, *Русское и славянское языкознание*, Москва.
- Конески 1976а – Конески Бл., 1976: „А. Belić o sekundarnim vokalima u makedonskom“, *Zbornik radova o Aleksandru Beliću*, Beograd.
- Конески 1976б – Конески Бл., 1976: „За редукцијата на неакцентираниите вокали“, *Прилози на МАНУ*, I, 1-2.

- Конески 1976в – Конески Бл., 1976: „Што дава Добромировото евангелие за историјата на македонскиот јазик“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Скопје, 2.
- Конески 1977 – Koneski Bl., 1977: „O takozvanom mešanju nazala“, *Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića*, Sarajevo.
- Конески 1978 – Koneski Bl., 1978: „On the Umlaut of *a* in the Evangelium Dobromiri“, *Studies in Honor of Horace G. Lunt, Part 1, Folia Slavica* 2, 1-3.
- Конески 1978 – Конески Бл., 1978: „Слоговые *р* и *л* в старославянском языке“, *Востоочнославянское и общее языкознание*.
- Конески 1986 – Конески Бл., 1986: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.⁵⁷
- Лавров 1893 – Лавров П.А., 1893: *Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка*, Москва.
- Лант 1956 – Lunt H.G., 1956: „On the Origins of Phonemic Palatalization in Slavic“, *For Roman Jakobson*, The Hague.
- Мазон 1936 – Mazon A., 1936: *Documents, contes et chansons slaves de l' Albanie du sud*, Paris.
- Мазон, Вајан 1938 – Mazon A. et Vaillant A., 1938: *L'évangélaire de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, Paris.
- Малецки 1934 – Maľeckí M., 1934: „Drobiazgi z Macedonii“, *Linguistica Slovaca*, III, 2.
- Мареш 1963 – Mareš V.F., 1963: „Происхождение славянского носового (*j*)“, *Вопросы славянского языкознания*, 7.
- Марков 1967 – Марков М.В., 1967: „Замечания о неорганических гласных в македонском и в русском языках“, *Македонски јазик*, XVIII.
- Метјус 1958 – Matthews W., 1958: „The Cyrillo-Methodian Source of Modern Macedonian Phonology“, *Canadian Slavonic Papers*, 3.
- Мирчев 1958 – Мирчев К., 1958: *Историческа граматика на българския език*, София.
- Павловиќ 1957-1958 – Pavlović M., 1957-1958: „Perspektive i zone balkanističkih jezičkih procesa“, *Južnoslovenski filolog*, XXII, 1-4.
- Петрушевски 1952 – Петрушевски М., 1952: „Некои фонетски црти на охридскиот говор од крајот на XIV в.“, *Македонски јазик*, 3.

⁵⁷ Оваа библиографска единица е додадена од редакторот. Изданието од 1986 г. фототипски го репродуцира (без никакви измени) изданието од 1981 година. Работејќи врз ракописот на историската фонологија (1978 г.) и сознанијата до кои дошол, Конески, како што самиот вели во предговорот на изданието од 1981 година, внесува проширувања, прераспределби и некои нови интерпретации во текстот на изданието на *Историјата* од 1967 година. (Љ. Сп.)

- Пјанка 1974 – Pianka W., 1974: „Fonem /^ht/ w języku staro-cerkiewno-słowiańskim na tle słowiańskich procesów palatalizacyjnych“, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 13.
- Русек 1974 – Rusek J., 1974: „Przyczynki do historii języków macedońskiego i bułgarskiego“, *Прилози на МАНУ*, V.
- Самилов 1967 – Samilov M., 1967: „Problems in the Historical Dialectology of Macedonian“, *The Slavonic and East European Review*, XLVI (107).
- Сандфелд 1930 – Sandfeld K., 1930: *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris.
- Селищев 1933 – Селищев А.М., 1933: „Диалектологическое значение македонской топонимии“, *Сборник Милетич*, София.
- Селищев 1931 – Селищев А.М., 1931: *Славянское население в Албании*, София.
- Ткадлчик 1963 – Tkadlčík V., 1963: „Dvě reformy hláskového písma“, *Slavia*, 32.
- Тополињска 1959 – Topolińska Z., 1959: „Од полско-македонските акцентни паралели“, *Македонски јазик*, X.
- Тополињска 1980 – Topolińska Z., 1980: „Jeszcze o słowiańskiej stabilizacji akcentowej“, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, 1.
- Трубецкој 1954 – Trubezkoy N.S., 1954: *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-Laut- und Formensystem*, Wien.
- Хоралек 1957 – Хоралек К., 1957: „Кон најстарата историја на македонските наречја“, *Македонски јазик*, VIII, 1.
- Шевелов 1964 – Shevelov G.J., 1964: *A. Prehistory of Slavic*, Heidelberg.
- Шевелов 1971 – Shevelov G.J., 1971: „A. Latent Phoneme in the Making: The Affricate *ʒ* in Slavic“, препечатено во неговата книга *Teasers and Appeasers*, München.
- Шевелов 1971 – Shevelov G.J., 1971: „Weak *Jers* in Serbo-Croatian and South Slavic: Developments in the Word Initial Syllable“, препечатено во неговата книга *Teasers and Appeasers*, München.

ГЛАВА II

НОВИОТ ПЕРИОД

97. Доминантни појави во фонолошкиот развој на мак. јазик во новиот период се редукцијата на неакцентираните вокали и губењето на некои консонанти во интервокална позиција. Првата од нив, која впрочем го има својот почеток уште при крајот на стариот период, е ограничена на источната говорна група, додека втората е особено карактеристична за западното наречје. И едната и другата појава стануваат причина на вокални контракции во различни позиции, поради што се добиваат нови должини, а и нови вокални квалитети. Сето тоа ги усложнува односите во вокализмот на одделни современи мак. говори.

Некои тенденции, пројавени уште во стариот период, продолжуваат да дејствуваат и во текот на новиот период. Меѓу нив особено треба да се истакне тенденцијата за затврдување на меките консонанти, бидејќи останува трајно карактеристична за фонолошкиот развој на мак. јазик.⁵⁸ Во некои случаи, поради недостаток на податоци, не може поточно да се определи времето кога почнале да дејствуваат извесни процеси. Таквите случаи ние ги разгледуваме во овој оддел, и кога посредно може да се претполага со помала или поголема веројатност дека тие се манифестирале и во стариот период.

⁵⁸ Оваа тенденција е актуелна и денес во дијалектниот јазик, за што и самиот Конески пишува на повеќе места во овој труд. Во стандардниот (литературниот) јазик таа е соодветно одразена од разбирливи причини дека неговата основа се наоѓа во централните говори на западното наречје. Но, сепак, не е одразена така како на пример во прилепскиот говор, сп. *кујча*, *лујце* и сл. Сето ова го претставува современиот мак. јазик и неговиот стандардизиран облик како јазик со неакомодирачки тип на изговор (в. Савицка, Спасов 1997). (Љ. Сп.)

Вокалниот систем

98. Од стариот период бил наследен ваков вокален систем:

<i>и</i>	<i>у</i>
<i>е</i>	<i>о</i>
<i>(ǣ)</i>	
<i>ǣ</i>	<i>а</i>

Слоговна функција вршеле и вокалните *р* и *л*.

Како што гледаме од дадената шема, дијалектите се разликувале по тоа дали во нив бил застапен седмочлен систем, во кој се вклучувал и вокалот *ǣ*, или пак шесточлен систем од кој отсутствувал споменатиот вокал. Порано кажавме (в. § 61) дека втората група ја сочинувале сите оние говори во централниот појас на западното и источното наречје во кои во текот на XIII-XIV в. се извршил преминот *ǣ* > *а* (*рака*, *ѡаѡи*, *бачва* и др).

99. Ситуацијата во оваа област се изменила во резултат на навлегувањето на голем број тур. зборови во кои се содржи *ишва*-вокал (*и*). Во источните говори, каде што турското влијание очевидно имало поголем интензитет, станал обичен изговорот на *ǣ* во турцизми: *ка̀на*, *са̀ка̀с*, *ка̀смејѡ*, *ка̀и́ли*, *калаба́ла̀к* итн. Потоа во некои од нив се добило *ǣ* и со внатрешен развоток, на местото на слоговното *л* (в. § 101). Во западните *а*-говори вакво имитирање на тур. изговор може да се забележи само кај некои претставници на градското население, така што *ǣ* може да се јавува само како маргинална фонема во говорот на тоа население. Обично пак тур. *ишва*-вокал се адаптирал преку *а*: *кана*, *сакас*, *калабалак* и сл., а во одделни случаи дури и преку вокално *р* (можеби не без учество и на зборовно вкрстување): *крсмејѡ*, *кри́ли*. Така шесточлениот систем останал карактеристичен само за *а*-говорите во западна Македонија, бидејќи во источните *а*-говори турското влијание го наложило вокалот *ǣ* во ред лексеми. Во овој поглед литературниот јазик ја одразува ситуацијата во западните *а*-говори.⁵⁹

Во говорите на западната периферија, во кои од претходниот период бил наследен седмочлен систем, вокалот *ǣ* во времето по XV в. бил подложен на промени во различни насоки спрема говорите. Тие промени го зафаќаат и вокалниот дел на слоговните *р* и *л*, доколку во даден говор дошло до разлагање на *р* и *л*, така што еднакви

⁵⁹ Оваа реченица ја нема во македонскиот ракопис и е преземена од англискиот текст. (Љ. Сп.)

рефлекси се добивале независно од потеклото на *ǣ* (в. § 102). За говорите во кои замената на *ǣ* е жив процес во турскиот период нема да нè изненади тоа што соодветен рефлекс ќе се добива и за *ǣ* во турцизмите (сп. *космејѝ*, *калабилок* во галичкиот говор; *кона*: за *ка̀на*⁶⁰ во говорот на Жерноница).

100. Во првите векови на новиот период се извршил и преминот *ѣ > е* (в. § 107). Денеска *ѣ* е задржано во акцентирани слогови во некои периферни говори (говорот на Бобошчица, неврокопскиот, серско-лагадинските). Така се дошло, во основната група, до следната ситуација во вокалниот систем:

<i>и</i>	<i>у</i>
<i>е</i>	<i>о</i>
(<i>ǣ</i>)	
<i>а</i>	

Во однос на застапеноста на шесточлениот систем треба да се имаат предвид оние промени што настанале со реституцијата на *ǣ* прво под турско воздејство, а потоа во некои говори и во резултат на развитокот на *а*. Како што веќе споменавме, сликата по одделни дијалекти се усложнува со резултатите на вокалните контракции (в. § 117-122).

За западните дијалекти е забележана улогата на акцентот во некои појави во вокализмот. Имено, при акцент на едносложен или двосложен збор се забележува често попродолжен изговор, додека акцентот врз третосложна целост е обично поостар и пократок.⁶¹ Во резултат се забележува извесна дифтонгизација на средните вокали во продолжените слогови: *с^неџа*, *ѝ^нолно* и сл. Ваквиот изговор е особено карактеристичен за селските говори во западна Македонија, до таа мера што дури врз него се инсистира кога граѓаните сакаат да го имитираат селскиот изговор. Меѓутоа, улогата на акцентот во оваа смисла се одразува и врз појавата на *ǣ* во одделни западномак. говори (в. § 104).⁶²

⁶⁰ Во англискиот текст е направена грешка: наместо *к'она*: за *ка̀на*, стои *к'она*: за *ка̀на*. (Љ. Сп.)

⁶¹ И најновите испитувања на природата на акцентот во мак. стандарден јазик (в. Савицка, Спасов 1997) ја докажаа темпоралната природа на македонскиот акцент претпоставена во горната констатација на Конески. Имено, должината на слоговите се разликува кај слоговите пред и по акцентираниот слог и во самиот акцентиран слог. (Љ. Сп.)

⁶² Во македонскиот ракопис и во англискиот текст се провлекла грешка, бидејќи во машинописот над *а* не е ставен знакот *˘*. Извесна недоумица дополнително внесува и употребениот збор *развиѝокоѝ* и затоа е заменет со зборот *појавѝѝѝ*. (Љ. Сп.)

Промени на вокалното *р* и *л*

101. Старата ситуација во врска со вокалното *р* и *л* се продолжува уште во еден дел на западномак. дијалекти, во галичкиот и поречко-кичевскиот, во кои обата сонанта и денеска вршат слоговна функција, на пр. *врба*, *крв*, *вдк*, *сдза*. Другите говори или го чуваат вокалното *р*, при разлагање на вокалното *л*, или пак покажуваат промени во однос и на едниот и на другиот слоготворен сонант.

Говорите во кои се разлага само *л* се расположени во северна Македонија и во централниот дел на западната и источната говорна група.

Во северните говори вокалното *л* се заменило со *у* (*бува*, *вуна*, *жуџ*, *кук*). Зад денталите во тие говори е позната и замената *лј*, *лу*: *слјнце*, *слунце*, *слјаза*, *слуза*. И во овој случај се работи за контакт со срп. говори. Преминот *л* > *у* овде станал кон XV в., додека во срп. говорна област таа појава се забележува најрано при крајот на XIV век. Месноста *Вунеш* (Скопска Црна Гора) е спомената во запис од 1519 г. – *Ѕнешъ*, а *Кучевишиѣ* (село во Скопска Црна Гора) во КодМат – *Ќвчевиѣ* (забележано како *Клчевисѣ* во ОпшДефт). До тоа време веќе било заменето вокалното *л* во северните говори на споменатиот начин.

Преминот *л* > *ол* го познаваат прилепскиот, битолскиот и охридско-преспанските говори во западна Македонија. Во записите од КодТреск од крајот на XVII и поч. на XVIII в. имало колебање во бележењето во случаи како *Ѕльче* – *Ѕолче* и сл. Тоа сведочи дека разлагањето на вокалното *л* во тие говори тогаш уште било во тек.

Во тиквешкиот, штипскиот, малешевскиот, делум и во велешкиот говор, се јавува *ѣ* како замена за вокалното *л*: *вѣк*, *сѣза*, *дѣг* и сл. Тоа значи дека вокалниот призвук се развил до полн вокал и го апсорбирал сонантот. Бидејќи во споменатите говори како рефлекс на носовката од заден ред (*ж*) *ѣ* преминало во *а*, ова ново *ѣ* место *л* можело да се јави само подоцна во турскиот период.

Меѓу говорите во кои се разлагаат како *л* така и *р* некои перифериски говори во западна Македонија се карактеризираат со идентификација на *ѣ* во независна позиција (рефлекс на носовката од заден ред) со придружниот вокал пред *р* и *л*, што значи заправо дека во вопросните слогови се развиле секвенци *ѣ+р* и *ѣ+л*. Натаму *ѣ*, независно од потеклото, се заменуvalo на различен начин во одделните локални говори (в. § 102).

Додека за повеќето говори е карактеристично развивањето на вокален пристап пред *р* и *л*, и натаму евентуално оформување на тој пристап до полн вокал, во некои југоисточни говори тој се развивал

Во галичкиот говор *ǣ* за *ж* преминало во *o* во коренските слогови, независно од тоа дали се работи за двосложен или тросложен акцент или за неакцентирана позиција: *ǣoiŋiŋiŋa* – *ǣoiŋ*, *n'a ŋoiŋ*. Меѓутоа, доколку *ж* се наоѓало во неакцентиран слог, во најфреквентните форми на дадени морфеми, се наложил рефлексот *a*: *ǣ'улаб*, *'обрач*, *ǣoiŋraǥ*, *ж'елад*. Во оваа двојна замена имаме секако уште едно указание за претходниот стадиум со *ǣ* како рефлекс за *ж* и во овој говор. Од говорот на Жерноница и од другите периферни западни говори тој се разликува по тоа што во него се задржале вокалните *p* и *l*, така што можело да дојде и до установувањето на почетната група *ɟp-*.

103. Кога станува збор за *ǣ* во источната област, треба да го имаме секогаш предвид процесот на редукција на неакцентираните вокали. Имено, со редукција на *a* (*a* во извесни случаи и на *u*, *e*) се добивало *ǣ* (в. § 113). Тоа создало погодни услови и за усвојувањето на *ǣ* во тур. заемки, како што играло улога и во однос на развитокот на слоговите со вокално *p* и *l*. Имено, поради редукцијата се добиле секвенци *pǣ*, *lǣ* во случаи како овие: *ǣpǣviŋiŋa* (*ǣpaviŋiŋa*), *ǣlǣniŋiŋa* (*ǣlaniŋiŋa*). Со тоа се нарушило автоматското образување на вокалниот призвук пред слоготворните *p* и *l*, па станало можно тој да се јавува и зад нив: *ǣpǣb*, *vpǣx*, *ǣpǣǥna* – *влǣk*, *жлǣiŋ* (в. § 101). Тоа заправо значи дека место поранешните монофонематски комплекси имаме веќе секвенци *ǣ+p*, *ǣ+l*, *p+ǣ*, *l+ǣ*, во кои местото на *ǣ* се определува од услови создадени со редукцијата.

104. Интересна е појавата на *ǣ* место *a* под третосложен акцент во градскиот охридски говор, во случаи како *maǥare* – *maǥǣreŋio*, *kaiǣǣjǣiŋa* и сл. Таа замена не се врши во првиот слог: *maǣka* – *maǣkaiŋa*. Иако оваа појава е забележана за охридскиот говор уште во почетокот на XX в., таа ни до денеска не е прецизно опишана, така што не може да се дојде до некое поуверливо објаснение за неа. Очевидно дека не држи објаснението дека секое неакцентирано *a* се изговара во овој говор позатворено, па тоа само доаѓа до израз кога акцентот ќе падне на еден таков слог. Интересно е дека слична појава е забележана и во говорот на еден друг западномак. град – Тетово, на околу 140 километри северно од Охрид. Ова може да потсетува на зародувањето на некои нови промени во одделни огништа, уште територијално неповрзани меѓу себе. Секако е важно да се има предвид дека преминот *a > ǣ* станува во тој случај само под третосложен акцент, иако тој услов, како што видовме, не дејствува автоматски, бидејќи промената не се врши во првиот слог.

ä

105. На широкиот изговор на овој вокал во стариот период укажува фактот што во глаголицата постои еден знак за бележење на „јат“ и на етимолошката група **н**. Тоа ја прикажува ситуацијата барем за добар дел од македонскиот терен (в. § 27). И други докази го потврдуваат таквиот изговор на „јат“. Во слов. топоними во Грција, како и во слов. заемки во грч. јазик, се среќава α , $\epsilon\alpha$, $\iota\alpha$ на местото на овој вокал: Δράνοβον, Δρεάνοβον (Дрѣново), Λιάσκα (Лѣска), Βριάζα (Брѣза), σανόν, σανός (сѣно), Χράνος (хрѣнѣ). Сп. уште во грч. извори: Πρίλαπος (прилѣпѣ), Πρόσακος (просѣкѣ). Истото го покажува и материјалот од албанскиот терен: *Lêaska*, *Sanova*, *sanë*, *san*. Некои вокални асимилации, претставени во стсл. текстови, сведочат исто така дека во изговорот на овој вокал се содржел *а*-елемент: *оставлѣтъ* Мар. Во мак. јазик денеска забележуваме двоен изговор: *ѝрева*, *орев* (*орех*) наспрема *ѝрава*, *ора*(х), карактеристично за северната област. Истиев однос го забележуваме и во аористните форми: *заѝрев* – *заѝре* наспрема *заѝрав* – *заѝра*. Ова двојство дошло до израз веќе во најстарите текстови: *трав* и *трѣва* во Син, во кој текст имаме и примери со замена на **рѣ** со **ра**: *правратн*, *правратнѣѣ*, *пограбѣѣ*, *врамѣѣ*. Вакви случаи се јавуваат спорадично и во други стсл. текстови.⁶³

106. Широкото *е* (*ä*) го чуваат и денеска некои дијалекти во акцентираниот слог (корчанскиот, серско-лагадинските, неврокопскиот). Како што се спомена веќе порано, кон крајот на XII и во XIII в. со него совпаднал, по извршената деназализација, изговорот на носовката од преден ред **ѣ** (в. § 57). Вон од споменатите говори *ä* (континуант на **ѣ** и **ѣ**) преминало во средно *е*. Во тиквешко-мариовските говори, како и во говорите во Воденско, Гевгелиско, Штипско, Струмичко и Малешевско, отстапување од ова имаме само во групата **ѣѣ**-, во која широкото *е* се заменило со *а*: *ѣал*, *ѣана*, *ѣар*, *ѣадило*. Во мариовскиот говор е забележан глагол *ѝресалуам* 'претерувам' (сп. стсл. *сѣло* 'многу'), што би било пример за таков премин и во групата **сѣѣ**-. Ова стои во врска со затврднувањето на **ѣ**, **с**, кое го повлекло наназад изговорот на **ѣ**. Појавата е засведочена во текстови од XIII в. (ХлудТр и др.), па со тоа добиваме потврда за времето на нејзиното ширење во споменатите говори.

⁶³ Темата 105 во англискиот текст ги содржи само првите две реченици од темата 106 од македонскиот ракопис. Затоа § 105 и § 106 ги предаваме како во македонскиот ракопис. (Јб. Сп.)

107. Преминот $\text{ѣ} > \text{е}$ во повеќето говори станал во времето по XIII в., заправо во првите векови на новиот период. Бележењето *Prilapo* (Прилѣпъ), *Praspa* (Прѣспа) во некои венецијански документи од XIV в. покажува дека во тоа време во централна Македонија уште се изговарало широко *е*. Бележењето *Дранова* (Дреново, Тиквешко) се среќава во тур. дефтер од втората половина на XV в. со попис на Велешката нахија. Во дефтерот за Прилепската нахија од приближно истото време имаме *Раховец* (денешното с. Ореовец). За охридскиот говор ѣ е засведочено исто во втората половина на XV век. Во грч. натпис од охридската црква Св. Константин и Елена се забележани, во генитивна форма, и овие имиња на села од Охридско, во кои се среќава широко *е*: Λεάσκοβτσου, Βελεάστοβου (денешното: *Лескоец*, *Велесѿоо*). Во костурскиот говор, како што покажува РечКост во XVI в. процесот $\text{ѣ} > \text{е}$ бил во тек, но уште не бил завршен (сп. таму: *кол'ино*, *мл'ико*, *нев'исѿи* спрема *бѣла*, *дѣдо*, *недѣла*; „јат“ не било загубено уште ни во неакцентиран слог: *с'ачѿиво*, *вр'аѿѿено*).⁶⁴ Најпосле ги споменаваме веќе говорите во кои тој процес не е завршен ни денеска.

108. Ако судиме по она што ни е претставено во тие говори, можеме да претпоставиме дека ѣ преминувало во *е* прво во неакцентирани слогови, а после и под акцент. Замената *е* за „јат“ ја познаваат срп. екавски говори и западнобугарското наречје. Таа станува, значи, на една географски поврзана територија и претставува несомнено општ процес. Што се однесува до правецот на нејзиното ширење, се претполага обично експанзија од страна на срп. екавски говори. Во тој случај треба да се мисли пред сѐ на контактот во однос на рефлексите на ѣ (во мак. јазик ѣ , во старосрпскиот ѣ : *петъ* и сл.), бидејќи *е* во срп. јазик е хронолошки постара замена за ѣ отколку за ѣ .

Ако е точна претпоставката дека имаме ширење на процесот од север, тогаш преминот $\text{ѣ} > \text{е}$ требало прво да стане во северните говори. Во текстови од XIII-XIV в. може да се посочат примери за замена на буквата ѣ со *е*, и обратно. Според Н. ван Вајк може да се издѣли една група текстови во кои се пројавува совпаѓањето на ѣ и *е*. (Октоих – листови од Румјанцевскиот музеј, два ракописа на Апостолот на Томиќ). Сепак не е досега направено потребното изучување во смисла на откривањето на дијалектната средина со која се сврзуваат таквите текстови. Тоа останува задача на иднината. На ова место ќе ги посочиме примерите од Карп, северномак. текст од почетокот на XIV век: *верѿнѿки, пленѿнѿцаѿи, отѿметѿи са*. Во истиот

⁶⁴ Да се потсетиме дека РечКост е напишан со грчки букви. За да не дојде до забуна за изговорот, овие примери ги предаваме во дијалектна транскрипција. Истиот принцип е применет во Конески (1986: 59). (Љ. Сп.)

текст среќаваме и примери за замена на **а** со **е**: *прнешж, ме* (место *ма*), *се* (повеќепати, место *са*).

Во времето меѓу XV и XVIII в. било елиминирано **ѣ** од системот на говорите во централна и јужна Македонија. Ние не располагаме со податоци што би можеле да нè упатат со поголема прецизност за тоа кога се добил тој резултат во одделните говори. Во секој случај во македонската паралела на *Четиријазичникои* на Даниила, во која е претставен охридскиот говор од крајот на XVIII в., немаме никакво указание за тоа дека во споменатиот говор уште постоело старото широко *е*. Исто така можеме да констатираме дека тој вокал не бил задржан во централните говори до времето кога во нив се создава ново широко *е* во резултат на контаминација на вокалите *е* и *а* во непосреден контакт (в. § 117).

Редукција на неакцентирани вокали

109. Редукцијата на неакцентирани вокали е позната во источната област, особено во југоисточните говори (сп. *есин, зил'ен, увч'ар, ѝл'аи'иниѝа*). Неакцентирани вокали можат и да се елиминираат (полна редукција) во случаи како: *ж'ениѝа, д'еиѝио, в'уловѝо* и сл.

Податоците што можат да се извлечат од некои текстови од XIII в. сведочат доста уверливо дека во тоа време можело да има говори што ја познавале редукцијата на неакцентирани вокали. Сп. од Струм: *покрн, раздмнѝ, трѝфнма*; од Шест: *растѝе се, коупноу, оуѝнценна, дажи, оустроина, прибываѝтъ*. Во источните говори во кои е познат преминот **ж** > **ѣ** > **а** (*ѝаиѝ, рака*) редуцирањето на **а** во **ѣ** во неакцентирани слогови можело да стане дури откако се извршила таа замена. Од друга страна, како што веќе споменавме (в. § 103), редукцијата на **а** го спомогнала усвојувањето на шва-вокалот во тур. заемки. Сето тоа би одело во прилог на претпоставката дека редукцијата била дејствен процес во преодната етапа меѓу стариот и новиот период (XIII-XV в.).

110. Мислењето, застапувано од некои, дека редукцијата на вокалите била порано позната и во западномак. говори, не може да се прими како точно. Примерите како *малу, колку, ѝшаму, збоѝум, ничкум* и сл. не се траги од некогашната редукција на вокалите, ами претставуваат случаи на преминување на **о** во **у** што бараат посебно објаснение. Во *збоѝум, ничкум* и сл. имаме лабијализирачко воздејство на **м** врз претходниот вокал (сп. го и развојот на вторичниот вокал во ваквите случаи: *осмѝ > осом > осум*, в. § 43). Во прилозите имаме наклон врз некои стари адвербијализирани локативни форми

на у (*долу*), при стремеж да се издиференцираат и надворешно тие од соодветните придавски форми од среден род (*малу* : *мало*).

111. Општо е тврдењето дека редукацијата се должи на т.н. силен или динамичен акцент. Според тоа тврдење, динамичниот акцент причинува, на акцентираниот слог да се ангажира толку многу од издишната енергија што неакцентираниите слогови се артикулираат сосем лежерно и затоа во нив доаѓа до скратување на вокалите и промена на нивниот тембар. Според тоа следува да разликуваме *фонетски силна* (под акцент) и *фонетски слаба* позиција на вокалите (во неакcentиран слог).

112. Без да ја откажуваме важноста на фонетскиот фактор во ваквите процеси, веднаш ќе покажеме дека единствено со него тие не можат да се објаснат во сета своја комплексност.⁶⁵

Прво, забележуваме дека тие се вршат и во јазици со тонски или музикален акцент. Таков е случајот во повеќе новоштокавски говори на срхр. јазик што се зборува во Херцеговина, Босна и други соседни краишта, што се вклучуваат во т.н. источнохерцеговски дијалект (*вѐлки, кóсца, сàкрла, вíкнии, уѓàнла*).

Второ, и во јазиците со динамичен акцент, не во сите говори што ја познаваат редукацијата таа се врши автоматски во секој неакcentиран слог. Напротив, меѓу тие говори има и такви во кои извесни неакcentирани слогови се „заштитени“ од редукацијата. Меѓу мак. дијалекти таков е гевгелискиот, во кој редукацијата не се врши во крајниот отворен слог, а тоа значи кога вокалот е показател на дадена граматичка категорија. Сп. *мѐсѝо, дѐйѝо, ву'лове, с'есѝра – с'есѝраѝа, м'ома – м'омѝа, ѝл'еѝе, н'осе, 'оде – 'одиме – 'одме – 'ојме* итн. За улогата на морфолошкиот фактор во овој поглед во источнобугарските дијалекти нè информира Ст. Стојков, којшто ја дава оваа општа констатација: „Обично морфемите, кои се одделни вокали, не се редуцираат воопшто или не се редуцираат така, како што се редуцираат истите вокали во други позиции“. Така, според него, во многу источнобуг. дијалекти не се редуцира множинската наставка *-е*, наставката *-а* кај имињата од машки род (*при Ивáна*), наставките *-е* и *-о* во вокативот.

И од првата и од втората забелешка следува да извлечеме заклучок дека освен *фонетски силна* и *слаба* позиција треба да разликуваме и *морфолошки силна* и *слаба* позиција.⁶⁶ Според тоа, редукацијата треба да ја очекуваме особено во случаи кога совпаѓа фонетски и морфолошки слабата позиција (*кóсца* во источнохерцеговскиот,

⁶⁵ В. белешка 61. (Љ. Сп.)

⁶⁶ Ова мислење го пласира Конески по аналогија со *фонетски силна* и *фонетски слаба* позиција (в. § 111). (Љ. Сп.)

м'омѣа во гевгелискиот). Ако е вокалот носител на значајна морфолошка информација, тој очевидно потешко подлегнува на редуција. Во некои говори, како што веќе имавме можност да посочиме, вокалот во таква позиција и не се редуира.

113. Во мак. јазик редуцијата е потполно изразена во југоисточните говори, вклучувајќи ги тука и долновардарските. Во тие говори широките вокали се редуираат во соодветни тесни (*a* > *ǎ*, *e* > *и*, *o* > *у*). На тој начин во слоговите што подлежат на ваква промена се реализира редуциран систем од три вокали. Во описите на локалните говори може да се сретне податокот дека *ǎ* може да биде замена и за *e* и *и* во неакцентиран слог. Кон ова треба да се пристапува внимателно. До колку не можат да се посочат поблиски фонетски услови за таков премин, треба да се мисли на дејството на морфолошкиот фактор по категории. Тоа е очевидно во редот на формите како: *ǎl'eǐǎx*, *v'iknǎx*, *m'ǐǎx* во гевгелискиот говор. Ако ги имаме уште предвид и формите со елизија на вокали како *ǎl'eǐme*, *n'osme*, *kuǐ'uvme*, тогаш е јасно дека јазичната економија води при морфолошките израмнувања кон изборот на оној вокал што во погодна позиција може да биде и најлесно сосем елиминиран.

114. Очевидно, при процесите на вокални редуции имаме интерференција на фонетскиот и морфолошкиот фактор. Меѓутоа, додека од фонетска страна за пресуден се смета квалитетот на акцентот, се заборава на неговото место, иако токму со тоа во јазиците со динамичен акцент се сврзува можноста и за морфолошка функција на акцентот. Во мак. јазик според ова имаме две групи говори: 1. со акцент што не се користи за разликување на формите (западномак. наречје, костурско-корчанско-леринските говори) и 2. со акцент што врши таква служба, бидејќи е лоциран обично на еден од последните три слога во зборот (источното наречје). Не може, според нас, да биде случајно што редуцијата не се врши во првата група (ја оставаме настрана ситуацијата во граничните тиквешко-мариовски и костурско-лерински говори), додека таа е обична појава во втората група. Морфолошката ситуација во мак. јазик е особено сложена во глаголскиот систем, додека репертоарот на морфемите во деклинацијата е редуциран. И токму тука интервенира разнотелниот акцент како разликувачки знак (*v'ika* : *vik'a*). Но таа можност причинува и да се дојде, без пречка во разбирањето, до слабеење на оние слогови што ја губат релативната важност во пренесувањето на граматичката информација, до скратување или целосно елиминирање на вокалите во нив. Во западното наречје факторот на јазична економија дошол до израз на друг начин, преку губењето на консонанти во интервокална позиција и вокални контракции (*ǎlava* > *ǎlai* > *ǎla*·, *sǐprexa* > *sǐprea* > *sǐpre*·, *ǐovar* > *ǐoar* > *ǐo*·*r*, в. § 117).

115. Познато е дека на Балканот редукцијата на вокалите ја среќаваме во говорите на повеќе јазици во една географски поврзана ареа (северногрч., источномак., источнобуг. говори, аром., ром. јазик). Редукцијата ја среќаваме и во источнослов. група. Не треба да го превидиме фактот дека на една толку опширна територија сите тие процеси станувале во говори што се карактеризираат не само со динамичен акцент, ами и со можноста за негово користење како морфолошки знак. За слов. фамилија е типолошки значајно сопоставувањето во овој поглед на ситуацијата, на пример во рус. јазик, со онаа во слов. јазици и говори со акцент врзан по место.

116. Од иследувањето на механизмот на редукцијата, на играта на сите фактори што доаѓаат тука до израз, произлегуваат некои важни заклучоци за историјата на мак. јазик. Сега станува уште понеодржлива хипотезата дека во минатото редукцијата била обична и во западното наречје, иако против неа, како што видовме, можеа веќе да бидат изнесени и други уверливи аргументи. Од друга страна, нашето разлагање претпоставува дека во времето кога во источната област се открил процесот на редукција, веќе била изразена разликата меѓу говорите со акцент што не врши морфолошка функција и оние во кои акцентот се користи како морфолошки знак. Тоа значи дека веќе биле доволно обособени двете основни дијалектни групи на мак. јазик, со своите карактеристични акцентски типови – западното и источното наречје.

Обично се мисли дека почетоците на редукцијата не одат подалеку во минатото од XIII в., зашто почнувајќи од тоа време среќаваме во писмените споменици повеќе примери што укажуваат на таа појава. Земањето предвид на морфолошкиот фактор може само да нè закрепи во тоа мислење. Најпрво требало да се изврши распределбата на некои особено изразни морфеме, за да се открие со самото тоа можноста за елиминирање на вокалите во морфолошки слаба позиција. Особено е показателен во овој поглед случајот со членските морфеме. Установувањето на членот било предуслов за да се изврши редукција во секвенци како што е оваа: *ж'енѣѣѣ* > *ж'енѣѣѣѣ* > *ж'енѣѣѣѣѣѣ*. А досегашните изучувања нè воделе до заклучок дека имено кон XIII в. членот бил веќе дејствена морфолошко-синтаксичка категорија во мак. јазик.

Местото на акцентот како чинител во фонолошкиот, односно морфолошкиот развиток на мак. јазик, не се ограничува очевидно само на појавата на редукција. Неговото дејство е пошироко и заслужува да биде изучено како такво. Така, на пример, компензацијата за *x* во западното наречје, неговата замена со друг консонант (*в*, *ф*) во морфолошки силна позиција, се должи на потребата да се зачува јасноста на морфолошкиот строеж на формите, дотолку поголема, до колку во тоа наречје местото на акцентот не може да се користи како морфолошки знак.

Вокалите во непосреден контакт и новите должини

117. Како што видовме порано (в. § 16), во стариот период вокалите во непосреден контакт се слевале во еден слог, којшто во натамошниот развиток подлежел на скратување. И во новиот период се создал во ред позиции непосреден контакт на два вокала во резултат на губењето на консонанти во интервокална позиција (в. § 135).

Еднородните вокали се слеваат притоа во еден долг слог: *џлава* > *џлаа* > *џла:*, *снаха* > *снаа* > *сна:*, *беџаха* > *беџаа* > *беџа:*, *џаја* > *џаа* > *џа:*, *змији* > *змии* > *зми:*, *џоџово* > *џоџоо* > *џоџо:*.

Ако вокалите во непосреден контакт се разнородни, добиваме различни резултати. Нагорен дифтонг⁶⁷ се добива во случај да е вториот вокал *и*: *волови* > *волои* > *волој*, *кајџица* > *кајџица* > *кајџица* и сл. Ист резултат во западното наречје имаме и во синтагмите: *ш'о_јма* (< *ш'о_има*), *к'ој_ма* (< *к'ој_има*), *к'ај_ма* (< *к'ај_има*). Во прилепскиот говор може да се образува таков дифтонг и ако е вториот вокал *е*: *џрџовец* > *џрџоец* > *џрџојц*. Во групите пак *еа*, *оа* во едни говори се дошло до образување на широко *е* и *о*, кои се изговараат долго: *џоар* > *џоар* > *џо^ар*, *смеа* > *смеа* > *сме^а*. (прилепскиот говор), додека во други се елиминирал првиот вокал: *џоар* > *џвар*, *смеа* > *смја* (струшкиот говор). Има говори во кои изговорот на овие групи се чува неизменет (така е и во литературниот јазик), а имаме и отклонување на непосредниот допир на вокалите со *ј* во случаите како: *беја* (< *беа* < *беха*), *зедоја* и сл. Во северните говори непосредниот контакт на вокалите се избегнува со *в* (на местото на постарото *х*) во вакви случаи: *бева*, *зедова*, *викава*, *снава* и сл.

Со ова е прикажана ситуацијата во однос на вокалните контракции во западните говори, за кои оваа појава претставува основен начин на скратување на зборовите. Вакви контракции, овозможени со претходно губење на консонанти, имаме и во источните говори. Сепак бројот на позициите во кои тие се вршат е таму ограничен до толку што губењето на *в* е само спорадична појава во источната област и со оглед на тоа што акцентот врз првиот вокал во случаи како *беџаа*, *рек'оа*, *нос'еа* (ако воопшто дошло до губење на *х* во наставките за минато време во даден говор) не погодува за слевањето на двата вокала во еден слог. Сепак, во еден говор каков што е, на пример, дојранскиот, имаме такви случаи на контракција, што можат да се сметаат како крајни можни резултати до кои доаѓа еден изразит стремеж за јазична економија: *во*: (< *воа* < *вода*), *о:џ* (< *ооџ*

⁶⁷ Поточно се работи за невински дифтонг – дифтонгоид, бидејќи тој нема функција и е непостојан во зборувањето. (Љ. Сп.)

< одоѝ), за:р (< заар < заџар), ви: (< вие), му: (< муа < муха). Фонетскиот облик толку се изменува, што за обележување на категоријалната припадност на именските форми од поголемо значење е тоа со каква членска морфема тие се сврзуваат: во:ѝа, му:ѝа.

118. Случаите што ги прикажавме настануваат поради губење на консонанти во интервокална позиција.

Во источните говори покрај тоа непосреден контакт на вокалите, со сите натамошни последици што можат да настанат од него, се среќава често и како резултат на редукцијата на неакцентираниите вокали. Така се добиваат нагорни дифтонзи во случаи како: *к'ојѝѝе* (< *к'ожѝѝе*), *к'ојсѝе* (< *к'озѝѝе*), при што се забележува продолжен изговор на акцентираниот вокал. Должината на акцентираниот вокал се јавува како компензација за губењето на редуцираниот вокал во следниот слог во случаи кога не се врши контракција на слоговите со помошта на метатеза: *м'е:сѝо* (< *м'есоѝо*), *м'а:сѝа* (< *м'асаѝа*). Така се јавуваат минимални парови што се разликуваат само по квантитетот на акцентираниот вокал: *м'е:сѝо* : *месѝо*, *м'а:сѝа* : *масѝа*. Од друга страна, може да се реализира со метатеза и непосреден допир меѓу *e*, *o*, *a* во различни секвенци, поради што доаѓа и до различни нијанси во изговорот на акцентираниот слог, бидејќи вториот елемент во таквите групи останува неслоготворен. Сп. *д'е'ѝо* (< *д'едоѝо*), *к'оѝсѝа* (< *к'озѝѝа* < *к'озѝѝа*).⁶⁸

119. Во некои источни говори долг изговор на претходниот вокал се добива и како компензација за губењето на *x* (в. § 128): *бе:* (< *бex*), *бе:ме* (< *бexме*). Во велешкиот говор, граничен со источните, се добиле во аористот и имперфектот форми во кои ваквиот изговор се вкрстува со замената на *x* со друг консонант: *'оде:вме*, *в'ика:вме* и сл.

120. Образувањето на долги слогови во случаите што ги посочивме е релативно нова појава и следува по претходното губење на извесни консонанти, односно по полното стабилизирање на резултатите од редукцијата. Ние немаме можност да го следиме поблиску овој процес, бидејќи тој не наоѓа некој видлив израз во постарите записи. Сепак еден стих како *Досѝѝѝѝне н'ови ѝодини* (м. *Досѝѝѝѝне н'ови ѝодини*) во песната „Шупељка“ од Константин Миладинов ни сведочи дека во средината на XIX век контракциите за кои станува збор биле обични во струшкиот говор. Иако во прилепските записи на М. Цепенков (1829-1920 г.), па и во најстариот опис на прилепскиот говор (Д. Мирчев 1904) немаме указанија за оваа појава, таа станала толку обична во XX в., што во малописмени текстови на

⁶⁸ Во англискиот текст речениците во оваа тема имаат поинаков распоред, а овде ги предаваме како во македонскиот ракопис. (Љ. Сп.)

претставници на тој говор, родени во годините по Првата светска војна, се бележи *a*, *o*, *u* и во позиции на извршена контракција, а само со *o* и *e* се изразува резултатот од контракцијата на групите *oa*, *ea*: *ѿо*, *ѿорно*, *се сме*, *носе* (за: *ѿоа*, *ѿоарно*, *се смеам*, *носеа*).

121. Бидејќи во еднословните и двословните целисти имаме нормално продолжување на акцентираниот слог во западните говори (в. § 100), тоа дека контрахираните слогови подразбираат заправо две мори се открива најдобро во третословните целисти. Во еден идиоматски израз како: *н'а_сме^a*, *н'а_иака* силниот акцент на првиот слог покажува дека по него следуваат две мори, иако се вокалите слеани во еден слог.

122. Појавата на новите должини го поставува прашањето не е ли целесобразно, за дијалектите во кои таа појава е обична, какви што се на пример прилепскиот или дојранскиот, да се издели уште еден паралелен вокален систем од долги вокали, покрај основниот. Такви обиди се навистина правени и тоа, се разбира, не без основа. Сепак треба да се укаже на онаа извесна нестабилност, во која се наоѓа тој систем.⁶⁹ Имено, во многу позиции контракциите се вршат на допирот на морфемите, така што сè уште се јавуваат и случаи на преустројство на морфемите, поради кое се нарушуваат резултатите од вокалните контракции. Така покрај *беџа*: во прилепскиот говор може да се чуе и *беџаја* со наклон на обичните форми како *сѿорија*. Сето ова може да нè тера на заклучок дека сепак во случајов треба да се претпочита фонолошка интерпретација според која таквите случаи⁷⁰ би се прикажувале не како посебни долги вокални фонemi, ами како секвенци од два кратки вокала. Впрочем, тоа треба да се решава конкретно при описот на даден говор.

Консонантскиот систем

123. Во првите векови на новиот период за повеќето мак. говори бил карактеристичен овој консонантски систем, како што е впрочем тоа случај и до денеска:

експлозивни	фрикативни	африкати	сонанти	полувокал
<i>ѿ ѿи к</i>	<i>в с ш (х)</i>	<i>џ ч к</i>	<i>н њ м л л' р</i>	<i>ј</i>
<i>б д з</i>	<i>(ф) з ж</i>	<i>с ц з</i>		

⁶⁹ Сепак, се работи за фонетски, а не за фонолошки должини (в. понатаму). (Љ. Сп.)

⁷⁰ Во македонскиот ракопис на ова место наместо *ѿаквиѿе случаи* стои *случаи на конѿаминација*. (Љ. Сп.)

1. Од оваа слика отстапуваат особено серско-лагадинските и неврокопскиот говор, во кои корелацијата по мекост е претставена со повеќе парови (в § 76).

2. Во некои селски говори и до најново време *ф* не добило статус на фонема, ами се јавува како безвучна варијанта на *в* (в. § 92 и 126).

3. Во сите говори дошол до израз процесот на губење на *х*, меѓутоа, резултатите од него се различни и сè уште има говори во кои *х* не е елиминирано и во наследениот лексички материјал (в. § 128).

4. Во галичкиот говор, како и во некои југозападни и југоисточни говори, не постојат звучните африкати *s* и *ц* (в. § 91 и 127).

5. Стремежот за депалатаизација на консонантите дејствува и во новиот период. Тој го зафаќа не само *њ*, ами во некои локални говори во најново време и *ќ* и *џ* (в. § 147), откако нивната фреквенција се зголемила, особено преку заемањето на еден број тур. зборови во кои секвенците *kö, kü, gö, gü* се адаптирале како *ќо, ку, џо, жу* (бидејќи во мак. јазик ги нема вокалите *ö, ü* контекстуално условената палатализација во гореспоменатите секвенци станала дистинктивен признак): *ќор, ќуќур, џол, жувеч*.⁷¹ Треба сепак да го забележиме зголемувањето на фреквенцијата на *л'* во говорите со силна редукација, во кои мекоста на тој консонант се јавува како компензација за целосно или парцијално редуцирани предни вокали. Сп. во дојранскиот говор: *бел'иџе* (< *белииџе*), *иџил'иџо* (< *иџилџиџо*), *бол'аџн* (< *болен*).

124. Некои консонантски опозиции се неутрализираат во определена позиција во гласовната низа. Веќе порано стана збор за обезвучувањето на звучните консонанти пред пауза (в. § 75). Опозицијата *л:л'* се неутрализира пред вокалите од преден ред *и* и *е* (поинаку во некои северни говори). Во таа позиција се изговара автоматски *л'* (по фонетскиот карактер „полумеко“ *л*): *бели* претставува множина и од *бела* и од *бел'а* (*беља*). Пред вокалите од преден ред се укинува во некои говори (велешкиот и др.) и опозицијата *к:ќ, ѝ:џ* (*куќи* мн. од *кука* и *куќа*, *лаѓи* мн. од *лаѓа* и *лаѓа*). Во народниот јазик во секвенците *аи, ои, еи* на крајот на слогот се реализира во изговорот само неслоговно *и* (*ј*): *знајиш, волој, сѝпреј, мој* (< *мои* и *мој*).

⁷¹ Делот на реченицава што се однесува на контактот со турскиот јазик го нема во македонскиот ракопис и е преземен од англискиот текст. (Љ. Сп.)

j

125. Старо е ограничувањето да не доаѓа *j* во почетокот на зборот пред *e* (како и пред *u*): *еден, есен, елен, иѓла* и др. (в. § 31). Денеска е *j* факултативен глас во група од два вокала, од кои првиот е *u* или вториот *e*: *раки(j)a, зна(j)e* и сл. Значењето на зборовите не се засега во овие случаи од тоа дали *j* ќе се образува или не.⁷² Тоа негово својство (факултативноста на *j*, заб. моја – Љ. Сп.) било спонтано сфатено и искористено за експресивна цел: при пеењето често се изговара *j* пред почетното *o*, *y*, за постигање на своеобразен емоционален впечаток: *девојко, црно ле јоко; лична, јубава*; сп. *око, убав* и сл. Освен *j*, уште само *x* во времето на своето губење се употребувало како факултативен глас во извесни позиции (в. § 131). Тоа се случаи кога еден глас, место разликувачката функција, презема улога на споен елемент во гласовната низа. По тоа својство *j* суштествено се одделува од другите консонанти и вокали. Тоа се одделува од консонантите и по својата фонетска природа. Додека во почетокот на слогот тоа се изговара поинтензивно, во другите позиции тоа носи карактер на неслоговно *u*. Поради тоа во малописмени текстови е обично бележењето: *краи, каи* (м. *крај, кај*, в. § 124) и сл. Со вакви примери обилуваат текстовите на Ѓ. Пулевски (70-тите години на XIX в.). Како и во стариот период, и во новиот забележуваме губење на *j* во интервокална позиција во случаи како: *ѿѿѿ* (< *ѿѿѿја*), *сѿѿоѿм* (< *сѿѿоѿѿм*)⁷³ и др. (в. § 136). Ќе забележиме дека во некои текстови од XIV в. е скоро манир да не се означува *j* во секвенци како: *моѿ, сѿѿѿѿѿѿ, поѿѿѿѿѿѿ ЛеснПар*. Како пандан на тоа во некои современи дијалекти (тиквешкиот и др.) доаѓа изговорот: *моѿ, ѿѿѿѿѿѿ, Сѿѿѿѿѿѿ* и сл. Сепак, не може да се воспостави директна врска меѓу овие две појави.⁷⁴

⁷² Оваа реченица ја нема во англискиот текст.

Во мак. јазик *j* има фонолошка и нефонолошка природа (в. Савицка, Спасов 1997). (Љ. Сп.)

⁷³ Правописот во некои случаи го санкционира ова губење, на пр. *ѿѿѿѿѿѿ*, а во други не, на пр. *сѿѿѿѿѿѿм*. (Љ. Сп.)

⁷⁴ Оваа реченица ја нема во македонскиот ракопис. (Љ. Сп.)

ф

126. Честотата на *ф* се зголемила значително со примањето на ред турцизми што го содржат тој консонант: *филџан*, *филиз*, *марифеџи* итн.

Освен во заемките *ф* се добило и на домашна почва од почетната група *хв*-: *фала*, *фаџи*, *фрли*, *фркне* (спрема: *вала*, *ваџи*, *врли*, *вркне* во говорите што не ја познаваат фонемата *ф*). За времето на оваа промена сп. *оуџаџахоу* *ге* (покрај *оуваџахоу* *ге*) ДамБНБ.

Во некои говори (галичкиот и др.) *ф* се добило како регуларна замена за *х*, во позиции каде што тоа не се губело без трага: *нифна*, *џифна*, *џојдофме* и сл.

И покрај сето ова, како што веќе споменавме, во некои селски говори *ф* и до најновото време не се јавува во независна позиција, така што тоа и во најновиот слој заемки се адаптира со *в*: *вудбал*, *вабрика* и сл. Таква е ситуацијата, на пример, во говорот на прилепските села, за разлика од градскиот говор. Поради таа ситуација *ф* се сфаќало како особеност на пофиниот говор на вишиот општествен слој, па спаѓа во редот на оние елементи што учествуваат во карактеристиките на социјалната дијалектна диференцијација. Поради тоа се дошло и до хиперкоректна употреба на *ф* место *в* во говорот на граѓаните во повеќе места (или барем во говорот на некои претставници на градската средина): *фнука*, *фнесе*, *флезе*, *фнаџире*, *филичка* и сл.

џ

127. Во стариот период немало звучен парник наспрема *ч* во групата на африкатите. Празното место било потполнето со *џ* откако биле примени ред тур. заемки со тој консонант: *џамија*, *оџа*, *алџација* итн. Тука гледаме уште една пројава на стремежот за доизградување на основната корелација по звучност. Интересно е дека во некои говори во Дебарско (галичкиот), каде што се загубило *s*, не се јавува *џ* ни во тур. заемки, во кои тоа се заменува со *ж* (*жамија* и сл.). Во нив диспропорцијата во групата на африкатите била отклонета на друг начин, имено со губењето на *s*, така што останале само беззвучните консонанти *џ* и *ч*.

Гласот *џ* се јавувал и пред навлегувањето на турцизмите при едначењето по звучност во случаи како *личба* > *лицба*, *наричба* > *нариџба*, *речба* > *реџба*. Но тогаш тој бил само варијанта (алофон) на *ч*, а не посебна фонема, сè додека преку тур. заемки не се јавил во употреба и во независна позиција.

Има доволно основа за претпоставувањата дека *џ* во некои говори во стариот период се јавувало и во составот на консонантската група *жџ* (*межџа* и сл. в. § 77). Меѓутоа, и тука би имале пак случај на зависна позиција, поради што споменатата група најточно би ја определиле како монофонематска.

Во извесен број случаи *џ* се добило од *ж*. Еден стимул кон поголема експресивност лежи секако во основата на таа замена во почетни консонантски групи, како во: *џвака*, *џврка*, *џбара*, *џџан* и сл., појава што може да се споредува со замената на *з* со *с* во таква позиција: *свер*, *свечи*, *срџки* и сл. (в. § 90). За изговорот *џолџав*, *долџина* в. § 134.

Во охридскиот говор се јавува *џ* место *ж* во случаи како: *ноџе*, *ишџе*. Се работи за израмнување во рамките на консонантските алтернации во овој говор што го чува уште старото *с* пред наставките (в. § 161). Имено, односот: *рџка* – *рџце* – *рџче* : *ноџа* – *носе* – *ноџе* се доведува до поголема складност со тоа што се установува африкат во последниот член и на втората низа: *рџче* – *ноџе*.

х

128. Консонантот *х* бил засегнат од процесот на губење во сите дијалекти. Во едни од нив тој процес е завршен со тоа што *х* било истиснато од нивниот консонантски систем, во други *х* уште се чува, особено во некои морфеме, но во ред случаи веќе се загубило. Сликата што ја покажуваат дијалектите во овој поглед може накратко да се претстави вака. Фонемата *х* е загубена во северните говори и во западното наречје. Во северните говори таа се загубила без трага во сите други позиции, освен во позиција меѓу вокали во случаи како: *снава* (< *снаха*), *бева*, *викава* (< *беха*, *викаха*) и сл., каде што се заменила со *в*. Во северните говори не е обична појава непосредниот допир на вокалите – тој се отклонува и во овој случај со замената *х* > *в*. Во западното наречје *х* се загубило во почетокот на зборот (*леб*, *убав* и сл.) и, обично, меѓу вокали (*смеа*, *џпроа*, *беа*, *викаа* и сл.). Меѓутоа, зад вокалот *у* тоа обично се заменува со *в* (*мува*, *уво*, поретко: *муа*, *уо*), поради пополнување на хијатусот. На крајот на зборот и во средината во соседство со консонант *х* се заменило со *в* (*ф*): *нивна*, *џивка*, *вџива*, *бев*, *дадов*, *сџрав* – *нифна* итн. Во опсегот на западното наречје *х* се чува уште во некои случаи во охридскиот градски говор: *нихна*, *џихниџ* и др. (во XIX в. тие случаи биле многу побројни). Придишно *х*, како факултативен пристап на вокалите во почетокот на зборот, е забележано во говорот на торбешкото население во западна Македонија (на пр. *хима*,

заб. моја – Љ. Сп.). Во источното наречје *x* уште се чува во морфемите за минато време: *бех*, *дојдох*, *зедох* и сл., додека во други случаи се губи или, поретко, се заменува со *j*: *леб*, *сѝра*, *нијна*, *чејли* (замената *j* е редовна во еден говор оддалечен од источните – корчанскиот: *сѝрај* < *сѝрах*, *смајна* < *смахна*, *рекој* < *рекох*). Во одделните источни говори има разлики во однос на тоа до колку се чува *x*. Губењето на *x* во извесни случаи се рекомпензира во овие говори со удолжување на претходниот вокал: *бе*: – *бе:ме*. Во велешкиот говор се слушаат форми за минато време како: *'одеевме*, *н'осеевме* (*'оде:вме*, *н'осе:вме*) и сл., во кои се вкрстува западномак. замена *x* > *в* со удолжувањето на вокалот пред загубеното *x*, карактеристично за источните говори. Таа појава е разбирлива во еден граничен говор, каков што е велешкиот. Најпосле во некои говори во Костурско *x*, кое инаку се губи, во наставката за 1 л. едн. минато време се заменува со *k*: *шеѝѝак*, *бек* и сл. (говорот на с. Бапчур).

129. Фонемата *x* не се вклучувала во корелацијата на звучните и незвучните консонанти, што е, како што знаеме, основна консонантска корелација во мак. јазик. Заправо, еден феномен во изградувањето на таа корелација е и губењето на *x*, односно неговата замена со други консонанти, со што се отклонува една асиметричност на консонантскиот систем.

Губењето на *x* е широко распространета појава и во срхр. јазик. Во извесна мера се забележува тоа и во некои буг. говори. Во една постара епоха *x* го загубиле и балканските романски говори (заправо губењето на *x* е карактеристика на романската јазична група воопшто). Во аром. јазик, иако не редовно, се губи *x*, или преминува во придих, и во заемките (од тур., грч.). Во алб. јазик имаме развој што многу се допира до состојбата во западномак. наречје. Така, иако не доследно, *x* се заменило со *φ* на крајот на зборот и пред согласка (сп. *shof* < *shoh* 'гледам', *i leftë* < *i lehtë* 'лесен'). Особено во говорите на Тоските и Јужните Геги *x* се губи во почетокот на зборот, меѓу вокали и на крајот од зборот.

130. Губењето на *x* е појава што не оди поназад од XVI век. Во ОпшДефт и во други турски документи од втората половина на XV в. се бележи *x* во имиња на места и во лични имиња: *Храиѝѝани*, *Раховец*, *Рахоѝѝинце*, *Хорина*, *Техарче*; *Хране*, *Хрвој*, *Сѝрахина* и др. Во КодМат се среќава без *x*: мѝтто Тѝтово (од постарото Хѝтѝтово). Од 1635 година потекнува запис во кој се зборува за „епископ Тетовѝки Нѝканѝр“. И други примери покажуваат дека *x* се губело најрано во почетокот на зборот пред консонант, како што е и овде случај. Почетната група *xв*- притоа минувала во некои говори во *φ*: сп. оуѝаѝаѝоу се покрај оуѝаѝаѝоу се ДамБНБ, наспрема оуѝаѝаѝоу се ДамКрн; фатаѝмо во приписка од Лесново од 1711 г.; на тој преод

оправдана. Тоа е појавата на т.н. неорганско *х*, какво што денеска имаме во почетокот на слогот во неврокопскиот говор (*^хима, ^хисѣина, ^хирохица* и сл.) и во некои торбешки говори во западна Македонија (Дебреште, Прилепско), каде што се јавува покрај другото и изговор *^хрж, ^хржајница, ^хрџа* наспрема случаите со старо *х*: *^хрбей, ^хркање*.

Во минатото таа појава била обична и во другите говори, како што сведочат некои постари записи. Така во една белешка од 1677 г. во псалтир од манастирот Св. Никола – Слепче (Прилепско) наоѓаме БѢ да *хи* прогти. Во *хи* од оваа белешка ни е претставена убава напоредност со денешниот неврокопски изговор *^хи, ^хим, ^хми*. Денешната западномак. заменска форма *и* (ак. мн.) се развила најверојатно по овој пат: *их* > **хих* > *хи* > *и*. Во другите говори пак се добило *џи* по таков начин што *х* било истиснато од *џ*, пренесено од еднинската форма *џо*. Заменската форма за ж.р. *ја* е забележана како *ха* во едно писмо од Крушово (Минало, кн. I): моѣта животѣ *ха* некѹмѣ, да ми *ха* ѿкините дѣшата. Би можело, не без основа, да се мисли дека и денешното тетовско *џа* е добиено преку еден постар изговор *ха*, во кој почетното *х* било истиснато од *џ* на истиот начин и во истото време, кога место *хи* се јавил изговорот *џи*. И изговорот *а* за оваа форма (Тиквешко: *а виде, а зеде*) може да се објаснува од *ха*, во кое придишното *х* го заменило *ј*, бидејќи тие гласови звучеле слично еден на друг, а освен тоа веќе постоел и изговорот *хи*. Во секој случај полесно е да се објасни овде губењето на *х* одошто на *ј*.

Еве и некои други примери со неорганско *х* во постари записи: *хрѣшта* (во приписка од 1780 г. во евангелие од манастирот Слепче – Продром, Крушовско), *хогламиници, хѣлиѣ, хореѣово, хрѣшѣ* (во записи од КодТреск од XVIII в.; во тој текст имаме и *хортома м. фортома*, денеска *орѣома* во прилепскиот говор), *хотиѣ* (така обично кај К. Шапкарев).

Со претпоставка дека се изговарало порано неорганско *х* во извесни зборови може најлесно да се објаснат некои промени што станале во нив. Така, на пример, охридското *олѣица* (*лажица*) не би можело да се развие непосредно од *лѣица*, бидејќи *ол* како замена за вокалното *л* не се добива во апсолутниот почеток на зборот, ами само меѓу консонанти. Појавата на таа замена, меѓутоа, се објаснува лесно, ако тргнеме од претпоставката дека порано имало во охридскиот говор изговор со неорганско *х* **хлѣица*, од кој по истиот начин како во *хлѣцѣм* > *холѣцѣм* > *олѣцѣм* се развила таа замена. Исто така може да се мисли на еден поранешен изговор со неорганско *х* **хоиѣѣ* како преоден кон изговорот *уиѣѣ* (преминот *о* > *у* во овој случај можел да биде олеснет со дејството на *х*).

132. При развојот на *х*, исто како и при губењето на интервокалното *в* (в. § 141), можеме да го посматраме дејството на морфо-

лошкиот фактор во одвивањето на фонетските процеси. Посебната функционална вредност на *x*, пред сè како составен елемент на морфемите за минато определено време (*виках*, *виках*ме и сл.), довела до противставување на тој фактор, којшто го поставува во извесни рамки самиот фонетски процес. Имено, таму каде што се чувствувало како посебно конструктивен елемент во парадигмата, *x* не се загубило без трага, ами или сè уште се чува или се заменува со некој друг консонант (*в*, *ф*, *к*). Така имаме во минато време (*про*)*шеѝах*, *шеѝав*(*ф*), *шеѝак*. Со тоа што се појавува стремежот за замена на *x* во случаите како приведениов, се обезбедува изразноста на формите и се предварува опасноста од омонимија што би можела да се јави во повеќе случаи.

Упадливо е дека стремежот да се замени *x* со некој друг консонант е особено карактеристичен за западното наречје. Во источното наречје *x* се губи без трага во повеќе случаи, а се задржува обично во формите за минато време, како морфолошки знак, и инаку на крајот на зборот, но се сведува често во својата фонетска реализација до еден сосема неинтензивен придишен глас. Во северните говори *x* е загубено и во такви случаи, така што замена за него наоѓаме само во интервокална позиција (*снава*, *беџава*), што не е резултат на морфолошко воздејство, ами е обусловено од стремежот пројавен во тие говори да се избегнува непосредниот допир на вокалите.

Како општа констатација произлегува дека стремежот да се замени *x* со некој друг глас е во поголема мера изразен во западните говори, а во помала мера во источните и северните. Тоа не може да биде случајно, ами тоа покажува дека функционалната тежест на *x* била поради некоја причина поголема во западните одошто во другите говори. Таа причина ја согледуваме во фактот што во западното наречје имаме фиксиран акцент, додека во источните и северните говори акцентот не е врзан за определен слог, ами е парадигматичен. Ова својство на акцентот во источните и северните говори овозможува што тој да се користи и како морфолошки знак, посебно кај глаголите, во соодносот на формите за сегашно и минато определено време (*вика* : *вика*'а). Во западното наречје ваква улога на акцентот не е можна. Затоа и во случајот со гласот *x*, како составен елемент на извесни морфемии, во прв ред на оние за минато време, се чувствувала поголема потреба да се заполни местото на *x*, кое се наоѓало во процес на губење, со некој друг глас, со што ќе се обезбеди изразноста на морфемите. На таков начин заклучуваме дека и оние најопшти тенденции во развојот на *x*, што ги делат посебните мак. говори, не се пројавуваат надвор од секакви морфолошки рамки, ами, напротив, дури се определуваат во својата основа од потребите на морфологијата.

Ќе приведеме и два-три конкретни примера од развојот на *x*, што од своја страна ќе го поткрепат уверението за тоа дека морфолошкиот фактор има важен удел во тој развој. Охридскиот градски говор е меѓу западномак. говори познат како таков што во повеќе случаи го чувал гласот *x* сè до најново време. Во XIX в. во секој случај *x* се чувало уште доста добро во тој говор. Интересно е дека неговата замена со *ф* (*в*) во тој говор станува, како што можеме да следиме по некои тогашни записи, прво во морфемите за минато време, а после, и во другите случаи каде што ја има. Така изговорот *беф*, *загинаф* и сл. го испреварува изговорот *меф*, *сѝраф* и сл. Тоа значи дека потребата за разликување на морфемите во овој случај дури и хронолошки го определува развојот на еден глас. Во некои говори во Костурско (Бапчур и др.) се јавува *к* за *x* само во формите за 1 л. едн. минато време (*бек*, *шеѝак* и сл.), додека во другите случаи *x* обично се губи без трага. Во беровскиот говор се забележува појава на преминување на *x* во звучен спирант пред сонанти (*еула* – со метатеза од *елха*, *дууна*, *Меумейѝ*). Меѓутоа, во наставката *-хме* за минато време тој премин не се забележува, ами се изговара безвучно *x* (*иѝграхмe*, *дуунахмe*), при кое пак над чисто фонетските услови надвладува врската на формите во составот на минатото време.

133. Во целост промените на *x* во мак. јазик, предлагаат повеќе моменти што фрлаат многу интересна светлина врз заемодејството на фонетскиот и морфолошкиот фактор во јазичниот развиток. Губењето на *x* е обусловено од еден фонолошки момент: од неговата изолираност во консонантскиот систем. Меѓутоа, во процесот на тоа губење, во однос на патиштата по кои тоа се врши, се вмешува еден морфолошки фактор, кој се пројавува сегде каде што може да дојде во прашање изразноста на формите. Најпосле, по сите промени што станале со *x* и што ја елиминирало таа фонема од повеќе говори, еден вонлингвистички, културно-историски фактор повторно ја воспоставува неа во фонолошкиот систем на мак. јазик, во книжевни слов. зборови и во заемки од интернационална лексика (*ѝприход*, *храбросѝ*, *исхрана*, *хиѝиена*, *ѝрохибиѝија* итн.)⁷⁶, спротивно на дејствувањето на оние фонолошки чинители кои довеле до нејзиното губење.

76

Се мисли на зборови од „надградбата“ со апстрактно значење. (Љ. Сп.)

Промена на фрикативни консонанти во африкати

134. Развивањето на африкати од фрикативни консонанти е една појава карактеристична за ред мак. говори. Во постарите текстови, меѓутоа, таа не е одразена, така што не можеме поблиску да ја следиме во нејзиниот развој.

Се забележуваат овие премини: $c > \text{ц}$, $z > s$, $ш > ч$, $ж > \text{џ}$.

Звучните африкати се развивале од соодветните струјни гласови во позиција зад сонант. Така s се слуша во случаи како *солза* (*солза*), *молсам* (*молзам*). Наклоноста да се изговара s место z зад сонанти е изразена во дијалектите и во изговорот на некои туѓи зборови примени во ново време: *бенсин*, *менса*. Замената на z со s не се ограничува само на позиција зад сонант. Но тоа е појава што ја разгледаваме посебно на друго место (в. § 89).

Од $ж$ се добило џ во овие случаи, исто зад сонант: *џолцав*, *долцина*. Во сите приведени случаи изговорот со s , џ не е наполно обоштен, ами се јавува во говорите наспоредно со постариот изговор. Посебен развој имаме во охридскиот говор каде што $ж > \text{џ}$ е обично пред наставките (*ноџе*, *ишлеџе*). Тоа стои во врска со чувањето на s пред наставките во истиот говор (в. § 161).⁷⁷

Незвучните африкати се развивале зад експлозивни безвучни гласови (поретко во почетокот на зборот и пред нив). Сп. $c > \text{ц}$: *џици*, *џцовиса*, *џеџица*, *Алекца*, *декца* и сл. Ваков преод настанал и во наставката *-ски*, која во обликот *-џки* се јавува зад основа што завршува на консонант: *срџки*, *буџарџки*, *македонџки* (инаку зад вокал: *кически*, *џеџоски*). Преодот $ш > ч$ се јавува во почетокот на зборот: *џченица*, *џченка*, *џчошки* (од *џшошки* преку *џшошки*). Пред k тој станува во зборовите: *чкрџа* (*шкрџа*), *чкрџи* (*шкрџи*), *чкраџа*, (*шкраџа*), *чколија* (*школија* < *сколија*), *чкорка* (*шкорка*). Во средината на зборот *Груџче* од постарото *Груџше* (*Грубше*) е можеби единствен пример за $ш > ч$. Заправо група од експлозивен + $ш$ скоро и не се среќава во средината на зборот. Сп. *декиава*, што како глаголска форма се опира секако на *блошава*, *џрешава* и сл.

Незвучните африкати се добиле во овие случаи на тој начин што експлозивниот консонант вршел асимилативно дејство врз соседниот фрикативен консонант, та и при неговото учленување (артикулација, заб. моја – Љ. Сп.) се јавувала задршка на воздушната струја. Тоа и го изменувало фрикативот во африкат. Во случаите како *солса*, *џолцав*, т.е. кога се развива звучен африкат, поскоро се работи за појава на вметнување на консонантски елемент во преодот

⁷⁷ Двете последни реченици во англискиот текст се споени во една. (Љ. Сп.)

од местото на образување на првиот кон местото на образување на вториот консонант. Тој елемент се јавува како посебен глас на пример при преодот *зр > здр* (*зрел > здрел*). Во случаите како *солса*, *џолцав* тој влегува во составот на африкатот како негов експлозивен дел.

Како што рековме, појавата што ја разгледуваме е широко распространета во дијалектите. К.П. Мисирков, сакајќи да му даде на својот јазик во што поголема мера „македонска боја“, ги усвојува резултатите на таа појава. Таа е застапена и во насловот на неговата книга „За македонските работи“. Во мак. литературен јазик таа е одразена во мала мера. Усвоено е: *џци*, *џченица*, *џченка* и др. Меѓу балканските јазици, оваа појава ја познава особено алб. јазик. Треба да забележиме дека појавата е одразена во слов. топонимистичен материјал во Грција: *Βοδεντικόν*, *Κοντικόν*, *Σιλόρτσον* (*Зборцко*), *Σέλτσκα* и др.

Губење на консонанти во интервокална позиција

135. И оваа појава засега повеќе гласови. Некои консонанти се губат во интервокална позиција само во одделни случаи (оваа појава се јавува во сите говори, но нема усогласување меѓу нив во однос на одделните примери).⁷⁸ Сп. *коџа > коа*, *како > ко^а*, *водица > војца*, *извадам > изваам*, *изедам > изеам*, *дојдам > доам*, *пресечам > преечам*, *преејеска > преееска*, *не можам > не моам*, *лажица > лајца* и др. Во говорите каде што станува губењето на консонанти во горните примери, едни од тие примери се обопштени и нормални (*војца*, *изваам*, *изеам*, *лајца* – во прилепскиот говор), додека другите се јавуваат покрај формите со зачуван консонант и се карактеристични за брзиот говор. Во самостојно прашање иде само *каде*, *коџа*, зашто тогаш тие прилози се посебно логички акцентирани. Според тоа, темпото на говорот треба секогаш да се има предвид при опишувањето на условите при кои станува губење на консонанти во интервокална позиција.⁷⁹

Поопфатна појава е губењето на *j*, *v* и *x* меѓу два вокала. Бидејќи губењето на *x* произлегува од подруги причини, зашто се

⁷⁸ Текстот во заградите го нема во македонскиот ракопис. (Љ. Сп.)

⁷⁹ И фонологијата на современиот мак. стандарден јазик докажа дека алофонијата на консонантите во окружение со вокали е изразена во мак. јазик во *џемџо алеџро*, но сепак во мак. јазик не можеме да зборуваме за постоење на два типа фонологија: *џемџо алеџро* наспроти *џемџо лениџо* (в. Савицка, Спасов 1997). (Љ. Сп.)

пројавил стремеж таа фонема да се отклони воопшто од системот, ние се задржуваме на него посебно погоре (в. § 128-133).

136. Губењето на *j* меѓувокално го забележуваме веќе во стариот период. Така било на пример, во сложената придавска промена, при што по губењето на *j* станувале асимилации и контракции на вокалите во непосреден допир (в. § 16, 125). И во поново време се губи *j* во мак. говори, во едни повеќе, во други помалку: *сѣојам* > *сѣоам*, *Сѣојан* > *Сѣоан*, *ѣрајам* > *ѣраам*, *ѣаја* > *ѣаа* и сл. Интересен случај претставува губењето на *j* во синтагмите како *осѣај ја*. Промената се одвивала вака: '*осѣај ја*' > '*осѣаја*' > '*осѣаа*'. Ако е целоста двосложна, *j* не се губи: *ѣај ја* > *ѣаја*. Одовде гледаме дека *j* се губи во тросложна акцентска целост, во слог оддалечен од акцентот, додека тоа се чува непосредно по акцентот на вториот слог од крајот. И ова, т.е. должината на зборот, треба да го изделиме како еден од условите што влијаел при губењето на некои консонанти во интервокална позиција. Истиот тој однос го забележуваме, на пример, при губењето на *ѣ* во '*изѣаам*' наспрема двосложното '*ѣадам*', во кое *ѣ* редовно се чува. Тој однос ќе го забележиме подолу и во врска со губењето на *в*.

137⁸⁰. Одделни случаи на губење на интервокалното *в* им се познати на сите дијалекти, особено во брзиот говор: *ѣравам* > *ѣраам* и др. Меѓутоа, само во западното наречје тоа претставува покомплексна појава. Губењето на интервокалното *в* е една од карактеристиките на западното наречје скоро во целост, зашто пред таа појава устојуваат само галичкиот говор и градскиот велешки говор (тој во овој поглед оди со соседните источни говори).⁸¹

Во западното наречје *в* се губи во повеќе одделни зборови и во повеќе наставки. Сп. *чоек*, *биол*, *неола*, *ѣаол*, *ѣлаа*, *ѣоа*, *ѣоеке* > *ѣојке*, *ѣоedo*, *јаор* и др.; кај глаголите: *коам* – *који*, *ѣраам* – *ѣраји*, *забаам* – *забаји* итн.; во наставки: *-(в)ина*: *ѣолојна*, *смрекојна*, *убајна*; *-(в)ица*: *суројца*, *каѣајца*, *црнејца*; *-(в)ец*: *ѣрѣоец*, *вдоец*; *-(в)а*⁸²: *осноа*, *суѣраа*, *смрдеа*; *-(в)ишиѣ*: *зимоишиѣ*, *чудоишиѣ*; *-(в)ен*: *олоен*; *-(в)иѣ*: *лекоиѣ*, *жалейѣ*; *-ови*, *-еви* (наставка за мн. од м.р.): *деној*, *ножеј* и сл. Потоа кај тросложни и повеќесложни придавки на *-ов*, *-ав*, *-ев*: *ѣоѣов* – *ѣоѣоа*, *улав* – *улаа*, *Пеѣрев* – *Пеѣреа* итн.

Меѓу одделните западни говори постојат извесни мали разлики во однос на некои случаи на губење на *в*. Така изговорот *неесѣа* (*невесѣа*), *дејче* (*девојче*), *ѣоели* (*ѣовели*), *жиоѣ* (*живоѣ*) не е општ

⁸⁰ Во англискиот текст по грешка е изоставена бројката на § 137. (Љ. Сп.)

⁸¹ В. белешка 79. (Љ. Сп.)

⁸² Наставката *-ва* и примерите што следуваат по неа ги нема во англискиот текст. (Љ. Сп.)

за сите тие говори, ами се среќава само во некои од нив, во западниот и југозападниот дел на ова наречје. Губењето на интервокалното *в*, под влијание на западното наречје, се забележува и во леринскиот говор.

138. Оваа појава го зафатила западното наречје во релативно ново време. При крајот на XV в. во грч. запис од охридската црква Св. Константин и Елена се забележени со *в* имињата на селата и местностите *Леско(в)ец*, *Велесѿо(в)о*, *Кане(в)о*, *Трно(в)о*, *Лакочере(в)и*. Постојат многубројни примери со зачувано *в* и во ОпшДефт. Записите од КодСлеп од XVI в. не укажуваат на губењето на *в*, додека во записите од истиот споменик од XVIII в. веќе наоѓаме примери со загубено *в*: *Крѡшеани*, *Лескоец*. Тоа значи дека процесот можел да дојде до израз кон XVII в., а во XVIII в. уште имало случаи на двоен изговор. Интересно е дека и во алб. јазик, во обликот на некои слов. топоними и заемки, немаме губење на *в*: *Nepravishta*, *Polovina*, *Posnovishta*; *morovicë*, *kovaç*. Сепак во реонот граничен со Охридско и со басенот на Црни Дрим среќаваме такви случаи: *Langaica*, *Deolani*.

139. Најпогоден услов за ослабување на интензитетот на *в* било неговото соседство со вокалот *о*. Затоа е и најобично губењето на *в* во таква позиција. Инаку, по правило, *в* не се губи ако се наоѓа зад *у*, *и*, а обично останува и зад *е*: *чувам*, *дувек* и сл.; *нива*, *боливач*, *брлива* и сл.; *врева*, *покревам*, *девер*, *најпопревар* и сл. Се разбира, има исклучоци од ова: *биол*, *жиоѿи* (зад *и*, но во соседство со *о*), *неесѿи*, во наставките *-ејца*, *-еи*. Зад *а* се чува *в* во доста случаи: *крава*, *мрава*, *кавал*, *шавам* итн. (примери на неговото губење зад овој вокал в. погоре).

И така, вокалот *о* спомагал да се развие неинтензивен, билабијален изговор на *в*, којшто му претходел на неговото полно губење: *невола* > *newола* > *неола*. Во редиците како *суровица* – *каѿавица* – *црневица* според тоа најпогодни услови да се загуби *в* имало во завршокот *-овица*. Оттука навикот за изговор без *в* полесно се пренесувал и на завршоците *-авица*, *-евица* и сл.

Меѓутоа, како што покажува односот *нов* – *н'ова* наспрема *ѿоѿѿов* – *ѿоѿѿоа*, важен услов за губењето на *в*, покрај гласовното окружение, е повеќесложноста и местото на акцентот. Непосредно по акцентот на вториот слог од крајот *в* овде се чува, додека во слог оддалечен од акцентот се загубило. Имаме однос аналоген со оној што го забележавме погоре во случаите: *'осѿиј_ја* > *'осѿи*, *'извадам* > *'изва*м. Имајќи го ова предвид, треба да водиме сметка за тоа дека некои инаку двосложни зборови во говорната низа во западното наречје влегуваат често во тросложни акцентски целисти. Сп. *ѿ_л'и*а, *ч'оек*, *ѿ_р'и*аа, но: *н'а_ѿла*а, *'од_чо*ек *н'а_чо*ек, *н'и_р'и*аа и сл. Се разбира дека во овие целисти се улеснувало губењето на *в*, бидејќи тоа доаѓало во повеќесложна целост.

Посебен случај во однос на акцентот претставуваат повеќесложните зборови од типот *сур'овица*, *ѝол'овина* и сл. Во таквите зборови се загубило *в* непосредно по акцентот. Меѓутоа, акцентот врз третиот слог од крајот се одликува во западното наречје со поенергичен удар на воздушната струја, отколку што е случај со акцентот врз двосложни целисти. Последица на тоа својство на третосложниот акцент е и метатезата на гласовите во вакви случаи во некои западни говори: *вод'еница* > *водејница*, *ѝч'еница* > *ѝчејница*. Силниот акцент врз третиот слог го причинува на таков начин слевањето на двата слога во еден, при кое се создава нагорен дифтонг *ej*. Всушност иста појава имаме и при преодот: *сур'овица* > **сур'ојџа* > *сур'ојџа*, *ѝол'овина* > **ѝол'ојвна* > *ѝол'ојна* и сл., олеснет притоа од неинтензивниот изговор на *в*.

На таков начин ги набележуваме основните услови при кои се одвивало кон XVII-XVIII в. губењето на *в*: повеќесложноста на зборот, дејството на *о*, позицијата на *в* во слог подалечен од акцентот или во слог непосредно по силниот третосложен акцент. Исто така не треба да се заборава ни тоа дека губењето на консонантите во интервокална позиција станувало полесно во брзиот говор и во зборови што особено често се употребуваат.

140. Губењето на *в* интервокално е честа појава во јазиците. Ја познаваат како дијалектна појава и некои други слов. јазици (ја имаме, на пример, во некои црногор. говори). Во романските јазици интервокалното *в* исто се губело. Губењето на консонанти во интервокална позиција (γ , β , δ) е застапено со различна регуларност во одделни грч. говори. Таа појава е многу карактеристична и за алб. јазик, во кој ги зафатила сите звучни експлозивни согласки. Може да се претполага дека и меѓујазичниот контакт во балканската средина придонесол за губењето на консонантите во интервокална позиција во мак. јазик. Во секој случај, како што можевме да видиме во однос на *в*, процесот се одвивал во западното наречје во извесни рамки што ги поставувала гласовната структура на тоа наречје.

141. Како релативно нов процес губењето на интервокалното *в* дава можност да се следи јасно дејството на граматичката структура врз одвивањето на фонетските промени. Се забележува дека губењето на *в* наоѓа пречки во извесни морфеми. Се работи прво за наставката *-ва-* со која во повеќе случаи се изведуваат несвршени глаголи. Иако се дадени сите фонетски услови за губење на *в* во нејзиниот состав во случаите како: *избровам* – *изброваиш*, *ѝосѝовам* – *ѝосѝоваиш* и сл., тоа тука никогаш не се губи, зашто во 1 л. едн. би настанала омонимија со соодветната форма од свршен вид (*изброам*, *ѝосѝоам*). Наспоредни форми со и без *в* во таа наставка наоѓаме кај глаголите изведени од основа на *-а*: *наѝправам* – *наѝправаиш* и *наѝпраам*

– *најпрааи*, *осѿавам* – *осѿаваи* и *осѿаам* – *осѿааи*. Никогаш не се губи *в* и кај глаголите изведени од основа на *-и* (позицијата зад *и* и инаку е најмалку засегната од губењето на интервокалното *в*): *покрива*, *засѿива* и сл. Треба да укажеме на тоа дека, што се однесува до 3 л. мн. во презентот и имперфектот, и еден дополнителен фонетски чинител придонесувал за закрепнувањето на *в*, имено стремежот да се избегне соседството на три вокала (*најправааӣ*, *осѿавааӣ*). Чувството за тоа дека *в* е конституент на една морфолошки значајна единица било причина и за тоа што тоа се чува обично и во членските форми *-ва*, *-во*, *-ве*: *женава*, *дејѿево*, *жениве*. Форми со загубено *в* можат да се чујат (*женаа*, *дејѿео*, *жение*), но тие се карактеристични за некои селски говори во западна Македонија. Така во прилепскиот говор таа особеност се осознава имено како одлика на говорот на селаните, за разлика од говорот на граѓаните, во кој губењето на *в* во членските форми не е обична појава. Морфолошкиот чинител придонесува на таков начин, поставувајќи ѝ извесни граници на дадената фонетска промена, да се јават две варијанти на некоја форма (сп. *женава* : *женаа*), кои едновременно се употребуваат во рамките на ист говор. Меѓутоа, во определена општествена ситуација, секогаш е можно да дојде до израз еден фактор на избор меѓу двете можности, којшто доведува до тоа, алтернативата да се искористи за целите на социјалната диференцијација на говорот.

Во врска со губењето на интервокалното *в* во западномак. наречје можат да се посочат и некои примери што го покажуваат воздејството на стремежот да се избегне омонимија на одделни лексички единици, како и воздејството на чувството за етимолошката врска на дадени зборови. Така, чувањето на *в* во глаголот *давам* – *давиш* (покрај *удаам* – *удаиш*, *удаеник*) се должи секако на стремежот да се избегне незгодната омонимија со глаголот *даам* – *даиш* (*дадам* – *дадиш*). Јасната етимолошка врска со зборовите *здрав*, *здравје* го спречува губењето на *в* во *оздравам*, *оздравен*. Обратно, поради тоа што веќе не се чувствува таква врска со зборот *џлаа*, *в* се чува во глаголите *наџлавам* (*чораӣ*), *џлавам*, но затоа имаме од друга страна *ошумоџлаам*, каде што врска по значење е сосем јасна.

Губењето на консонантите во интервокална позиција е, како што видовме, во ново време значаен чинител за некои промени на вокалите во непосреден допир, во резултат на кои во извесни дијалекти се дошло дури и до преустројство на самиот вокален систем (в. § 122).

Промени во рамките на консонантските опозиции по мекост

142. Стремежот за депалатализација на консонантите дејствува сè до најново време, а од друга страна имаме во некои локални говори и промени што ја засегаат само фонетската реализација на опозициите по мекост.⁸³

Наново се добивале меки консонанти во резултат на т.н. ново јотување, откако по губењето на еровите се создале пак групи *нј*, *лј*, *џј*, *џј*. Меѓутоа, иако овој контакт со *ј* се реализирал веќе во споменатата епоха (па во синаксарот на Охрид се обични и графите како: *обрѣданѣ, обрѣтанѣ, покланѣнѣ, братѣ*), ние не можеме да бидеме сигурни, поради недостатокот на податоци, во кое време по дијалектите се добиле и резултатите од новото јотување. И до денеска во Костурско не е извршен преминот на *нј* во *њ*: *носѣнје, јадѣнје*, а изговорот како *цвејѣје, брајѣја* е и пошироко задржан во јужната област. Во горнополошкиот и мавровскиот говор во западна Македонија е забележана таква преодна состојба: *орманѣ, ѣланѣнје – ѣланѣнѣ, ѣрнѣ – ѣрнѣ*.

143. За западната област е сигурно дека новото *њ* се добило дури откако затврднало старото, додека за оние источни говори во кои на еднаков начин затврднало и старото и новото *њ* (*кон, носене*) немаме можност да установиме ваква релативна хронологија (в. § 82). Заправо, најверојатно е дека во нив старото *њ* не било уште затврднато кога се добило новото, и дека дури тогаш (веројатно во новиот период) секое *њ* преминало во *н*. Сè што можеме да кажеме за западните говори е дека во повеќето од нив новото *њ* се добило пред XVIII в., бидејќи од тоа време ни се засведочени примери со т.н. антиципација на мекоста (в. подолу).

144. По новото јотување *љ* се добило само во северните говори. Во западните говори, каде што имаме изговор *зел'је, седел'је, ѣил'је, крил'је* и сл., ново јотување на *л* не се вршело. Да беше поинаку, ќе се добиел изговорот: **зеле, *седеле* и сл. Во горните случаи имаме, пред *ј*, позиционо обусловен изговор на *л'*. Од истото ова произлегува дека и во грцизмите *зил'је, ил'јада* (за разлика од долновардарското *ил'адо*) изговорот без слевање на *л* и *ј* во *л'* е во овие говори стар. Инаку, велешкото *босилок* (во Прилепско: *босилек*) покажува дека во стари заемки со *л'* се извршило неговото затврднување, сосем онака како што и би се очекувало. Во источните говори во кои се изговара *зеле* (за *зел'је*) може да се претполага

⁸³ Се работи за опозицијата *фонолошки* наспрема *фонетски* меки консонанти. (Љ. Сп.)

дека новото јотување било извршено, па се добило потоа полумеко *л* пред *е*, ако воопшто во времето на слевањето на *л* + *ј* сè уште имало палатално *л*. Ова посматрање може да се прошири на сите позиции со нов контакт со *ј* во оние источни говори во кои ги среќаваме формите како *цвеиѝе*, *ѓрозде*, *носене* и др. Како што гледаме, денеска тука немаме трага од јотување. Меѓутоа, формата *здраве* во истите тие говори нè упатува на заклучок дека, откако првобитно се палатализирал консонантот во контакт со *ј*, во поново време таа мекост се загубила. Според тоа, би ги имале следните фази: *здравје* > *здрав'е* > *здраве*, и аналогно: *цвеиѝје* > *цвеи'е* – *цвеиѝе*, *ѓроздје* > *ѓрозд'е* – *ѓрозде*, *носење* > *носење* > *носене* (за *њ* в. уште и § 82).

145. Како резултат на новото јотување се добиле и *ќ* и *џ* (од *иј*, *ѓј*) во случаи како *цвеќе*, *браќа*, *луѓе* и сл. И оваа промена не ги заседала сите говори. Имено, во појужните говори или се јавува еден претходен стадиум (*браиѝќа*, *цвеиѝќе* во граничниот појас меѓу централните и костурските говори) или дури јотувањето и воопшто не е познато, ами се чува изговорот *браиѝја*, *цвеиѝје* и сл. (костурските, малешевско-пиринските говори). Во Горни Полог имаме аналогна ситуација со онаа што ја видовме во врска со новото *њ*: *браиѝќа* – *браиѝќа* – *браиѝја*, *враиѝќе*, *рабоиѝќе*, *сваиѝќа* – *сваиѝја*, *ливадѓе* – *ливадѓе* – *ливадје*, *оѓрадѓе* – *оѓраѓе* – *оѓрадје*.

И во говорите во кои ова јотување се извршило, во формите за збирна множина се јавува двоен изговор во случаите како: *иѝиѝје* – *иѝаќе*, *бруиѝје* – *бруќе*, *водје* – *воѓе* и сл. Сепак е обично во тие говори само *рабоќе*, *ливаѓе*, *оѓраѓе*. Ова двојство произлегува од обновувањето на морфемската граница, бидејќи *-је* како наставка за збирна множина е јасно изделено во ред други случаи (сп. *сноиѝје*, *робје* и сл.). Во говорите во кои имаме денеска изговор *лисје*, *ѓрозје* и сл. (западните и некои други) промената не можела да се изврши бидејќи консонантите *иѝ* и *ѓ* биле загубени во таква позиција пред да почне да дејствува новото јотување (в. § 96, 5).

146. Тешко е, по сето изложено, да се претпостави дека новото јотување во групите *иј*, *ѓј* можело да се изврши пред да се рашири изговорот со *ќ* и *џ* во случаите како *свеќа*, *ноќ*, *меџа* (в. § 86).⁸⁴ Според тоа, следува да заклучиме дека во овој случај новото јотување не може да оди поназад од XIV век. Со оглед на тоа што забележуваме паралелност во развојот (сп. *иѝланинње* – *рабоиѝќе*, *оѓрадѓе*) и новото јотување на *н* не можеме да го поместуваме пред тоа време. Најверојатно е според тоа дека новото јотување се

⁸⁴ Некои сметаат дека новото јотување воопшто не се вршело во мак. јазик, туку дека се работи за изговорни варијанти на зборовите преземани од север и навлезени од српските говори (усно соопштение на акад. Б. Видоески). (Љ. Сп.)

вршело во текот на првите векови од новиот период. Ова би одговарало приближно на временските рамки во кои истиот процес се вршел во срп. говори, од кои, како што видовме (§ 86) произлегол стимулот за ширење на *ќ*, *ѝ* (место *иш*, *жд*) на македонскиот терен. Имено, се претполагаше дека резултатите од новото јотување во срхр. јазик се добиле кон почетокот на XVII век. Меѓутоа, најновите испитувања откриваат податоци од кои се гледа дека процесот дејствувал веќе во XV век. Интересно е да се одбележи дека проучувачите на ОпшДефт на едно место прочитале *Заџрадје*, а на друго место *Заџраџе* за име на едно село во Горни Полог. Ова би можело да значи дека во вакви позиции ситуацијата до која се дошло во XV в. продолжила до денес, доколку читањето е точно.⁸⁵

147. И во последниот развиток забележуваме паралелност кај *њ* од една страна, и *ќ* и *ѝ*, од друга, во западните говори. И во едниот и во другиот случај се развива *j*-елемент пред тие консонанти (антиципација на мекоста). При *њ* тој процес ги зафатил позициите со ново јотување, како и одделните лексеми со старо *њ* што поради некои посебни причини се задржале во западните говори (в. § 83). Тој процес ни е за крајот на XVIII в. засведочен во графијата *којни* (*којни* < *коњи*) од еден запис во евангелие од манастирот Слѣпче (1780 г.). Се работи за затврднувањето на *њ* по следните фази: *носење* > *носејње* > *носејне*. Денеска во говорниот појас што го опфаќа Прилепско, Битолско, Преспанско и Охридско овој процес има напреднато, така што во говорот на младата генерација, особено во градовите, е пообичен изговорот *носејне* и сл., што значи дека барем во говорот на извесни претставници од таа генерација отсуствува *њ* во консонантскиот систем. Повеќе устојува *њ* пред депалатализацијата во морфемите *-иња*, *-(и)ње*: *џолиња* (и *џолина*), но сè уште пообично: *џланиње*. Преминот *њ* > *јн* е познат и во други говори освен споменатите (долновардарските). Сп. во воденскиот: *сирејне*, *имајне*, *којн*.

Паралелно со ова се јавува изговорот: *кујќа*, *цвејќе* – *лујѓе*. Во прилепскиот говор, почнувајќи од генерацијата родена околу 1930 г., се забележува натамошна промена која доведува заправо до елиминирањето на *ќ* и *ѝ* од консонантскиот систем: *кујча*, *цвејче*, *лујце*. Во апсолутниот почеток на зборот, каде што не е можно да се антиципира елементот *j*, станува непосредниот премин *ќ* > *ч*, *ѝ* > *џ*: *ке* > *че*, *џубре* > *џубре*. Ова е еден од најмладите фонетски процеси во мак. јазик. Освен во прилепскиот говор, тој е забележан и во говорот на младата генерација во Струга и Скопје. Сè уште се работи за терито-

⁸⁵ Последниве две реченици ги нема во македонскиот ракопис и се преземени од англискиот текст. (Љ. Сп.)

ријално неповрзани огништа на таа појава. Така, во еден дијалект како прилепскиот, три консонантски фонемии се елиминираат во говорот на претставниците на најмладата генерација: *њ*, *ќ* и *џ*. Процесот што доведува до ваков резултат среќава пречка во воздејството на мак. литературен јазик.

148. Во врска со опозицијата *л* : *л'* забележуваме извесни појави во локалните говори што ја засегаат фонетската реализација на нејзините членови. Така денеска се забележува затврднувањето на полумекото *л* како процес во кратовскиот говор и во некои други локални говори во источна Македонија. Таму тоа, се чини, наоѓа подбуда во преминот на тврдото *л* во *љ* (*вољ* < *вол* и сл.), една појава што во ново време ја познаваат доста говори. Тој премин, поместувајќи го изговорот на *л*, дава можност да се поместува и изговорот на *л'* кон поранешното место на *л* (случај на гласовни промени во „верига“).

За зголемувањето на фреквенцијата на *л'* во резултат на редукцијата на предните вокали в. § 123, 5.⁸⁶

149. Мешањето со другојазично население придонесувало за извесни фонетски па и фолошки поместувања во опозицијата *л* : *л'*. Така во говорот на с. Ореово (кај Битола) веларното *л* се заменило со еден посебен спилантен глас од родот на *γ*. Говорителите добро го разликуваат, на пример, изговорот *јајца* од *γајца* (< *лајца* < *лажица*). Консонантот *γ* е карактеристичен за говорот на Власите–Фаршериоти (по потекло од јужна Албанија), и овде секако се работи за промена при асимилирање на влашкото население, кое во својот јазик го немало веларното *л*. Во Тиквешко се забележува напредување на еден процес на отклонување на споменатата опозиција со тоа што како фонетска замена за *л* и *л'* се јавува едно *л* „средно“ меѓу нив. И овде се чини дека првобитната подбуда е дојдена од мешањето со влашкото население, но за оваа појава уште немаме попрецизен опис и податоци на полно проверени на теренот.

Промени во консонантски групи

150. Во мак. дијалекти се јавува разлика во изговорот на групите *иш*, *жд* наспрема *ишч*, *жц* (*оѓниш*, *неиш*, *вежда*, *мужде* : *оѓнишче*, *неишчо*, *вежца*, *мужце*). Како што се гледа од приведените

⁸⁶ Познато е дека низ историскиот развикот на мак. јазик постојано се среќаваме со навлегување на *л'* коешто, од своја страна, постојано е подложено на затврднување. Процесот е актуелен и до најново време, сп. *л'убов* – *љубов*, *Луба* – *Љуба*. (Љ. Сп.)

примери, тие групи можат да бидат од различно потекло. Може да се случи, и во еден говор да биде застапен двоен изговор. Така е во прилепскиот говор, во кој, покрај обичното *ишч*, *жц* се јавува во поограничена мера и *ишћ*, *жд*. Разликата за која станува збор била секако позната и во стариот период (в. § 77). Во споменатите групи станувале извесни промени од асимилативен карактер. Во мак. народен јазик е денеска пообично *шо* отколку *ишћо* или *ишчо*.⁸⁷ Ваквото упростување е нотирано во прилепскиот говор, како честа но не и обопштена појава, во примерите: *уше*, (покрај *ушче*), *шом* (покрај *ишчом*), *неиш* (*ишчо*), *бунишше* (со долго *и*). Во струшкиот говор е обично упростувањето на групата *жц*: *вежжи* или *вежи*, *межжа* или *межа*.

151. Групите *-вн-*, *-бн-* преминале во *-мн-*: *одамна*, *рамнина*, *изземне*, *демне* и сл.⁸⁸ Поради недостаток на податоци не може поблиску да се определи времето на оваа појава. Сепак знаеме дека името на селото *Рамне* (кај Охрид) во почетокот на XIII в. се изговарало уште како *Равне* (сп. го записот на препишувачите во Бон). Формата *Равне* (современо *Рамне*, село во Порече) се јавува и во ОпшДефт, како и *Равни Габри*, *Равна Габри* (современо *Рамни Габер*, село во Скопско).⁸⁹ Од друга страна, во натпис од 1607 г. наоѓаме веќе: *Слимница* (< *Сливница*) – име на село во Преспа. Во случајов имаме асимилација на усниот консонант под дејство на назалот. Промената се вршела само ако била ослабена етимолошката врска на дадениот збор со други зборови од истиот корен, во кои *в* и *б* се чуваат во инаква позиција. Така таа станала во *оџламник*, *џламна* (раскината е етимолошката врска со *џлава*), но не во *крвник* (од *крв*), *џрабне* (од *џраба*) и сл. По дијалектите се јавуваат и извесни разлики што сведочат за потесното или за послабото асоцирање на одделни зборови од ист корен. Така во некои говори сè уште се чува изговорот *џлевна* (не е раскината врска со зборот *џлева*), додека во други имаме веќе изговор *џлемна*. Исто така како дијалектни варијанти се јавуваат: *мнук* – *внук*, *нимниот* – *нивниот*. Обратната замена на *-мн-* со *-вн-* ја познаваат малешевските говори: *џевно*, *сџовна*, *џувно*.

⁸⁷ Во разговорниот мак. јазик ваквиот изговор е масовно присутен. (Љ. Сп.)

⁸⁸ Сп. ја синтагмата од јазикот на мак. народна поезија: *Димни Марко*, *Димна Гора*, каде што имаме *-вн-* > *-мн-*, а оригиналниот изговор е *Дивни Марко*, *Дивна Гора*. Се работи за калка на често употребуван епитет во грчката поезија – архаизам со значење „прекрасен“. (Љ. Сп.)

⁸⁹ Последнава реченица ја нема во македонскиот ракопис и е преземена од англискиот текст. (Љ. Сп.)

152. Во групите *-сц-*, *-сч-*, *-ишч-* фрикативните консонанти минале во *х*. Тоа е дисимилативна појава, во која се изразува стремежот да се означи поизразито границата меѓу основниот дел и наставката, бидејќи споменатите групи и се создавале на таа граница. Постарата ситуација е застапена во ОпшДефт: *Лаишче* (Тетово), *Влаишчани* (Кичево).⁹⁰ Промената била позната во XVI в. во костурскиот говор: *џл'ухци* (< *џл'уишци*) во РечКост. Натаму наоѓаме примери за неа во записи од XVII-XVIII век. Во КодТреск имаме *Рџхци* (покрај *Рџци*, денешното *Рувци*, село во Прилепско), *Беџцена* (покрај *Беџена*, женско име *Бесцена*). Во говорите во кои *х* > *в(ф)* денеска имаме место тие групи ваков изговор: *Рувци*, *мавца*, *ливче*, *џровче* (< *џрошче* и *џросче* од *џроздче*), *џировче* (< *џрошче*, сп. *џрошка*) итн. На допирот меѓу префикс и основен збор оваа појава се забележува исто така во западните говори, но не е обопштена: *бевценеџи* (< *бесценеџи*), *ивцеџи* покрај обичното *исцеџи* и сл. Префиксот се востановува во ваквите случаи во својот првобитен облик.

⁹⁰ Последнава реченица ја нема во македонскиот ракопис и е преземена од англискиот текст. (Љ. Сп.)

ГЛАВА III

МОРФОНОЛОШКИ ПОЈАВИ

153. Во овој дел ќе се задржиме на некои појави сврзани со разновидностите на морфемите и со дејството на морфолошкиот фактор. Се работи за појави што станувале како во стариот период така и во ново време.

Истакнување на морфолошката граница

154. Под дејството на тенденцијата кон растечка звучност, карактеристична за прасл. јазик, дошло до ред промени на допирот меѓу префиксите (и предлозите) и зборовите со кои тие се сврзувале. Сп. во стсл. јазик: нџденж Зоґр < *iz-žen, нџеџе Мар < *is-čeze, нџрџва Син < нџъ ѡрџва; веџџстн Мар < беџъ ѡџстн; н-ѡрџва Ас, нџџл-Ас (често), н-џрџкџве Зоґр.⁹¹ Но веќе во истите стсл. текстови се забележува и обратниот стремеж: да се востанови првобитниот облик на префиксот (и предлогот) и со тоа да се маркира појасно морфолошката граница, на пр. нџџлн Зоґр итн.; сп. и карактеристични примери од подоцнежниот период: нсскѡѡнѡѡ, расџѡѡѡѡу сѡ – обете форми акт. парт. на прет., расџѡѡнѡѡѡѡ ЛеснПар.⁹² Овој стремеж за истакнување на морфолошката граница се изразил во полна мера во мак. јазик: *ис-чисџџи*, *бес-џенџџи*, *ис-џели* и сл. Денеска можеме како исклучително ретки, ограничени на само некои локални говори, да ги сметаме формите како *ичисџџи* (поречкиот говор). Спорадичниот изговор *ивџисџџи*, *бевџенџџи* и сл. во западна Македонија веќе го објаснивме како резултат од споменатиот стремеж, бидејќи така се избегнуваат асимилативните промени на допирот меѓу префиксот и зборот со кој тој се сврзува (в. § 152). Поради налагањето на морфо-

⁹¹ Примерите во оваа реченица се предадени како во англискиот текст со наведување на изворот. (Јб. Сп.)

⁹² И примерите во оваа реченица се предадени како во англискиот текст со наведување на изворот. (Јб. Сп.)

лошката граница, во оваа позиција е можно да се јават и два еднакви консонанти во непосреден контакт: *раззелени, оишири, оддели* и сл. Сето ова не значи дека полниот облик на префиксот морал да се воспостави во сите случаи со извршена асимилација. Тоа не станало, на пример, во: *рашири, ишириже*.

Ќе забележиме на ова место дека предлогот (и префиксот) *од* (стсл. *отъ*) го добил тој облик под дејство на *пред, зад, над, под*. Новиот облик се јавува во Добром: *еднѣ одъ обою на десѣте*. Сп. и пред тоа: *одънелнѣ Мар, одълѣкѣ Син*.

155. Промената *сц > сѣ* пред наставките (стсл. *людѣстѣн, землѣстѣн*) не оставила трага. Во множината кај придавките е обопштена наставката *-ски* (*селски, ѣланински*), со што се отклонети алтернативите кои во ном. мн. за машки род биле сврзани со варијантите *-сци* и *-сѣи*.

Губење на гласови во составот на морфеме

156. На улогата на морфолошкиот фактор во одвивањето на фонетските процеси имавме можност да укажуваме повеќепати. Морфолошки слабата позиција придонесува за редукцијата на неакцентираните вокали (в. § 112). Од друга страна, особено во врска со промените на *х*, можевме да видиме како позицијата на една фонема се засилувала во составот на некои морфеме (в. § 132). На ова место ќе разгледаме една појава спротивна на оваа. Имено, вклученоста на една фонема во рамките на даден граматички елемент може и да ја ослаби нејзината позиција, до колку и без неа може да се задржи изразноста на формите. Така се добиваат аломорфи што можат да сосуштествуваат во ист говор или пак да станат диференцијални белези во дијалектната поделба.

157. Така, во слаба позиција се нашло *ѣ* како наставка за 3 л. едн. во презентот, откако се обопштила наставката *-м* во 1 л. едн. било кај сите глаголи или барем кај глаголите од *а*-група, т.е. откако се добил односот *викам – викаѣ*. Во таа ситуација можело да се загуби *-ѣ* без да се причини со тоа нејасност на формите. И така навистина станало, додека *-ѣ* го задржале пред сè оние западни говори во кои *вика* претставува форма за 1 л. едн. Во прилепскиот говор се јавуваат двојни форми *викаѣ* и *вика*, при што формите без *-ѣ* се веќе значително пообични. Појавата е стара, бидејќи одделни примери за неа наоѓаме веќе во стсл. текстови. Сп. *подоба* во Зогра. Во некои говори се губи *-ѣ* во ново време и во 3 л. мн. през.: *носа* (прилепскиот, тетовскиот), *носе* (костурскиот). Слаба била позицијата на *ѣ* и во составот на членската морфема *-оиѣ*. Поради тоа во повеќе

дијалекти тоа се загубило, така што формата -о дури и се обопштила во ред источни говори: *лебо*, *дено* и сл. Во прилепскиот говор и во овој случај се јавува двојство, но формата без *и* станува сè пообична.

158. Многу е често губењето на вокалот во проклитики во вакви случаи: *к-оди* (*ке_оди*), *н-'осѿана* (*не_осѿана*), *ѣ-'изеде* (*ѣо_изеде*), *д-'исѿине* (*да_исѿине*). Се разбира, губењето на вокалот е пообично при брзото темпо на говорот. Појавата е позната широко како на јужнословенскиот терен, така и во неслов. балкански јазици. Причината и за оваа појава е слабата позиција на еден глас во составот на дадена морфема (службен збор).

Вокални и консонантски алтернации

159. Примери на праиндоевропското редување на вокалите (аблаут) наоѓаме и денеска во мак. јазик, како и во другите слов. јазици. Сп. *из-бра*, *бер-е*, *из-бир-а*, *из-бор*. Ова редување одамна не е дејствено во изведувачето на именски образувања. Дури, при изведувачето на нови именки од глаголска основа се пренебрегнуваат старите обрасци со вакво редување, што доведува и до појава на дублети со различно значење: *исѿок* – *исѿек* (*ѿо исѿекоѿи* на *оѿределено време*), *собор* – *собир* (*собир на избирачиѿе*) и сл. Меѓутоа, во изведувачето на несвршени глаголи старите обрасци со редување во коренот послужиле во некои случаи за создавање и на нови форми: *ѿадне* – *ѿадина* (како: *соѿне* – *соѿина*), *исѿече* – *исѿица*, *исѿече* – *исѿица*.

160. Губењето и вокализацијата на еровите довеле до појава на т.н. „подвижни“ вокали во извесни морфеми. Тоа создало можност за аналогни израмнувања на формите во ред случаи.

Во коренот на зборот подвижни вокали имаме во следните случаи:

ден – *дни* (*дниѿе*, *днѿе*, *два дни*). Како пообични се јавуваат денеска формите со востановено *е*: *денови*, *два дена*. Во преспанскиот говор е забележана формата: *дној*. Членуваната форма во еднина само: *деноѿи*. И во прилошко значење: *денѿа*, *дење*. Од формата со вокал *е* изведен и глаголот *раздени*.

ѿес(оѿи) – *ѿици*. Избројана множина: (*два*) *ѿеса*. Покрај *ѿесји* (*ѿесји нокѿи*) се јавува и придавска форма без вокал: *ѿчошки* (в. § 134).

кнок. Во охридско-преспанските говори тоа е континуант на *тънѿкъ*.

Се добило со консонантска дисимилација од постарото **tnok*. По аналогија на м.р. и другите форми од оваа придавка во споменатите говори се образуваат без вокал: *кнока*, *-о*, *-и* (*кнока кошул'а*).

Обратно во *ѿенок* (од **tnok*) се востановил вокалот според дру-

гите форми (*иџенка*, -о, -и). Од **tnok* се добило и *иџанок* со посебен развиток на ерот (в. § 39). Тоа од своја страна го повлекло по себе образувањето на формите *иџанка*, -о, -и. Така се добиле три варијанти од првобитно единствениот облик *тџнџкџ*.

зол – *зла*, *зло*(*иџо*), *зли* (како придавка, овој збор е архаизам: сп. во пословиците – *на зол иџрн зла којачка*; *ем џол ем зол*).

сон(*оџи*) – *снииџиџа*. Множинската форма *сонииџиџа*, со востановен вокал, е исто така обична. Spreма *сон* бил преобразуван и прилошкиот израз *на соне*, *в соне*, како и глаголот *сонува*.

Во наставките:

Наставката -*еџ* (< -џџ) го губи вокалот скоро редовно во множинската форма: *сџиџареџ* – *сџиџарџи*, *молеџ* – *молеџи*, *јунеџ* – *јунеџи* итн. Со востановено *е* го имаме зборот *иџодлеџ* – *иџодлеџи*, дојден од рус. јазик.

Наставката -*ок* (< -џкџ) денеска и во множината се јавува обично со вокал: *иџесок* – *иџесоџи*, *иџеџок* – *иџеџоџи*, *наџирсџок* – *наџирсџоџи* итн. Наспрема *момок* имаме дублетни форми *момоџи* и *моџиџи*. Со нив се сврзуваат денеска две различни значења – *момоџи* е мн. од *момок* со истото значење (слуги, измеџари) додека *моџиџи* обично се сврзува по значење со *момџе* (млад човек).

Кај придавките имаме редовно губење на вокалот во наставката -*ен* (< -џнџ): *лесен* – *лесна*, -о, -и, *болен* – *болна*, -о, -и итн.

Подвижни вокали се јавуваат и во случаи кога во консонантска група на крајот од зборот се развил вторичен вокал (в. § 43). Во овој случај се јавуваат во еднината и членувани форми без вокал: *веџар* (*веџер*) – *веџроџи*, *веџрови*, *веџриџиџа* (наспрема овие форми иде *веџероџи* образувано од *веџер*); *оџан* – *оџноџи*, *оџнови*; меѓутоа секогаш со вокал во членуваната форма: *иџекол* – *иџеколоџи*. Има одделни случаи да се повеле спрема ваквите зборови со вторичен вокал и некои зборови во кои вокалот пред крајниот консонант е стар. Така од *иџеџел* – *иџеџелоџи* имаме множинска форма *иџеџлиџиџа* (во изразот: *иџеџлиџиџа се сџиџори*), од *камен*, *ремен*, *иџламен* – *камни*, *ремни*, *иџламни*. Во народната песна формата *сеџроџи* (од *сеџер*) е образувана по аналогија на *веџроџи* (сп. во стихот: *веџроџи, силни сеџроџи*). Во битолскиот и охридскиот говор е познат изразот *кон сеџра*. Освен кај именките, подвижни вокали добиени со развивање на вторичен вокал имаме и во други категории. Сп. во *л*-формата: *рекол* – *рекла*, -о, -е; *иџекол* – *иџекла*, -о, -е и сл.; кај броевите: *седум* – *седмиоџи*, *осум* – *осмиоџи*; кај помошниот глагол: *сум* – *сме*.

161. Од консонантските алтернации најобични се односите: *к* – *џ*, *џ*; *џ* – *ж*, *ж*, (*с*); *х* (*в*) – *ш*, *с*. Тоа се алтернации добиени во резултат на трите прасл. палатализации на западнотонепчениите консонанти *к*, *џ*, *х* (втората и третата палатализација некои ги поместуваат во пе-

⁹³ Оваа реченица ја нема во англискиот текст. (Љ. Сп.)

на прет. и глаголската именка. Сп. стсл. *поражж* : *поражтн*, *хождааше* : *ходнтн*, *поцѣ сѧ* : *постнтн сѧ*, *развращењѣ* : *развратнтн*, *ѧвление* : *ѧвнтн* итн. Меѓутоа, рано формите што алтернирале се израмнуваат со другите форми кај овие глаголи (*носам* – *носен*, *родам* – *роден* и сл.). Во Јов среќаваме покрај другото и еден ваков показателен пример за тоа израмнување: *пораџа* пастырѣ (м. *поражж*). Такви примери среќаваме и на други места: *Ѡпоустж*, *въпросж*, *прнхѡдж* Добрј, *заградж* ЛеснПар. Процесот на отклонување на консонантските алтернации кај глаголот го засегнал и односот *ш* : *с*, *ж* : *з* во случаите како: *наѣише* – *наѣиша* (дијал. *наѣиса*), *каже* – *кажа* (дијал. *каза*).

Другите консонантски алтернации се ограничуваат на помал или сосем мал број случаи. Така кај глаголите имаме однос *ѣ* : *з* во случаите како *влеџол* – *влезе*, *измолџов* – *измолзе*. За алтернацијата *х* (*в*) : *с*, *з*, *ш*, *ж* в. § 152, за *ќ* : *ш*(*ш*), *џ* : *ж*(*д*) в. § 87. Поголемо е функционалното значење на алтернациите *ш* : *ќ*, *д* : *џ* во односот меѓу свршени и несвршени глаголски форми во случаите како: *ѣлаѣи* – *ѣлаќа*, *роди* – *раќа* и сл. Истите алтернации се јавуваат и кај именките, особено во односот на еднината и збирната множина, и се развиле во резултат на новото јотување на *ш*, *д*: *браѣи* – *браќа*, *бруѣи* – *бруќе*, *ливада* – *ливаџе* (в. § 145). Во истиот овој случај, т.е. во односот меѓу еднината и збирната множина се јавува и алтернацијата *н* : *њ* – *ѣланина* – *ѣланиње*, *ремен* – *ремење* и сл. (в. § 143 и 147). Во некои говори, на пр. во велешкиот, ова редување се отклонило кај именките од м.р. со пренесување на *њ* во едн.: *ремењ*, *корењ*, *камењ*. Тука постои дури и тенденција да се замени *н* со *њ* и кога не станува збор за редување: *ѣроњ*, *лимоњ*, дури и *слоњ*.

ГЛАВА IV

ОПШТ ПОГЛЕД ВРЗ ФОНОЛОШКИОТ РАЗВИТОК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК⁹⁴

162. За стариот период од развитокот на мак. фонолошки систем е карактеристично изразитото намалување на бројот на неговите дистинктивни единици. Тоа може особено јасно да се следи во развитокот на вокалниот систем. Од еден систем со тринаесет, или најмалку единаесет фонеме, се стигнало дури и до петочлен вокален систем (*a, e, o, u, y*), каков што имаме во некои говори во централна Македонија и во мак. литературен јазик. Елиминирањето на повеќето вокални фонеме се извршило во текот на стариот период, со исклучок на *ѣ*, кое преминало во *e* во поново време.

Тоа што во мак. јазик не се развила корелацијата по мекост, ами напротив се пројавил стремежот за затврднување на меките консонанти насекаде, освен во периферните југоисточни говори – причинило и консонантизмот да се јавува во упростен вид, со само дваесет и шест фонеме, во кои се вклучуваат и новодобиените консонанти, под туѓо воздејство, *ф, к, з* и *ц* (последново усвоено во текот на новиот период). Врз опозициите по звучност е поставена основата на ваквиот консонантски систем.

Во стариот период била извршено и големо упростување на односите во прозодијата, со тоа што се загубиле разликите во однос на интонациите и квантитетот, а во западната област се изградиле дури и акцентски системи со определено место на акцентот.

Како и во другите слов. јазици, губењето на еровите (кон X в.) означило еден пресвртен момент за структурата на слогот и воопшто за гласовната синтагматика. Тоа било причина за ред упростувања, како и асимилативни и дисимилативни промени во рамките на извесни консонантски групи. Во стариот период посматраме и појави

⁹⁴ Глава IV ја нема во македонскиот ракопис. Станува збор за верзија на предавање на Конески одржано на *XI семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје и Охрид, 11. 8. - 31. 8. 1978 година, а објавено во зборникот од предавањата на овој *Семинар* (в. Конески 1979: 31-39). (Љ. Сп.)

Додека е ваква положбата во групата на имињата, кај глаголот забележуваме изразита тенденција за елиминирање на консонантските алтернации. Тоа го гледаме во израмнувањата настанати во низите како: *печам* (старо: *пекж*) – *печеш* – *печай* (старо: *пекжтѣ*), *родам* (старо: *рождж*) – *родиш* – *роден* (старо: *рожденѣ*) итн. Таквите израмнувања можеле да доведат до суштествено намалување на фреквенцијата на дадена фонема, каков што е случајот на *л'* во редиците *коуплж* (современо: *куйам*) – *коупнш* – *коупленѣ* (современо: *куйен*). Ова се одразило и врз стабилноста на таа фонема во консонантскиот систем (в. § 80). Споредувањето покажува дека она што било потребно за поголема изразност на формите во деклинацијата, при инаку крајно упростените односи, немало таква функционална тежест во разликувањето на формите на глаголот. Напротив, големата сложеност на глаголскиот систем се јавувала како фактор што придонесувал за упростување на парадигмите со отклопување на консонантските алтернации.

Морфемските граници (или нивното губење што се должи на ослабените етимолошки врски) влијаеле врз одреден број фонолошки промени во извесни насоки (в. § 151-154). Од друга страна, фонолошките промени, какви што се губењето на еровите и затврдувањето на меките консонанти, со ослабување на врските меѓу членовите на одредени парадигми, причиниле редистрибуција на аломорфите (в. § 36, 67).⁹⁵

164. Двете основни дијалектни групи на мак. јазик – источната (со акцент што се користи како морфолошки знак) и западната (со акцент без можност за такво користење) се формирале доста рано во средновековието, секако пред XIII век. Наспрема таа основна групација, можеме рано да ја разликуваме периферијата. Развивокот на еровите и на назалните вокали го изделува уште кон X и XI в. појасот на северните и југоисточните говори. Јадрото на мак. дијалекти во истиот тој период ја доживеало промената *ъ > о*, *ь > е*.⁹⁶ Меѓутоа, се јавиле и ред иновации што придонесувале за диференцирањето на источната и западната област. Најважна од нив е различното место на акцентот, од кое произлегуваат и ред последици за натамошниот развипок во едната и другата област. Кон тоа се придружуваат и други, иако не така суштествени особености. Водејќи сметка за хроно-

⁹⁵ Овој пасус го нема во Конески 1979 и е преземен од англискиот текст. (Љ. Сп.)

⁹⁶ Оваа појава била во тек во X в. па се одразила и во најстарите текстови од крајот на X и поч. на XI век. (Љ. Сп.)

логијата, ние можеме да ги прикажеме на следниов начин. Варијантите *цџџи* (запад) : *џџџи*, *џџџи* (исток) нè водат уште во времето на губењето на еровите. Разликата се објаснува со тоа што во западната област *в* уште било билабијален глас, додека во источната област тоа веќе преминало во лабио-дентален глас, каков што е и во современиот мак. јазик. Во приближно истово време, а секако пред XII в., во западните говори се јавила протеза на *ј* во случаи како: *џже*, *џднџа*, *џгљ* и др., додека во источните говори се развила тука протеза на *в*: *вже*, *вднџа*, *вгљ* и др. Во истиот период се наложило и ограничувањето, валидно и до денеска во наследениот лексички материјал во мак. јазик, да не се допушта *ј* во почетокот на зборот пред *е* (*еден*, *есен*, *елен*), заправо, тоа ограничување се однесувало и на другите предни вокали, така што дошла во прашање и групата *џ*-во почетокот на зборот. Ситуацијата со таа група била разрешена различно. Во источните говори *ј* се загубило и натаму се добил регуларниот рефлекс за *џ* (сп. *џџџџ* > *език*). Во западните говори *ј* се задржало, но тоа станало причина за преминот *џ* > *ж*, така што како дефинитивен резултат ги имаме рефлексите на носовката од заден ред (сп. *јазик*, *јозик*, *јџџџ*). Бидејќи замената *џџ* > *џа*, *сџ* > *са* е денеска позната во малешевско-штипските и тиквешко-мариовските говори (сп. *џал*, *џана*, *џресалуам*) – треба и неа да ја приклучиме кон најстарите особености што ја делат источната од западната област. Така се насобираат повеќе карактеристики со различна функционална вредност, што ја илустрираат основната дијалектна диференцијација на македонскиот терен пред XIII век.

Се разбира, изгласите не го следеле единствено правецот исток-запад. Извесни појави во истиот тој период придонесувале за стратификацијата на мак. јазик во правецот југ-север. Најважна таква појава е прегласот *а* > *џ* зад меките (и непарните меки) консонанти, карактеристичен имено за јужната област, а којшто по извесни индикации, барем зад парните меки консонанти, бил познат и во централна Македонија (в. § 14). Натаму иде специфичниот развиток на назалните вокали, со оглед на тоа што и до денеска во јужните говори се задржале траги од некогашниот нивни назален изговор. Од друга страна, во рамките на западните говори, ние можеме со доволна основа да претположиме дека имало во еден нивни дел (во охридската област) замена меѓу *ж* и *џ* причинета од определени фонетски услови (в. § 66), додека во другите дијалекти таа настанувала под дејството на морфолошкиот фактор или и воопшто не била позната.

Нови напластувања од различен карактер ја усложнуваат дијалектната карта на македонскиот терен, без да го променат сепак суштествено релјефот создаден пред XIII в., којшто и самиот бил продлабочуван од ред појави сврзани со натамошниот развиток.

Поради тоа, за единството на мак. јазик имале посебна важност оние изоглоси што се ширеле како во западната така и во источната област. Таков бил случајот со рефлексите на назалните вокали. Кога приближно кон XIII в. се извршила деназализација на тие вокали во јадрото на мак. дијалекти, тогаш место **а** се добило **ѣ** (*ǣ*), кое веќе постоело во системот, а место **ж** се добило **ѣ**, со повеќе можни нијанси во фонетската реализација (в. § 58). Тие замени претставуваат изоглоси кои по ширината на своето простирање се мерат со опсегот на поранешната замена на силните ерови на македонскиот терен (**ѣ** > **ѣ**, **ѣ** > **ѣ**). Во поново време **ѣ** > **ѣ**, така што и дефинитивниот резултат го обединува најголемиот дел на мак. јазична територија (процесот останал незавршен само во локалните говори на крајната југозападна и југоисточна територија, во кои *ǣ* се чува сè уште во позиција под акцент). Што се однесува до *ǣ* (< **ж**), натамошниот развој се усложнил. Во XIII и XIV в. тоа преминало во *а* (*рѣка* > *рака*, *ѣѣѣ* > *ѣѣѣ*) во централниот појас како на западните така и на источните говори. Меѓутоа, извесни говори останале надвор од опфатот на тој процес. Тоа се говорите по западната периферија и во јужната област (за која треба да ја имаме на ум и посебната ситуација во врска со остатоците на назализмот). Има место за претпоставката дека преминот *ǣ* > *а* кон XIII-XIV в. не ги опфатил и тие говори поради тоа што процесот на деназализација во нив се забавил. Навистина некои од тие говори го замениле *ǣ* на различни начини, но тоа останало во поново време, во новиот период, што се гледа од фактот дека во нив од иста замена бил опфатен *иѣ*-вокалот не само како рефлекс на **ж**, ами независно од потеклото (сп. *рока* – *срце* во галичкиот говор, при *рока* – *сорце* во говорот на Жерноница и *рака* – *сарце* во говорот на Бобошчица).

Од стариот период не се наследени некои особености во консонантизмот што би учествувале на повидлив начин во дијалектната диференцијација на мак. јазик. Таква особеност би претставувало чувањето на повеќе консонантски опозиции по признакот мекост, но тоа е денеска ограничено само на говорите на југоисточната периферија. Сепак треба да се допушти дека таа особеност во минатото се чувала подолго во источната област, што може да се види и од развојот на **н** во западните и источните говори, изразен во посебната замена на старото и новото **н**: *неѣ* – *носење* > *носејне* (во западните говори) наспрема: *неѣ* – *носене* во источните (в. § 82). Ширењето на извесни консонантски особености под српско влијание, го следело правецот север-југ, поврзувајќи ја така западната и источната област, а оставајќи ги како периферни јужните говори. Таков е случајот со изговорот *свеќа*, *меѓа* (место постарото: *свѣшта* – *межда*, в. § 85), како и со замената на почетните групи *чр-*, *чг-* со *цр-*, *цг-* (*црево*, *црн* и сл. в. § 93). Подоцна, во новиот период, истиот

правец го следи и распростирањето на резултатите на новото јотување на *и* и *џ* (*браија* > *брака*, *ливадје* > *ливаџе* и сл., в. § 145).

Редукцијата на вокалите во неакцентирана позиција, еден процес што секако бил отворен кон XIII-XIV в., придонесува за делењето на источните од западните говори според уште една необично маркантна особеност. Кон неа се придружуваат во новиот период и такви појави какви што се различниот развоток на *х*, различната мера на губење на консонанти во интервокална позиција и други повеќе или помалку локално обележени особености што исто се вклучуваат во дијалектната диференцијација на мак. јазик.

Самата теренска констелација погодувала за основната дијалектна поделба на мак. јазик на источна и западна група, со оглед на тоа што текот на реката Вардар од север кон југ ја дели македонската територија на источен и западен дел. Имајќи ја предвид основната поделба на мак. дијалекти, не можеме да се ослободиме од впечатокот дека некои историски соодветства просто фрапираат. Доста е да споменеме дека во претсловенскиот период источна Македонија ја населувале Траки и Пеони, додека западна Македонија била област на илирските племиња. Во доцниот среден век имаме феудални формации што ја покриваат западна Македонија (Кралството на Волкашин и Марко во втората половина на XIV в.) и, од друга страна, такви што ја покриваат источна Македонија (владенијата на деспот Оливер, деспот Углеша и Дејановиќи).

165. Развотокот на фонолошкиот систем на мак. јазик не може да се разгледува целосно без да се има притоа предвид воздејството на другите јазици со кои тој бил во контакт. Добро е појавите од ваков карактер да се претставуваат како резултат од дејството на културно-историскиот фактор во фонолошкиот развоток на даден јазик.

Бидејќи мак. говори се поврзуваат во еден јазичен континуум со буг. и срп. говори, без да може да се постави некоја остра граница спрема нив, јасно е дека ред процеси, особено пак во преодните зони, се должеле на еднакви причини и доведувале до еднакви резултати. Сигурно дека поблиската поврзаност на македонскиот терен со бугарскиот односно српскиот државен центар во определени периоди во минатото придонесувала за правецот на ширењето на некои изоглоси, што можевме да го посматраме, на пример, во врска со рефлексите за прасл. **tj*, **kt'* – **dj* (в. § 13 и 85). Престижот што го стекнала во XIV в. срп. варијанта на цсл. јазик, која останала во доминантна употреба во Македонија сè до XVIII в., причинил извесни зборови во кои се содржел рефлексот *у* за *ж* да се распространат широко во мак. говори: *суд*, *судија*, *вечна мука* и др. (в. § 68). По овој пат проникнале и неколку збора, карактеристични за црковниот јазик, во кои на местото на стариот ер се јавува *ѣ* или *а*. Таков е

случајот со *сѣбор* (место очекуваното: *собор*), форма нотирана дури и во записи на народни песни од Охрид во XIX век. Во истиот ред спаѓа: *сѣздаде* – *саздаде* (сп. и лично име *Саздан*). Дури и денес овој тип на изговор се содржи во традиционалниот христијански поздрав на Велигден: *Христѝос вајскрс!* – *Ваисѝину вајскрс!* (наместо очекуваното *Воисѝину воскрес!*).⁹⁷

Контактот со неслов. балкански јазици многукратно се одразил во фонолошкиот развој на мак. јазик, и тоа како во широки размери така и во однос на некои локално ограничени појави. Навлегувањето на ред грцизми, во составот на кои се содржело *ф*, причинило тој консонант да биде вклучен во фонолошкиот систем на мак. јазик (в. § 92). Грцизмите со меко *ќ* и *џ* пред вокалите од преден ред ја подготвиле, од фонетска страна, почвата за појава на овие елементи и во независна позиција, со што тие добиле статус на фонеме (в. § 70, 1). Установувањето на фонемата *ц* се должи на примањето на ред турцизми во кои се јавувала таа (*цамија*, *оцак* итн., в. § 127). При адаптацијата на секвенците *kö*, *kü*, *gö*, *gü* во тур. заемки значително нараснала фреквенцијата на консонантите *ќ* и *џ* во мак. јазик (в. § 123, 5). И некои процеси во тек можеле да бидат запрени со воздејство на туѓите јазици. Изразит пример за тоа претставува стопирањето на стремежот за затврднување на *л'* поради фактот што биле примени голем број турцизми со таа фонема (в. § 81). И на територијата каде што *ѧ* (како рефлекс на *ж*) преминало во *а*, тоа пак било воспоставено во системот (особено во источната област) под воздејство на тур. јазик (сп. *ка̀на*, *сѧклеј*, *калабалѧк* итн., в. § 102-103).

Контактот со алб. и аром. јазик не е толку истакнат во така широки размери. Сепак, некои појави, особено во западните мак. говори не можат да се објаснат успешно⁹⁸ без да се има предвид тој контакт, чие воздејство може да се следи, на пример, во однос на појавата на *шва*-вокалот во посебни окруженија, како и во однос на неговите варијанти (в. § 59), во дистрибуцијата на *с* (в. § 90), во развојот на *х* (в. § 129) и др. Можеби и процесот на деназализација во периферните западни говори бил забавен под воздејство на алб. јазик (в. § 69).

Културно-историскиот фактор во најново време, во XIX и XX в., има придонесено за осигурувањето на местото на *х* во фонолошкиот систем на мак. литературен јазик, како во неговата писмена така и во неговата говорна форма,⁹⁹ иако во претходниот период во

⁹⁷ Оваа реченица ја нема во Конески 1979 и е преземена од англискиот текст. (Љ. Сп.)

⁹⁸ Почетокот на овој пасус, до зборот *усѝино*, е по грешка на дактилографот испуштен во Конески 1979. Овде е дополнет од англискиот текст. (Љ. Сп.)

⁹⁹ Станува збор за навлегување и возобновување на голем број зборови од лексичката „надградба“ кои го содржат гласот *х* од словенско (цсл.) и интернационално потекло (в. подолу). (Љ. Сп.)

дијалектите беше пројавена тенденцијата за елиминирање на таа фонема, така што во северната и западната област овој процес се завршил (в. § 128). Навлегувањето на голема маса на нов лексички материјал, било да се работи за книжни зборови примени од другите слов. литературни јазици или, во уште поголема мера, за елементи од интернационалната лексика, станало причина за отклонување на споменатиот резултат на една природна развојна тенденција. Во овој случај, како и во гореспоменатите аналогни случаи, се работи за отстапување на развојните тенденции пројавени во фонолошкиот систем пред напливот на нова лексика, што се налага од потребите на дадена културно-историска ситуација. Системот, така да се каже, нема време да ја адаптира таа лексика спрема своите особености, па е полесниот и поекономичен излез најден имено во отстапувањето од некои негови особености и тенденции.

Избрана библиографија

- Бернштајн 1960 – Бернштейн С., 1960: „Из истории македонского литературного языка“, *Славянская филология*, 3, Москва.
- Брозовиќ 1973 – Brozović D., 1973: „O fonološkim sustavima suvremenih južnoslavenskih standardnih jezika“, *Македонски јазик*, XXIV.
- Брозовиќ 1975 – Brozović D., 1975: „Das Grundgesetz der makedonischen Prosodie“, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, XXI.
- Веску 1975 – Vesku V., 1975: „Zajedničke crte u razvitku glasa h u rumunskom i južnoslovenskim jezicima“, *Balkanica*, VI.
- Видоески 1955 – Видоески Б., 1955: „Прилози за македонската дијалектологија. 1. Гласот х во охридскиот говор. 2. Остатоци од назализмот во западните говори. 3. Отклонување на неопсредноста на вокалите во нашите говори“, *Македонски јазик*, VI, 2.
- Видоески 1980 – Vidoeski B., 1980: „Procesy innowacyjne w dialektach macedońskich w XIX i XX wieku“, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, I.
- Вукаш 1975 – Wukasch Ch., 1975: „Some Problems in Macedonian Phonology“, *Macedonian Review*, V, 3.
- Голомб 1957 – Голомб З., 1957: „Неколку белешки за палатализацијата на согласките во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, VIII, 2.
- Илиевски 1972 – Илиевски П.Хр., 1972: *Крнински дамаскин*, Скопје.
- Јашар-Настева 1971 – Јашар-Настева О., 1971: „За фонетската адаптација на турцизмите во македонскиот јазик“, *Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, München.
- Керамитчиевски 1964 – Керамитчиевски С., 1964: „Акустичка анализа на фонемите во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XV.

- Керамитчиевски 1968 – Керамитчиевски С., 1968: „Артикулацијата на согласките *ќ* и *џ*“, *Македонски јазик*, XIX.
- Конески 1948 – Конески Бл., 1948: „Загубата на интервокалното *в* во западномакедонските говори“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје*, I.
- Конески 1951 – Конески Бл., 1951: „Еден охридски текст од 19 век“, *Македонски јазик*, II.
- Конески 1962/63 – Конески Бл., 1962/63: „За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XIII-XIV.
- Конески 1967 – Конески Бл., 1967: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.
- Конески 1969 – Конески Бл., 1969: „Зборот и фонетските промени“, *Присвојени предавања на МАНУ*, Скопје.
- Конески 1972 – Конески Бл., 1972: „За еден прилепски ракопис од средината на XIX век“, *Македонски јазик*, XXIII.
- Конески, Јашар-Настева, Видоески 1974 – Koneski Bl., Jašar-Nasteva O., Vidoeski B., 1974: *Les contacts entre les parlers macédoniens et albanais*, Skopje.
- Конески 1979 – Конески Бл., 1979: „Општ поглед врз фонолошкиот развојок на македонскиот“, *Предавања на XI семинар за македонски јазик, литература и култура* (Скопје и Охрид, 11.8.-31.8.1978 година), 31-39.¹⁰⁰
- Конески 1986 – Конески Бл., 1986: *Историја на македонскиот јазик*, Скопје.¹⁰¹
- Лекомцева 1968 – Лекомцева М.Н., 1968: „Фонологическая система литературного македонского языка“, *Типология структур слога в славянских языках*, Москва.
- Мазон 1936 – Mazon A., 1936: *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud*, Paris.
- Мазон, Вајан 1938 – Mazon A. et Vaillant, 1938: *L'évangélique de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, Paris.
- Малецки 1933 – Małecki M., 1933: „Systemy wokalne języków bałkańskich“, *Sprawozdania Polskiej Akademji Umiejętności*, XXX.
- Облак 1896 – Oblak V., 1896: *Macedonische Studien*, Wien.
- Пачесова 1964 – Pačesová J., 1964: „Palatal Phonemes in Macedonian“, *Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft*, 17.
- Пачесова 1966 – Pačesová J., 1966: „Some remarks on the Palatal Plosives in Macedonian“, *Les études balkaniques tchécoslovaques*, I, Praha.
- Пеев 1979 – Пеев К., 1979: „Дојранскиот говор“, *Македонистика*, 2, Скопје.

¹⁰⁰ Оваа библиографска единица е додадена од редакторот. (Љ. Сп.)

¹⁰¹ В. бел. 57. (Љ. Сп.)

- Петрушевски 1955 – Петрушевски М., 1955: „За ѿ и уште некои прти на охридскиот говор од XV век“, *Македонски јазик*, VI, 2.
- Пјанка 1960/61 – Пјанка В., 1960/61: „Квантитетот како фонолошки фактор во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, XI-XII.
- Погорелов 1925 – Погорелов В.А., 1925: „Даниловијат четиреезичник“, *Сборник на Българската академия на науките*, XVII (11).
- Редер 1970 – Rehder P., 1970: „Anlautende zweigliedrige Phonemgruppen des Mazedonischen und die Adaptation griechischer Lehnwörter“, *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung*, München.
- Савицка, Спасов 1997 – Савицка И., Спасов Љ. 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Скопје.¹⁰²
- Самилов 1964 – Samilov M., 1964: *The Phoneme Jat' in Slavic*, The Hague.
- Селишчев 1918 – Селищев А.М., 1918: *Очерки по македонской диалектологии*, Казань.
- Селишчев 1933 – Селищев А.М., 1933: „К изучению македоно-болгарских записей“, *Македонски преглед*, 8.
- Селишчев 1933 – Селищев А.М., 1933: *Македонские кодексы XVI-XVIII веков*, София.
- Скок 1933 – Skok P., 1933: „O bugarskom јесiku u svijetlosti balkanistike“, *Južnoslovenski filolog*, XII.
- Соколоски М. (ред.), *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Овирни и овирни дефтери од XV век*, Скопје: I – 1971, II – 1973, III – 1976.
- Стојков 1962 – Стойков С., 1962: *Българска диалектология*, София.
- Тошев 1950 – Тошев К., 1950: „Промените на консонантските групи во и во мн“, *Македонски јазик*, I, 3.
- Тошев 1979 – Тошев К., 1979: *Сириниот говор (сиред некои мајеријали од XIX век)*, Скопје.
- Усикова 1964 – Усикова Р.П., 1964: „Об ударении в современном македонском языке“, *Краткие сообщения Института славяноведения Академии Наук СССР*, 41.
- Цанели, Вајан 1958 – Giannelli C. et Vaillant A., 1958: *Un lexique macédonien du XVIe siècle*, Paris.
- Цукески 1955 – Цукески А., 1955: „Процентуалната состојба на гласовите во македонскиот литературен јазик“, *Македонски јазик*, VI, 2.
- Шмаус 1955 – Schmaus A., 1955: „Zur Lautgestalt der türkischen Lehnwörter in den südslavischen Sprachen“, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*, 6, München.
- Шмаус 1968 – Schmaus A., 1968: „Türkisch k'~g', ç~c in den Balkansprachen“, *Slavistische Studien zum VI. Internationalen Slavistenkongress in Prag*, München.

¹⁰² Оваа библиографска единица е додадена од редакторот. (Љ. Сп.)

ДОДАТОК I

РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКАТА АЗБУКА И ПРАВОПИС¹⁰³

Во времето од крајот на IX до почетокот на XI в. примарна азбука на слов. писменост во Македонија била глаголицата. Тоа го потврдуваат недвосмислено зачуваните големи стсл. глаголски кодекси од македонско потекло од крајот на X и почетокот на XI век. Кирилицата имала во овој период улога на секундарно писмо.

Меѓутоа, овој однос се изменува во текот на XI век. Можеби фактот што се два царски натписа, на Самуил (993 г.) и на Јоан Владислав (1016 г.), пишувани со кирилица треба да се толкува како почеток на извесно форсирање на кирилицата. Во периодот на византиската власт, по пропаста на Самуиловото царство во 1018 г., кирилицата можела да добива терен и како писмо поблиско до грч. азбука.

Во почетокот на XII в. таа е веќе примарна азбука, со која се препишуваат текстовите, како на пример Добром, од постари глаголски оригинали. На глаголицата ѝ припаѓа веќе улога на секундарно писмо. И во почетокот на XIII в. имало препишувачи во Македонија кои не само што знаеле да ја читаат, ами можеле и да пишуваат со таа азбука, како што се гледа од одделни глаголски зборови и фрази што спонтано влегувале во нивните кирилски преписи. Хоматијановото кратко житие на Климента (поч. на XIII в.) ни сведочи дури дека во споменатото време во Охрид уште се паметело дека создател на глаголицата бил св. Кирил. Сепак глаголицата се заборава и, од XIV в., кога таа секако им била читлива само на мал круг луѓе, среќаваме случаи да се употребува како тајнопис.

Кирилските текстови од XII-XIII в. покажуваат извесен стремеж за регулирање на ортографијата сообразно со настанатите промени во изговорот, стремеж што впрочем се пројавува и порано, во XI в., и во помладите глаголски текстови (БојПал). Така, се настојувало да се регулира на нов начин употребата на јусовите (букви за назалните вокали – **ж**, **а**), бидејќи во меѓувреме настанале во народниот јазик значителни промени на назалните вокали, за кои стана

¹⁰³ Насловот на овој додаток е како во англискиот текст. Во македонскиот ракопис тој гласи *Развитокот на македонската орфографија*. (Љ. Сп.)

збор во § 62-67. Интересен е обидот да се упрости правописот на еровите, така што од двете ерови букви ќе се избере само едната (во Добром се употребува ъ, а во Охридскиот апостол – ѝ). Иако ова правило не се прифатило како општа практика, имаме повеќе текстови со едноеров правопис. Оние од таквите текстови што биле препишувани во северна Македонија, како Вран (крај на XIII в.), можат да укажуваат во овој поглед и на контакт со срп. рецензија на цсл. јазик.

Традиционалниот македонски јусов правопис (со буквите ж, љ) добива во XIV в. конкурент во срп. рецензија, која нашла погодни услови за ширење поради тоа што во споменатото време Македонија била вклучена во рамките на српската држава. Јусовиот правопис отстапувал, но само постепено, така што не може да се зборува за нагла замена. Уште во 1353 г. се препишува со тој правопис во Лесновскиот манастир, еден од најзначајните центри во северна Македонија, т.н. Лесновски паренесис (ЛеснПар). Сепак во текот на XIV в. срп. рецензија надвладува и таа останува доминантна во македонската писменост сè до XVIII век. Нејзина најважна карактеристика наспроти мак. рецензија е отсуството на ж и љ (тие соодветно се заменети со оу и е: роука – редџ). Друга нејзина карактеристика е употребата на еден ер (малиот).¹⁰⁴ Притоа треба да се има предвид дека самата таа рецензија претрпела влијание на правописната реформа на трновскиот патријарх Евтимиј (крај на XIV в.), што значи дека тоа се почувствувало и на македонскиот терен.

Во турскиот период, по XIV в.,¹⁰⁵ во текстови со практична намена, записи, натписи и сл. доаѓаат до израз сè повеќе особеностите на народниот јазик. Во текстови од таков карактер забележуваме употреба на графите ґ (за ґ и ґ) и җ. Тие буквени знаци се обични во кодиците на манастирите Матка, Слџче и Трескавец, издадени и проучени од А.М. Селишчев. Нив ги среќаваме во почетокот на XIX в. и кај К. Пејчиновиќ (–1845 г.), еден од првите писатели на новата македонска литература, и инаку во писмената практика на некои луѓе во XIX век.

Периодот на турска власт создал услови за ширење на грчкото влијание, особено преку црквата, која се јавувала како главен фактор и во областа на просветата. Тоа влијание, особено во јужните македонски краишта, достигнало таква мера, што дури и кирилицата била истисната од грч. азбука. Прв познат запис на мак. јазик со грч. азбука потекнува од XVI в. (РечКост). Интересно е дека со таа азбука е и печатен за првпат еден мак. текст (на охридски говор) –

¹⁰⁴ Последните две реченици ги нема во македонскиот ракопис и се преземени од англискиот текст. (Љ. Сп.)

¹⁰⁵ Во македонскиот ракопис пишува *оџкај XVI век*. Тука е преземено *по XIV век* како во англискиот текст, бидејќи овој период се однесува не само на дамаскините, туку и на сите други текстови: записи, натписи и сл. (Љ. Сп.)

тоа е македонската паралела во *Четиријазичникот* на Москополе-цот Даниил (првото издание веројатно во 1794, второто во 1802, Венеција). Во XIX в. се создава цела една мала книжнина на мак. јазик, пишувана со грч. азбука. Така се случило да се повтори онаа ситуација што ја опишува Црноризец Храбар, кога кажува дека пред да ја создаде св. Кирил слов. азбука, Словените пишувале долго време со грч. букви „безъ оустроение“. Национално-културниот развиток во XIX в. водел кон реафирмација на слов. азбука, така што кирилицата пак се раширила во сите македонски краишта. Сепак, и во поново време, Македонците во рамките на Грција, што учеле само грчка школа, се служеле во својата приватна кореспонденција со грч. азбука, пишувајќи на својот мајчин јазик.¹⁰⁶ Се разбира дека оваа азбука, како што уште Црноризец Храбар забележал при крајот на IX в., не е соодветна за претставување на словенскиот изговор.¹⁰⁷

Во XVIII в. срп. рецензија отстапува пред експанзијата на рус. рецензија на цсл. јазик, потпомогната особено од сè поголемата употреба на црковни книги печатени во Русија. Можеме слободно да кажеме дека и кај првите македонски писатели од XIX в., Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, доминира графискиот систем на таа рецензија, со тоа што била можна и појавата на некои елементи од домашната традиција, како на оние што ги споменавме кај Пејчиновиќ, и извесна адаптација на ортографските правила (така буквата *ѣ* се употребува во слогови *нѣ*, *кѣ* и др., за да се укаже и на мекиот изговор на претходниот консонант).

Граѓанската кирилица (*граѓданка*) си пробива пат во Македонија релативно доцна. Самиот Пејчиновиќ ни кажува дека не знаел да чита, како што тој се изразува, „београдское рукописание“. Луѓе што пишувале со граѓанска кирилица можеле да се најдат во првите децении на XIX в. ретко и тоа главно меѓу трговци што имале деловни врски со Србија и српските области во Австро-Унгарија. Меѓу македонските писатели Јордан Хаџи-Константинов – Џинот (околу 1821-1882) е еден од првите што се служел со граѓанска кирилица. Пак негови текстови се печатат најрано со граѓански шрифт, но не во Македонија, каде што и не постоела печатница што би располагала со таков шрифт, ами во српски публикации во Белград и бугарски во Цариград.

¹⁰⁶ Македонците во рамките на Албанија (Корча, Бобошчица, Дреновјане и др. места) во постаро време се служеле со грч. азбука пишувајќи на мак. јазик, а потоа со алб. латиница. Дури во најново време во приватната кореспонденција Македонците, на пр., од регионот на Мала Преспа, се служат со мак. кирилица. Македонците од дијаспората (Канада, САД и Австралија) најчесто се служат со англиска латиница пишувајќи на мак. јазик. Ова е вообичаено и за зборуваачи на други јазици во дијаспора. (Љ. Сп.)

¹⁰⁷ Оваа реченица ја нема во македонскиот ракопис и е преземена од англискиот текст. (Љ. Сп.)

во почетокот на 90-тите години на XIX в. и кое обележува еден важен момент во процесот на македонската еманципација.

Во почетокот на XX в. беше направен прв значаен обид за кодификација на мак. литературен јазик од страна на Крсте П. Мисирков (1874-1926 г.). Во својата книга „За македонските работи“ (Софија, 1903) тој го застапува становиштето, што и практички го применува, дека македонската ортографија треба да се заснова на фонетскиот принцип, „со мали отстапки на етимологијата“. Тој употребува 29 знака, со тоа што „јотата“ ја обележува со *i*, а палаталните консонанти со записка десно во горниот дел на буквата: *h'*, *l'*, *k'*, *z'*. Во гласовниот систем вклучува пет вокали: *a*, *e*, *u*, *o*, *y*. Од правилото, за секоја фонема да има посебен симбол во азбуката отстапува само во однос на *s* и *z*, што ги означува со *dz* и *dj*. Две години подоцна, во единствениот број на своето списание „Вардар“ (Одеса, 1905 г.), Мисирков врши извесна модификација на својот азбучен состав. Чисто надворешна е промената што тој записката ја поставува над буквите за палаталните консонанти (впрочем не е јасно дали типографските услови не се причина за обликот на тие знаци во неговата книга), додека составот го засега вклучувањето на буквата *q*, која требало да се пишува на местото на рефлексот од *ж* (отстапка на етимологијата): *iqi*, *rqk* и др. Системот на Мисирков не можел да биде пошироко применет, бидејќи тоа не го дозволувале историските околности во Македонија.

По балканските војни (1912-1913 г.) Македонија беше поделена меѓу државите учесници во војните – Србија, Грција и Бугарија. Македонскиот јазик останува исклучен од функциите во јавниот живот и, се разбира, македонското население беше поставено во различни услови во врска со јазично-културното образование. Во Грција мина без резултат акцијата да се воведат мак. јазик како наставен јазик во основните училишта, за која цел беше издаден и специјален *Abecedar* (Атина, 1923 г.), печатен на латиница. Меѓутоа, тој буквар не беше пуштен во употреба и остана само да сведочи за еден интересен обид да се адаптира лат. азбука кон мак. јазик. Во двете словенски земји, Југославија и Бугарија, Македонците се описменуваа на два различни система на кирилицата. Меѓу двете војни, навикот да се пишува со фонетски правопис се зацврстува во Македонија во рамките на Југославија. Тој е изразен и во писмената продукција на мак. јазик во времето на Втората светска војна, која можеше да се развива илегално и во партизанските изданија.

Поради сето тоа, сосем природно дојде во 1945 г. нормирањето на македонската ортографија врз фонетскиот принцип. По предлог на Комисијата за јазик и правопис, Владата на Македонија ја усвои со акт од 3 мај 1945 година македонската азбука со ваков буквен состав (во кој секој знак обележува посебна фонема): *a*, *b*, *v*, *z*, *d*, *z*, *e*, *ж*, *з*, *s*, *u*, *j*, *k*, *l*, *љ*, *m*, *n*, *њ*, *o*, *и*, *p*, *c*, *ш*, *ќ*, *y*, *ф*, *x*, *ц*, *ч*, *џ*, *ш*. Малку

подоцна на 7 јуни 1945 г., беше усвоен и проектот на македонската ортографија со акт на Министерството на просветата на Македонија. Вокалното *p* се обележува посебно само во почетокот на зборот (неколку лексеми): *'rǝa*, *'rbei* и др., а инаку: *ѝрв*, *дрво*, *свекрва* итн. (вокалното *л* во мак. литературен јазик е заменето со *ол*: *волк*, *долго* итн.). Следејќи го фонетскиот принцип, мак. правопис го бележи по правило едначењето на консонантите по звучност: *ѝрейѝоложи*, *близок* – *блиска*, *редок* – *реѝка*, *ѝежок* – *ѝешка* и сл. Меѓутоа, не во однос на *в*: *овца*, *мравка* (изг. *офца*, *мрафка*) и не на границата со членот: *челад* – *челадиѝа*. Не се бележи и обезвучувањето на консонантите на крајот на зборот: *леб*, *роѝ*, *ѝрад*, *маж* итн. Дијакритичниот знак ¹⁰⁸ се употребува во следните случаи, за да се обезбеди графичкото разликување на многу фреквентни едносложни форми: *не̑* (заменка, 1 л. мн. ак.) : *не* (негација), *ѝ* (заменка, 3 л. ж.р. едн. дат.) : *и* (сврзник), *се̑* (општа заменка) : *се* (3 л. мн. од сум и повратна заменка).

Избрана библиографија

- Андоновски 1964 – Андоновски Х., 1964: „Абецедарот“, *Кулѝурен жи-
воѝ*, 1964, 8-9.
- Видоески Б., Димитровски Т., Конески К., Тошев К., Угринова-Скалов-
ска Р., 1969: *Правойѝс на македонскиоѝ лиѝерайѝурен јазик
со ѝравойѝсен речник*, Скопје.
- Видоески Б., Димитровски Т., Конески К., Угринова-Скаловска Р., 1999:
Правойѝс на македонскиоѝ лиѝерайѝурен јазик, Скопје.¹⁰⁸
- Конески, Тошев 1950 – Конески Бл., Тошев К., 1950: *Македонски ѝраво-
ѝис со ѝравойѝсен речник*, Скопје.
- Конески 1975 – Конески Бл., 1975: *Од исѝоријаѝа на јазикоѝ на сло-
венскаѝа ѝисменосѝ во Македонија*, Скопје.
- Конески 1999 – Конески К., 1999: *Правойѝсен речник на македонскиоѝ
лиѝерайѝурен јазик*, Скопје.¹⁰⁹
- Македонски ѝравойѝс*, изработен од Комисијата за јазик и правопис при
Министерството на народната просвета, Скопје 1945.
- Мисирков 1960 – Мисирков К.П., 1960: *За македонцкиѝе рабоѝи*, София.
- Стаматоски 1966 – Стаматоски Т., 1966: „Графискиот систем на Мисир-
ков и на некои негови современици“, *Крсиѝе Мисирков*, на-
учен собир посветен на 40-годишнината од смртта, Скопје.
- Стаматоски 1974 – Стаматоски Т., 1974: „Кирилицата во Македонија во
XIX век“, *Предавања на Семинароѝ за македонски јазик,
лиѝерайѝура и кулѝура*, VII.
- Тошев 1968 – Тошев К., 1968: „Графиските системи употребувани во Ма-
кедонија по Првата светска војна“, *Македонски јазик*, XIX.

¹⁰⁸ Оваа библиографска единица е додадена од редакторот. (Љ. Сп.)

¹⁰⁹ Оваа библиографска единица е додадена од редакторот. (Љ. Сп.)

ДОДАТОК II

ПОГЛЕД НА ФОНОЛОШКИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ¹¹⁰

0. *Границите на македонската јазична територија.* Македонскиот јазик го зафаќа централниот дел на Балканскиот Полуостров. Ја опфаќа територијата на денешна Република Македонија¹¹¹, потоа областа во сливот на реките Места и Струма јужно од планината Рила (Пиринска Македонија) и во северна Грција целиот граничен појас од реката Места на исток па до албанско-грчката граница и планината Грамос на запад (Егејска Македонија).

На запад македонскиот јазик граничи со албанската јазична територија. Јазичната граница на тој дел оди приближно по денешната државна граница меѓу Југославија и Албанија. На албанска страна остануваат само четириесетина села со македонски мајчин јазик во областа западно и југозападно од градот Дебар, десетина села на западниот брег на Охридското и Преспанското Езеро и две села (Бобошчица и Дреновјане) во околината на градот Корча во јужна Албанија.

На југ македонскиот се граничи со грчкиот јазик. Јазичната граница на тој дел ја преминува денешната државна граница и навлегува подлабоко на југ. Македонска реч таму може да се чуе сè до линијата која оди јужно од градовите Костур, Кајлар, Негуш. На југоисток јазичната граница од Солунскиот залив продолжува по правецот Солун – Лагадинско Езеро и преку Карадачката височина избива на р. Места југоисточно од градот Драма.

Источната граница спрема бугарската јазична територија ја сочинува планинскиот венец Доспат-Рила, и северозападно од градот Благоевград (Горна Цумаја) излегува на државната граница меѓу Југославија и Бугарија.

Северната јазична граница спрема српската јазична територија се поклопува со државната граница меѓу Македонија и Југославија.

¹¹⁰ Овој додаток го нема во македонскиот ракопис. Него го подготви акад. Зузана Тополињска според оригинален ракопис на акад. Божидар Видоески. (Љ. Сп.)

¹¹¹ Имињата на државите и на градовите се актуализирани. (З. Т.)

На пограничјето со албанскиот и со грчкиот јазик на еден доста широк појас живее мешано население – на запад македонско и албанско, на југ македонско, кое преовладува по бројот во костурско-леринското и воденско-пазарското подрачје, и грчко, кое доминира во југоисточниот дел на Егејска Македонија.

Западната и јужната граница спрема албанскиот и грчкиот јазик во минатото одела значително подлабоко.

Дијалектната диференцијација. – На македонскиот јазичен ареал јасно се изделуваат две основни наречја – западно и источно.¹¹²

1. *Западното наречје* се простира западно од реките Вардар и Црна. На јужниот дел од реката Црна границата продолжува кон југозапад и излегува на јужниот брег на Преспанското Езеро. На северната страна дијалектната граница го напушта Вардар југоисточно од Велес, ја сече реката Пчиња и избива на Скопска Црна Гора североисточно од градот Скопје.

Меѓу најмаркантните диференцијални дијалектни особености на западното наречје спаѓа акцентот. Западномакедонскиот акцент е фиксиран на третиот слог (мора) од крајот на збороформите со повеќе од три слога, сп. *џ'л'анина* – *џ'лан'инава* – *џ'лан'инаџа*, *мес'ечина* – *месеч'инаџа*, *раб'отиши* – *раб'отише*, *џ'ишува* – *џ'иш'ување*, *бра'џучед* – *браџ'учеди* – *браџ'учедише* и др.¹¹³

Третосложното акцентирање може да се следи и во цела редица синтагматски единици, како, на пример, во предлошките синтагми од типот: *на-рака*, *заџ-кука*, *наџ-село*, *џрек'у-река*, *на-џ'л'анина* и акцентските целини со глагол со негација и прашален збор, сп. *не-носџ* (3 л. мн. през.), *не-џ'о-носџ*, *не-му-џ'о-носџ*, *не-сџе-му-џ'о-дале*, *не-беше-сџе-му-џ'о-дале*, *коџа-дојде*, *коџа-дојдоџше*, *џџо-му-рече*, *коџа-си-му-рекол*, или кога се кратките заменски форми во постпозиција: *џеми-џо*, *зем'еџе-џо*, *зем'еџе-му-џо*.

¹¹² Во деведесеттите години Б. Видоески ги анализираше подетално југозападните (костурски) говори и врз основа на постигнатите резултати предложи нова класификација на македонските дијалекти според која двата главни дијалектни комплекси се: *западното* и *југоисточното наречје*, а долж северната државна граница се издвојуваат *северните говори*, при што територијата на горанскиот говор ја пречекорува таа граница. Новата класификација првпат е претставена во колективната монографија „Етнологија на Македонците“ во 1996 година. (З. Т.)

¹¹³ Илустративниот дијалектен материјал го приведуваме во фонетската транскрипција каква што Б. Видоески ја употребува во своите последни трудови (сп. „Дијалектите на македонскиот јазик“ I – 1998, II, III – 1999). Според таа транскрипција должината се означува со две точки зад знакот за вокалот (*a*ː, *e*ː, *o*ː итн.), а местото на акцентот со вертикална црта пред знакот за вокалот (*a*ː, *e*ː, *o*ː итн.). (З. Т.)

Во вокализмот на западното наречје од дијалектен аспект особено се значајни контракцијата, образувањето на дифтонзи и испуштањето на вокалите во одредени фонетски позиции, а од историската фонологија рефлексот на назалот * во секвенцата *j, и протетичкиот глас пред назалот * на почетокот на збороформите.

Општо е правило во западните дијалекти два исти вокала, кога не се на морфемската граница со префикс или меѓу две лексички морфеми, да се стегаат во еден фонетски долг вокал, сп. *не:сѝа* (← нееста ← невеста), *зми:* (← змии), *гла:* (← глаа ← глава), *сна:* (← снаа ← снаха), *уба:* (← убаа ← убава), *буко:* (← букоо ← буково), *него:* (← негоо ← негово), но: *ѝришѝра*, *ѝреесайи*, *заака*, *ѝоора*, *црнооко*. Како што се гледа, оваа појава станува најчесто во случаи каде што се загубиле во интервокална позиција консонантите /в, j, x/.

Вокалните секвенци со /u/ како втор член на групата, ако не се наоѓаат на морфемската граница со префикс, образуваат дифтонзи, бидејќи вокалот /u/ во таа позиција се реализира како [i]. На тој начин се добиени дифтонзите [*eḷ*, *aḷ*, *oḷ*, *uḷ*], сп. *ореḷ* (ореи), *сѝреḷ* (стреи), *снаḷ* (снаи), *глаḷ* (глаи ← глави), *праḷи* (праит ← правит), *красѝаḷца* (крастаица ← краставица), *моḷ* (мои), *сѝоḷи* (стоит), *лебоḷ* (лебои ← лебови), *ѝолоḷна* (полоина ← половина), *кожуḷ* (кожуи ← кожуви), но: *неисѝан*, *зааѝра*, *ѝоѝѝар*.

Готово е редовна појава во ова наречје во брзиот и неутралниот говор да се испуштаат вокалите во проклитичките зборови ако следната збороформа почнува со вокал, сп. *м-'изеде* (ме-), *ѝ-'оѝкина* (го-), *с-'уѝеѝа* (се-), *ј-'удри* (је- или ја-), *н-'изѝоре* (не-), *в-'осѝај* (ве остави).

Како протетички глас пред континуантот на почетното *- во сите западни говори се јавува /j/: *јаѝлен*, *јаѝнок*, *јаже*, *јадица*, одн. *јаѝлен*, *јоѝлен* итн. Ист резултат наоѓаме и место секвенцата *j- (> *j-), сп. *јазик*, *јадро*, *јачи(ѝ)*, *јаѝрва*, одн. *јаѝзик*, *јаѝзик*, *јазик* и др., каков што е континуантот на *о* во коренска морфема.

Консонантскиот систем на западното наречје во целина го карактеризираат две појави – отсуството на фонемата /x/ и нејзината замена со /в/ или /ф/ на крајот на збороформите и пред консонант, сп. *сна:* (снаха), *сѝреа* (стреха), *соа* (соха), но: *чевли*, *нивно*, *мавна*, *рековме* // *нифно*, *мафна*, *рекофне*, *рекоф*, *ѝиф*, *ѝреф*, *ѝраф*, *моф*, *ѝлуф*, *кожуф*, и губењето на некои консонанти /в, j/ во ред случаи во интервокална позиција, сп. *гла:* (глава), *осноа* (основа), *ѝоар*, *чоек* (човек), *ѝолоḷна* (половина), *лебоḷ* (лебови), *ѝа://ѝаа* (таја), *оḷи* (одит), *моḷи* (можит), *ѝреечѝи* (пресечет) и др. Во резултат на испуштањето на консонантите се јавиле ред нови процеси при дистрибуцијата на вокалите, кои особено важна улога изиграле во диференцијацијата на локалните говори во рамките на западното наречје.

Уште е позначителен бројот на дијалектните диференцијални црти на западното наречје во областа на граматиката. Меѓутоа, карактерот на книгава не позволява и нив да ги набројуваме.

Во рамките на западното наречје можат да се изделат неколку помали територијални говорни целини. Како диференцијални дијалектни признаци меѓу тие целини најчесто се јавуваат фонетски особености, додека бројот на морфолошките диференцијални црти е значително помал. Од фонетските диференцијални особености на прв план се јавуваат континуантите на носовката * и на вокалните **ɤ* **ɤ̃*, како и резултатите добиени од вокалните секвенци што настанале по губењето на консонантите во интервокална позиција. Сите тие појави во значителна мера влијаеле во формирањето на дијалектните фонолошки системи.

1.1. Поголемо единство во рамките на западното наречје претставуваат говорите во централната зона – велешкиот, прилепскиот, битолскиот, кичевско-поречкиот и скопскиот, за кои е прифатен терминот *ценѝрални гóвори* или *ценѝрален дијалекѝ*. Носовката * во овие говори е заменета со /a/: *ѝаѝѝ, рака*; место **ɤ̃* има двофонемна група /ol/: *волк, ѝолно, солза*; вокалното **ɤ* се пази: *ѝрсѝѝ, срѝе*. Во консонантизмот како дијалектна особеност се јавува затврднувањето на **l'*, сп. *клуч, недела*, освен во битолскиот говор каде што процесот на депалатализацијата не е завршен.

Вокалниот систем во овие говори го сочинуваат следниве фонеме: *и, е, а, о, у*; освен тоа функција на силабема врши и **ɤ* кое се наоѓа на почетокот пред консонант и меѓу два консонанта, сп. *рѝа, ѝрсѝѝ*, а пред вокал само на морфемската граница со префикс: *зарѝа*, и во случаи каде што се загубила фонемата /x/ зад /p/, сп. *вроѝ, вроѝ, ѝруѝ*.

Консонантскиот систем се состои од 24 фонеме – сонантите: *м, н, њ, л, л', р*, и опструентите *ѝ - б, ф - в, ѝѝ - д, ц - с, с - з, ч - џ, ш - ж, к - џ, к - ѝ*; /*л'*/ се јавува, главно, во туѓи зборови. Фонемата /*њ*/ не ја познаваат само прилепскиот и битолскиот говор.

1.2. Западната и северо-западната јазична периферија во споредба со централното подрачје во дијалектен поглед е значително порасцепкана.

Една дијалектна индивидуалност претставува говорот на *Скојска Црна Гора* и на северниот дел на Долни Полог, каде што е централно село *Враѝница*.

Скојско-црногорско-враѝничкиоѝ гóвор со ред јазични особини се поврзува со кумановското говорно подрачје (в. 2.1). Меѓу најмаркантните фонетски диференцијални црти на овој говор спаѓа фонемата /*ǎ*/, која историски ги континуира **ǣ* **ǣ̃*, сп. *ба̃чва, да̃ш, ѝеѝа̃к, да̃н, ѝа̃с, ова̃с, осѝа̃н, ѝеса̃н*, замената на * со /y/: *мука, ѝуѝѝ*,

рука, субоџа, замената на */ исто така со /y/: вук, џуно, жуџи, и со /lǎ/ зад дентално-алвеоларните, сп. *длǎго, слǎза, слǎнце, слǎба*, одн. со /лу/ во посеверниот појас: *длуго, слуба*. Фонемата /њ/ има овде поголема дистрибуција отколку во другите западни дијалекти, сп. *њега, њива*. Добро се пази и палаталната фонема /љ/, сп. *џоље, недеља, кључ*. Овој говор познава шесточлен вокален систем *и ѝ у е а о*. Освен тоа силабема е и /р/. Во консонантизмот се јавуваат сите фонеме набројани во централниот дијалект, со таа разлика што во односниов говор фонемата /љ/ има палатална артикулација и има поширока дистрибуција, бидејќи може да се јави и пред преден вокал.

1.3. Југозападно од скопскоцрногорско-вратничкиот говор се континуира *џорнојолошкиот* (*џосџиварскиот*), кој исто така ја познава вокалната фонема /ǎ/, но којашто има друго историско потекло: таа претставува континуант на назалот * во коренската морфема, сп. *зǎби, јǎџлен, јǎдица, мака, џаџи*, и на вокалните */ * (во група со л, р), сп. *ǎрза, џǎрсџи, сǎрце, зǎрно, вǎлк, вǎлна, дǎлго, жǎлто*.

1.4. *Дебарската* *џруја* говори ја сочинуваат четири мали говорни територијални единици: малореканскиот, реканскиот, дебарскиот и дримколско-голубрдскиот говор. Сите овие говорни области ги обединуваат следниве особености: затворениот изговор на акцентираниите /е/ и /о/, сп. *џфца, к'рза, џсен, д'џе*, алвеоларната артикулација на сонантот /л'/: *кл'уч, недел'а, сол'* и повеќе морфолошки особености.

Меѓутоа, има и извесен број особености со коишто споменатите локални говори и меѓу себе се диференцираат, и тие црти се претежно од фонетско-фонолошки карактер.

1.4.1. Така, на пример, *малореканскиот* *џговор* има петочлен вокален систем: *и, е, а, о, у*. Освен нив функција на силабеми вршат и вокалните /ǎ рǎ/, сп. *вǎна, џдно, жǎџио, сǎза, рǎза, срце*. Носовката * овде се изедначила со етимолошкото *о, сп. *мош, рока, џоџи*. Овој говор не ги познава африкатите /s џ/: старото /s/ е заменето со /з/: *звезда*, а туѓото /џ/ е заменето со /ж/, сп. *жам, жамија, ожа*. Малореканскиот е единствен говор во западна Македонија каде што интервокалното /в/ се пази во сите фонетски позиции, сп. *човек, јавор, основа, џлава*.

1.4.2. *Дебарскиот* *џговор* кој го опфаќа потесното подрачје околу градот Дебар и областа Жупа, ја познава и фонемата /ǎ/, која, како и во горнополошкиот, историски се добила како континуант на носовката * во коренска морфема, сп. *зǎби, џрǎди, дǎбје, рǎка*, потоа наместо вокалните */ * во секвенците /ǎл, ǎр/: *вǎлна, џǎлно, џǎлџаџи, ǎрџиџи, дǎрво, сǎрџи*, од вокалот /а/ во секвенци со назален сонант, сп. *знǎџи, маџиџеа*. Според тоа дебарскиот нема вокални /р џ/. Во кон-

сонантскиот систем прават впечаток африкатите /s ɰ/, кои се овде чести; покрај старото /s/ е добиено и од /z/ во групите со сонантите /л н р/, сп. *молсии*, *солса*, *бенсин*, *наспе*, а /ɰ/ редовно се јавува место /ж/ пред деминутивниот суфикс -е, сп. *бреце*, *сииоце*, *иолоце* (: брег, стог, полог).

1.4.3. *Реканскиот говор*, кој ги опфаќа селата по долината на Радика, покрај петте основни вокали ја познава и фонемата /â/, која се реализира како лабијализирано /a/ или широко /o/ во еднословни и двословни збороформи, а во трословни и повеќесловни збороформи, како и во неакцентирана позиција има алофон затворено /a/, сп. *йаи* – *йаиои* – *наи* – *йаишича*. Историски таа претставува континуант на назалот * во коренска морфема и на *ɣ *ʎ во секвенците /âp âl – ap al/, сп. *рака*, *гради*, *заби*, *дабје*, *каџф*, *сарце*, *йарси*, *валк*, *малчи*, *жаљи* – *жаљи* : *ракаџа*, *забиџе*, *сарцаџа*, *валџиџе*, *валчиџа*, *жаљиџа*, или *на-рака*, *на-йаи*, *на-сарце*.

1.4.4. *Дримколско-голобродскиот говор*, кој ги опфаќа селата во областа Јабланица на двете страни по државната граница, исто така ја познава фонемата /â/, која се јавува како лабијален корелат на /a/. И во овој говор фонемата /â/ историски се јавила како континуант на * и *ɣ *ʎ, сп. *гради*, *заби*, *кајници*, *мајиши*, *йаи* – *йаишиџа*, *бардо*, *дарво*, *варба*, *сарџ*, *валк*, *валчиџа*, *жаљио*, *жаљиџа*.

Според тоа вокалниот систем во овој говор ни се претставува на овој начин:

и у
е о
а â

1.5. Со извесен број црти од другите западни дијалекти се одделуваат и *охридско-преспанскиите говори*, кои го зафаќаат периферниот дел на западното наречје околу Охридското и Преспанското Езеро. И овие говори, како дебарските, претставуваат релативно единство. Нив ги поврзуваат континуантите на * и *ɣ *ʎ (со исклучок на неколку села во Струшко и во Долна Преспа), развојот на групата *črě- во *čere-: *чере(в)о*, *череџ*, *череџа*, сонантот /л'/ како континуант на *ʎ.

На целиот западен појас на ова говорно подрачје место * има континуант /â/ во кореновите слогови, а место *ɣ *ʎ – *ар ал*, сп. *заби*, *рака*, *йаи*, *дарво*, *йарн*, *ваљна*, *каљниџ*, *йаљно*. Така, шесточлениот вокален систем по признакот компактност образува три корелативни пара: и - е, â - а, у - о.

За вокализмот на ова говорно подрачје карактеристични се и серија нови дифтонзи. Вокалната секвенца -ea- во сите говори од оваа група се реализира како дифтонг -ja-, сп. *ља* (леа), *сиџа* (стреа),

џџач (пеач). Во струшкото говорно подрачје ваков вид дифтонзи образуваат и секвенците *-ие-*, *-иа-*, *-ио-*, сп. *месје* (месие), *измјен* (измиен), *којѝја* (коприа), *судја* (судиа), *добја́ме* (добиа́ме), *борчља* (борчлиа), *белјоѝ* (белиот), *зеленјоѝ* (зелениот). Вокалните секвенци *-оа-* и *-ое-* во тој говор се реализираат како *-џа-*, *-џе-* одн. *-ва-*, *-ве-*, сп. *ква* (коа ← кога), *џва* (тоа), *свал’ка* (соал’ка ← совал’ка), *џвар* (тоар), *квач* (коач), *чвек* (чоек ← човек), *јазвец* (јазоец ← јазовец), *рекве* (рекое), *дојдве* (дојдое, 3 л. мн. аор.). Групата *-ао-* кај придавските образувања на поширок ареал во западното наречје фонетски се реализира како долго */o:/* што се добило во резултат на претходна асимилација, сп. *убо:* (убао ← убаво), *красѝо:* (крастао ← краставо). Во охридскиот и преспанскиот говор групите *-оа-* и *-еа-* преку претходна асимилација се контрактирале во долги */o:/* и */e:/*, исто така со статус на алофони, сп. *осно:* (осноа ← основа), *со:л’ка* (соал’ка ← совалка), *ко:ч* (коач ← ковач), *ле:* (леа), *живе:ѝ* (живеат, 3 л. мн. през.). Асимилацијата и контракцијата во *че:к* (← чоек ← човек) оделе во друг правец.

Во консонантизмот во оваа група говори можат да се посматраат две појави коишто се наоѓаат уште во процес на стабилизација: силна веларизација на фонемата */л/* на крајот на слогот (пред консонант и на крајот на зборот) во резултат на која се добил алофонот */љ/*, сп. *даљ* : *дала* – *дало*; *сѝољ*, *сѝољче* : *сѝолоц*, и депалатализацијата на фонемата */њ/*, сп. *бана*, *ѝолина*, *којн*, *сирејне*. Со ова се ликвидирала опозицијата *н* : *њ*. Во еден дел од преспанското подрачје отсуствува и фонемата */ф/*, така што во туѓи зборови место неа има */в/*, сп. *вес*, *вурна*.

Фонемите */с/* и */ц/* и во овие говори, како во дебарските, се почести, особено */с/*, бидејќи таа е запазена во бројни случаи, сп. *носе*, *бласи*, *ѝолоси*, а освен тоа во ред позиции се добила и од */з/*: *свер*, *ѝерсија*, *молсиѝ*, *бронса* (во група со сонанти) и др.

1.5.1. Говорот на струшките села Радожда, Вевчани и Мали Влај (*радошко-вевчански говор*) заслужува да биде спомнат пред сè заради континуантите на носовката **и* и на вокалните **ѝ* **ѝ*. Овие гласови зад нелабијална согласка се развиле во */ü/*, одн. */är, äł/*, а зад лабијална во */ä/*, одн. */äp, äł/*, сп. *ѝрäди*, *ѝnäсен*, *ѝäжва*, *дäѝ*, *зäби*, *јäѝок*, *кäѝинка*, *äpгä*, *зäрно*, *сäpце*, *кäлк*, *кäлниѝ*, *сäнце*; *мäжи*, *иäѝ*, *бäpгү*, *мäpѝоф*, *иäpсѝи*, *фäpли*, *мäлсиѝ*, *вäлк*, *иäлно*. Нивната дистрибуција потоа се проширува со нови примери каде се тие гласови добиени и по друг начин, сп. *(j)äģуѝка*, *зäдно* (заедно), *зäк* (зајак), *нäсѝа* (невеста), *чвäк* (човек), *кäсмeѝ* (тур. *kismet*), така што во системот денеска тие егзистираат како посебни фонемии, иако нивната дистрибуција по однос на вокалите */e/* и */o/* е поограничена.

Целиот вокален систем го има следниов вид:

и у
е о
ѝ ѡ
а

1.5.2. Во неколку јужнопреспански села на источниот брег на езерото (Герман, Д. Дупени и др.) носовката * и **ʔ* дале широко *o* /*ǝ*/, кое егзистира како посебна фонема во дијалектниот систем и се опонира со /*a*/ по признакот лабијалност. Сп. *да̣ѝ*, *да̣би̣ца*, *за̣би*, *ма̣и*, *ма̣ка*, *ја̣же*, *ја̣ѝок*, *ка̣ѝина*, *ка̣дел'а*, или во група со назален сонант: *кра̣нк*, *дра̣нк*, *џра̣нди*, *ѝра̣мба*, *ма̣ндро*; *ба̣а*, *ва̣к*, *ва̣чица*, *да̣к*, *жа̣ѝ*, *ја̣бако*, *ка̣к*, *ма̣за*, *са̣за*, или во група со *л*: *ва̣лна*, *ка̣лний̣ѝ*, *ѝа̣лно*. Сонантот /*ɾ*/ пред консонант на почетокот и меѓу два консонанта врши функција на силабема, сп. *бр̣џу*, *др̣во*, *р̣ѝ*.

2. *Источнио̣ наречје* се простира источно од споменатата линија Скопска Црна Гора – Вардар – Црна Река. На јужниот дел дијалектната граница ја напушта реката Црна на завојот во Мариовската клисура и продолжува на југ по правец на планината Снежник поминувајќи малку нешто позападно од Островското Езеро и градот Кајлар.

И во источното наречје меѓу најважните дијалектни особености спаѓа акцентот, системот на акцентирањето во целина. За разлика од западното наречје акцентот овде е слободен. Тој може да се јави на секој слог во збороформите, а со некои ограничувања само во тиквешко-мариовскиот дијалект. Сп. *ва̣ѝ'ок* - *ва̣ѝ'ок*, *оф'чар*, *шир'ок*, *бо̣џа̣ѝ*, *вика* (на последниот слог), *џр'ешник*, *де̣вер*, *мо̣лѝѝва*, *зел'ени* (на вториот), *ја̣џода*, *ло̣бода*, *ва̣ривце*, *си̣риши̣ѝе* (на третиот), *ве̣верица*, *ла̣ѝа̣вица* (на четвртиот), *ве̣верица̣ѝа* (на петтиот) итн.

Акцентот во голем степен влијае и врз реализацијата на вокалите. Акцентираните вокали по правило се изговараат нешто подолго од неакцентираните, а во јужниот дел на областа неакцентираните вокали подлежат и на квалитативна редукција (сп. 2.3.).

За фонолошкиот систем на источното наречје карактеристични се фонемите /*ǝ*/ во вокализмот и /*x*/ во консонантизмот. Првата ја познаваат сите дијалекти, додека /*x*/ има нешто поограничен ареал.

Од историската фонологија како дијалектна посебност за ова подрачје се јавува протетичкото /*ʋ*/ пред континуантот на почетното *, сп. *ва̣ѝлен* – *ва̣ѝлен*, *ва̣ѝ'ок*, континуантот /*a*/ место *e* – *ца*: *ца̣л*, *ца̣на*, *ца̣дило*, *ца̣л'ина*, како и појавата на секундарен вокал /*a* или *ǝ*/ во старите секвенци *сво*, *цв̣ѝ*, сп. *ца̣фѝѝи* / *ца̣фѝѝе*, *самн'ушка*, *осавн'ало* – *осамн'ало*, односно *ца̣фѝѝи*, *осамн'ало* во некои дијалекти.

Единството на источниот дијалектен ареал го нарушуваат претежно континуантите на назалот *, **ɸ* и **ɸ̣*, **ɸ̣* и **ʔ*, потоа редук-

цијата на неакцентираниите вокали и последиците што произлегуваат од неа, во помала мера рефлексите на **ě*, а во консонантизмот фонемата /*x*/ и појавите сврзани со неа, континуантите на прасловенските групи **tj*, **dj*, како и некои појави во врска со дистрибуцијата на консонантите. Во областа на граматиката поголеми разлики можат да се јават, главно, во формите на одделни граматички категории. Во зависност од распоредот на споменатите и уште ред други дијалектни разновидности говорите од источното наречје можат да се поделат во три групи.

2.1. Една група образуваат кумановско-крајовскиите говори, во која спаѓаат уште кривопаланечкиот и овчеполскиот. На југ тие допираат до линијата Свети Николе – Пробиштип. Генетски овие говори стојат во тесна врска со скопскоцрногорскиот и долнополошкиот, а по ред особености сите тие се поврзуваат со граничните српски дијалекти.

На историски план кумановско-кратовскиот дијалект од другите источни говори во областа на фонологијата се разликува по континуантите на **ǫ* **ǫ*, на * и на вокалното **!*. Старите **ь* и **ѣ* се изедначиле во фонемата /*ǎ*/, сп. *дǎн*, *ѣǎс*, *'овǎс*, *'оцǎѣ*, *ѣ'есǎн*, *бǎчва*, *дǎш*, *сǎн*, *ѣ'ейǎк*, *ѣ'лиѣǎк*, *чов'екǎѣ*. Назалот * се изедначил со /*y*/, сп. *зуби*, *ѣрудѣ*, *ѣуѣ*, *р'ука*, *беру*, (1 л. едн. през.). За **!* има два рефлекс: /*y*/, и зад дентално-алвеоларните /*ɲ*, *ɖ*, *c*/ /*lǎ*/, сп. *вук*, *м'уна*, *ѣуно*, *жуѣно*, *кук*, но: *длǎго*, *ѣлǎче*, *слǎза*, *слǎба*.

Вокалниот систем во овие говори има шест фонем: *и* - *е*, *ǎ* - *а*, *у* - *о*. Во силабичка функција се јавува и *р* под истите услови како и во скопскоцрногорскиот. Во репертоарот на консонантските фонемии отсуствува само /*x*/, бидејќи овде таа напoлно се загубила во сите позиции. Фонемата *љ* има палатална артикулација, сп. *ѣоље*, *з'еље*, *к'ључ*.

2.2. Една поголема целина чинат штипско-сѣрумичкиите, малешевско-ѣиринскиите и ѣиквешко-мариовскиите. На југ тие допираат до Беласица и Кожуф, а источната граница оди по правецот Пирин – Рила.

Овие говори ги обединува континуантот /*a*/ место *: *ѣаба*, *ѣаска*, *к'ашча*, *р'ака*, замената на **!* со /*ǎ*/, сп. *вǎк*, *вǎна*, *дǎго*, *дǎж'ина*, *мǎзе*, *ѣǎно*, *сǎза*, фонемата /*x*/.

Сите говори од оваа група имаат исто така шест вокални фонемии: *и* - *е*, *ǎ* - *а*, *у* - *о*. Фонемата /*p*/ и овде се јавува во функција на силабема. Меѓутоа, вокалниот систем овде историски е формиран на подруг начин; вокалот /*ǎ*/, на пример, овде се добил, главно, од **!*, за разлика од кумановскиот, каде што /*ǎ*/ се јавува како континуант на **ь* и **ѣ*.

Во консонантизмот треба само да истакнеме дека фонемата /л'/ има алвеоларна артикулација и фонолошки се реализира само пред задните вокали и на крајот.

2.2.1. Поважна разлика меѓу штипско-струмичките и малешевско-пиринските говори наоѓаме во акцентскиот систем. Во *ишйийско-сйрумичкиоѝ* акцентот е морфолошки врзан за еден слог (парадигматски), сп. *ж'ена – ж'ени – ж'енаѝа – ж'ениѝе, р'ebro – р'ebra – р'ebroѝо – р'ebraѝа*.

2.2.2. Во малешевско-пиринските говори имаме подвижен акцент во ред граматички групи. Ги среќаваме следните акцентски модели: 1) со акцент на флексивната морфема во членуваните форми и во еднина на неопределените форми наспрема акцент на коренската морфема во неопределените форми во множина: *жен'а – жен'аѝа – жен'иѝе : ж'ени, ребр'o – ребр'oѝо – ребр'aѝа : р'ebra*, 2) со акцент на коренската морфема во неопределените форми наспрема акцент на флексивната морфема во членуваните форми: *бр'ада – бр'ади : брад'aѝа – брад'иѝе, цр'ево – цр'ева : цр'евоѝо – цр'еваѝа*, 3) со акцент на коренската морфема во неопределените форми наспрема акцент на членот во определените еднински форми и врз флексивната морфема во определените множински форми: *в'ак – в'аѝи : в'ак'o – в'аѝиѝе, дар – дарове : дар'o – даровеѝе*; кај глаголите: (презент) *јада : јад'еш – јад'е – јад'ем(е) – јад'еѝе – јад'aѝѝ*, но: *в'икам – в'икаш – в'ика – в'икаме – в'икаѝе – в'икаѝѝ*.

Од другите дијалектни особености на споменативе говори како покарактеристични по однос на штипско-струмичкиот дијалект се јавуваат: палатализацијата на /к/ зад палатален консонант во /ќ/, сп. *ма'ка* (мајка), *сукал'ка* (сукал'ка), пазењето на групата *вн*: *р'авно, одавна*, редувањето на вокалот *о* во членската морфема со *е* зад порано палаталните консонанти, сп. *кон – к'оне, нош – н'оже, крај – кра(ј)е*, и повеќе морфолошки особености.

2.2.3. Нешто малку од штипско-струмичките говори отстапува *ѝиквешко-мариовскиоѝ дијалекѝѝ*, кој ја исполнува областа меѓу Вардар, Црна и планинскиот венец Ниѝе-Кожуф.

Меѓу најкарактеристичните негови дијалектни особености спаѓаат местото на акцентот и испуштањето на вокалите пред членските морфема.

Во овие говори акцентот не може да стои на последниот слог и има тенденција да се стабилизира на пенултима. Во сите случаи каде што во штипско-струмичките говори акцентот паѓа на последниот слог, во тиквешко-мариовскиот тој е пренесен на претходниот (пенултима), сп. *'език, 'орач, ѝов'едар, боѝаѝѝ, з'елен*, и редовно така. На овој начин е нарушена парадигматичноста на акцентското место, бидејќи во множинската форма акцентот го задржува местото на

пенултима. Така се оформил нов акцентски модел на пенултима, сп. 'език : езици, 'орач : ор'ачи, ѓов'едар : ѓоведари, бо'гаӣ : бо'гаӣа – бо'гаӣи, зел'ен : зел'ена – зел'ени, н'осен : нос'ена – нос'ени. Во овој модел потоа се вклопиле зборовите што имале старо место на пенултима, како, на пример: девер, јавор, камен, а во множината: девери, јаворје, каменје. По нив се повеле и другите зборови со парадигма, сп. бре̄ : бре̄гови, зеӣ : зеӣовци, ӣиле : ӣил'иња, кај глаголите: н'осил : нос'ила – нос'иле, в'ика : ви'каме – ви'каӣе (аорист), 'оде : од'еше – од'еме – од'еа (имперфект), и така редовно, освен во случаите каде што би се јавила хомонимија, како, на пример, во презентот и аористот, сп. в'икаме – в'икаӣе, н'осиме – н'осӣӣе (презент), ви'каме – ви'каӣе, нос'име – нос'ӣӣе (аорист).

Зборовите што имале акцент на антепенултима го задржале старото место, сп. *'исѿина*, *'имела*, *'сабоѿа*, *јабака*, покрај *јабака*. Оние збороформи што во штипско-струмичкото подрачје имаат акцент на четвртиот слог од крајот, како : *ѳуѿѿерица*, *кр'асѿавица*, *к'укавица*, овде се јавуваат со акцент на пенултима, сп. *ѳуѿѿер'ица*, *кр'асѿав'ица*, или пак во јужниот дел тие имаат двоен акцент: *ѳуѿѿер'ица*, *кр'асѿав'ица*, *к'укав'ица*.

Сите овие процеси што ги споменавме кај именските зборови важат само за неопределените форми на парадигмата, додека определените (членуваните) акцентски се наслонуваат на соодветните неопределени, сп. *'език - 'езикоѝ : езѝци – езѝциѝѝе, з'елен – з'еленѝѝѝ // з'елениѝѝѝ : зел'ена – зел'енаѝѝѝ // зел'ениѝѝѝ*.

Во непосредна врска со акцентот стои и елизијата на вокалите пред членските морфеме во повеќесложните збороформи, сп. *буна̀риѝе* : *буна̀ри*, *жѐтѝварѝе* (жетварите), *си́ромасѝе* (сиромасите), *ѝрија̀ѝел'ѝе* (пријателите), *ѝоло̀вѝниѝа* (половината), *ѝо̀лемѝе* : *ѝо̀леми*, *зѐленѝа* (зелената), но: *вѐнциѝе*, *ма̀јкиѝе*, бидејќи фонетските услови (поради натрупување на консонанти) го попречиле испаѓањето.

Фонемскиот инвентар во овој дијалект е како во штипско-струмичкото подрачје, со таа разлика што тиквешко-мариовските говори не ја познаваат фонемата /x/. Таа овде се загубила во сите позиции на збороформите.

2.3. Во третата група влегуваат *воденско-кукушкиот и серско-џоцеделчевскиот (неврокојскиот) дијалект*. Тие ја исполнуваат областа јужно од планинскиот венец Нице – Кожуф – Беласица и југоисточно од планината Пирин.

Меѓу најкарактеристичните фонетски особености во ова дијалектно подрачје спаѓаат редукцијата на неакцентираните вокали и континуантите на носовката * и вокалните *r* /.

Редукцијата на вокалите во неакцентиран слог е најсилна во јужниот појас на областа на линијата Воден – Лагадина – Сер – Драма – Гоце Делчев. Ниските вокали /e, a, o/ во таа позиција преминуваат во соодветните високи корелати и на тој начин се елиминира опозицијата e : u, a : o, o : y во корист на вторите, сп. *ил'ен, њик'ол, ј'асин, г'ушиџир* (← ел'ен, пек'ол, ј'асен, г'уштер), *бај'ач, раб'оџа, брај'учеџи, рајзбој, к'оџин* (← бај'ач, работа, братучет), *г'ул'ем, бу'гаџи, н'исук, џаруве - џаруви, чув'екуџи* (← гол'ем, бог'ат, чов'екот). Во јужниот дел на областа редукцијата се врши во сите позиции на збороформите, вклучувајќи ги вокалите и во крајните отворени слогови, сп. *а'гни, вр'еми, кр'илу* (Драмско), *м'ори - мур'еџу, џ'оли - џул'еџу* (Висока), *г'ув'еду, ра'мну, с'елџу* (во воденскиот и солунскиот говор), или: *зеле, г'ул'амор, ж'аба* (Серско), *м'асџор, г'ор'едор, о'фџа* (во гоцеделчевскиот), *вид'ело, н'еџе, џе'еџе* (во воденскиот и солунскиот).

Колку што се оди по на север и по на запад степенот на редукцијата опаѓа, особено на вокалите /e/ и /a/, така што во периферните локални говори неакцентираните /e, a, o/ се јавуваат во цела редица затворени алофони /e̞, a̞, o̞/, кои се реализираат негде поблиску до /u, a, y/, негде се изговараат поблиску до /e, a, o/, сп. *за'гар, ма'гаре, ка'мен, г'ушиџер, д'ев'ер, г'ор'динак, сир'ом'их*. Во северниот и крајниот западен дел на ова дијалектно подрачје на линијата Демир Хисар – Кукуш – Гевгелија – Меглен – Кајлар во крајниот отворен слог вокалите не подлежат на квалитативна редукција, сп. *вр'еме, с'ело, ж'ена*.

Друга особина на вокализмот во споменативе дијалекти е елизијата на вокалите. Неакцентираните вокали во повеќесложните збороформи зад акцентиран слог, а особено често пред членските морфеми, наполно се испуштаат, сп. *бивул'џа* (биволица), *г'уд'инџа* (годината), *ж'енџа, н'ифџе* (нивите), *ж'енџе* (жените), *џ'ол'џо* (полето), *д'еџиџу* (детето), *в'оскуџи* (восокот).

Како последица од редукцијата и елизијата на вокалите се јавиле ред нови процеси, како што се честите метатези, сп. *к'озаџа → к'оасџа, к'озиџе → к'оизџе → к'ојсџе*. На овој начин се образувале нови вокални секвенци, со што до извесна мера се нарушила постојната дистрибуција на вокалите. Некои секвенци се асимилирале во фонетски долги вокали, сп. *в'одаџа → в'оаџџа → во'џџа, бра'даџа → бра'аџџа → бра'џџа → бра'џа*. Во ред случаи се создале нови консонантски групи, понекогаш тешки за изговор поради што настанала елиминација на некои консонанти, сп. *џ'есџоџо → џ'есџџо → џ'есџо*, или дошло до појава на секундарни вокали, сп. *'и'г'алџа, сџ'реба'рџо, бра'аџџо* (иглата, стреброто, брашното).

Во помала или поголема мера сите споменати појави се присутни на сета територија.

Сите говори од оваа група ги поврзуваат и рефлексите на * и */. Носовката * е заменета со /ǎ/: *ма̋ка, ѡ̋а̋и̋, ра̋ка, ма̋и̋, за̋бе*, а место */ */ имаме двофонемни групи /ǎл ǎр/ или /рǎ лǎ/ во зависност од бројот на консонантите што ги окружуваат, бројот на слоговите, карактерот на претходниот консонант, сп. *ва̋рх, ѡ̋ра̋си̋и̋, ѡ̋а̋лно, сла̋за*.

2.3.1. Со извесен број црти во посебен дијалектен тип се изделуваат говорите во Лагадинско, Серско, Драмско и гоцеделчевскиот (неврокопскиот) говор во Пиринска Македонија, кои ги нарекуваме *серско-гоцеделчевски дијалекти*. Како диференцијални црти во тие говори се јавуваат континуантите на *џ и на *џ, палатализацијата на консонантите, системот на акцентирањето воопшто и секундарниот акцент посебно, и уште ред други појави како во фонолошкиот систем, така и во областа на граматиката. Ќе ги истакнеме само поважните гласовни појави.

Стариот јор (*џ) овде е заменет со вокалот /ǎ/, сп. *да̋и̋, да̋х, са̋н, сна̋ха, ѡ̋е̋и̋а̋к, ка̋ка̋ф, гра̋да̋и̋*.

Акцентираното *џ е заменето со /'a/ во серско-драмското подрачје, сп. *ба̋'ала – ба̋'али, ба̋'ра̋и̋ка, ма̋'ра̋жа, да̋'а, не̋да̋'ал'а*, во гоцеделчевскиот говор исто така со /'a/ кога во следниот слог има тврд вокал: *ба̋'а̋џа, ма̋'а̋си̋џа, ра̋'а̋ка, ѡ̋'а̋си̋н*, и /ǎ/, кога во следниот слог се наоѓа преден вокал, сп. *да̋'ѡ̋и̋џа, ба̋'ра̋'ѡ̋и̋*. Во сушковисочкиот говор под акцент редовно *џ е заменето со /ǎ/, сп. *ба̋'ǎл, ва̋'ǎра, да̋'ǎл, ла̋'ǎи̋у, ѡ̋'ǎна, са̋'ǎрка, са̋'ǎи̋и̋*. Неакцентираното /ǎ/ исто така подлежи на редукција и се реализира како глас меѓу /ǎ/ и /a/, но поблизок до вториов, сп. *џа̋'да̋и̋и̋ : џа̋'да̋'а, са̋'џа̋и̋ѡ̋и̋ : са̋'џа̋и̋и̋, ла̋'џа̋а : ла̋'џа̋и̋у*.

Исклучок во овој поглед претставува говорот на Зилџахово, каде што имаме екавска замена за *џ, сп. *бела – бели, ба̋'решка, две, цел*.

Консонантите /ч - џ, ш - ж/ без оглед на позицијата по однос на вокалите на сета територија од овој дијалект се изговараат лесно палатализирани, сп. *ча̋'и̋ј, ча̋'ӳду, џа̋'е̋и̋, џа̋'ес, џа̋'ал, жа̋'и̋и̋у*.

Сите други консонанти пред предните вокали се изговараат со слаб степен на палатализација, која не е фонолошки релевантна. По тој начин секој консонант има соодветен позиционен палатализиран алофон, сп. *ма̋'илу, на̋'ива, ла̋'и̋и̋а, ра̋'и̋ба, ра̋'е̋бу, ѡ̋'џа̋и̋ш, ѡ̋'џа̋и̋у, ба̋'и̋к, ва̋'е̋дру, да̋'ен, да̋'и̋ф*, и др.

Меѓутоа, овој дијалект има и палатални консонантски фонemi, кои се реализираат пред тврдите вокали и на крајот, некои и пред консонант.

Акцентот во овие говори е слободен и подвижен, како и во малешевско-пиринскиот дијалект. Кај парадигматските зборови се изделуваат два акцентски типа: парадигма со морфолошки утврден акцент, сп. *баба* – *баби* – *бабаи̑а* – *баби̑и̑е*, *викам* – *викаш* – *викаме* – *вика̑и̑*, и парадигма со подвижен акцент, сп. *бра̑а* – *бради* : *бра̑аи̑а* – *бради̑и̑е*, *џлас* – *џласуви* : *џлас'ои̑* (*џлас̑и̑*), *и̑еш* – *и̑и̑и̑и̑а*; кај глаголите: *бера* : *бир'еи̑*.

Во збороформите со четири и повеќе слогови, ако акцентот паѓа на почетниот слог, тогаш на претпоследниот слог се јавува втор акцент, сп. *џари̑ца* – *џари̑цаи̑а*, *л'обуда* – *л'обудаи̑а*, *џласуви* – *џласуве̑и̑о*, *кажуваха*. Ако е првичниот акцент на последниот слог тогаш вториот се јавува за два слога напред, сп. *кафене̑* : *кафене̑и̑у*.

Во овие говори заслужуваат внимание уште две појави, кои се ограничени на говорот на селата Сух'о и В'исока во областа Богданско, североисточно од Солун. Овој е единствен говор во источното наречје каде што се пазат остатоци од стариот назализам. Носовоста се пази во посебна назална согласка – /м/ (пред лабијален консонант) и /н/ (пред нелабијален), сп. место *: *м'џука*, *куч'џни̑а*, *џр'енда*, *кл'ени̑фа*, *и̑ени̑*, *и̑'ени̑а*, *чен̑и̑а*, *чен̑ду*, *иримби̑ца*, место *: *џамба*, *д̑ам̑и̑*, *р̑ам̑и̑*, *ск̑ам̑и̑*, *с̑амбу̑и̑а*, *в̑ан̑сил*, *в̑ан̑џил*, *л̑ан̑к*, *р̑ан̑ка*, *с̑андуви*, *с̑анди̑и̑*.

Во височкиот говор поинаков развој имал и вокалот *у. Овде тој е заменет со /џ/ во сите позиции, сп. *б̑џл*, *в̑џм'а*, *к̑џс̑џлу*, *к̑џи̑ка*, *и̑џи̑ам*, *и̑л̑џи̑ко*, *с̑џн* (= син), *с̑џи̑* (= сит).

Очигледно на разгледуваниот дијалектен ареал се јавуваат два вокални система: а) сушко-височкиот кој има седум фонеме во акцентирана позиција:

и у
е џ о
џ а

односно три во неакцентирана /и џ у/, бидејќи во таа позиција се укинуваат опозициите *е* : *и*, *о* : *у*, *а* : *џ*, *џ* : *џ*.

Во другите говори отсуствува само фонемата /џ/, така што во акцентирана позиција има шесточлен вокален систем:

и џ у
е а о

кој во неакцентирана позиција се редуцира на три вокални фонеме /и џ у/ во еден дел од говорите.

Консонантскиот систем го сочинуваат следниве фонеме: *м м'*
н н' л л' р р' ј ѝ ѡ б б' ф ф' в в' џ џ' д д' ц ц' с с' з з' ч ч'
ш ж к к' џ џ' х х'.

Фонемите /s ɥ/ не ги познаваат драмскиот и серскиот говор.

2.3.2. Во воденско-кукушкиот дијалект, кој е во дијалектолошката литература познат и како *долновардарски говор*, влегуваат покрај воденскиот, кукушкиот уште мегленскиот, кајларскиот, солунскиот, дојранскиот и гевгелискиот говор.

Акцентот во сите овие говори е морфолошки утврден (парадигматски), како во штипско-струмичкиот дијалект.

Од претходното излагање можеше да се заклучи дека овој дијалект има шест вокални фонemi /u - e, ǣ - a, y - o/ и дека фонемата /ǣ/ е континуант на * и на *ǣ *ǣ, сп. *р'ака, ѿ'арсиѿ, ѿ'ално*.

Од консонантите во системот на воденско-кукушкиот дијалект отсуствува само фонемата /њ/.

Фонетска особеност на овој дијалект е образувањето на фонетски долги вокали во резултат на асимилација и контракција на вокални секвенци, сп. [u:] ← *иа, ие: ми:м (миам), си:и (спие)*, [e:] ← *ее, еа: се:ме (сееме), сме: (смеа)*, [a:] ← *аа, ао, ае: ва: (ваа), зна: (знае)*, [o:] ← *оа, ое: ѿо: (тоа), бро:м (броам), мо: (мое)*, [y:] ← *ау, уе: му: (муа), чу: (чуе)*.

Чести се на овој терен и дифтонзите: [иј, еј, ај, ој, уј] образувани со девокализација на неакцентирано /u/ во позиција зад вокал, сп. *виѿи (видиш), кур'иј (кории), суд'иј (судии), сеѿи (сеиш), лаѿи (лажиш), нојѿи (ножици), нојсиѿе (← ноизте ← нозите), чуѿи (чуиш)*.

3. Посебна група на македонскиот јазичен ареал претставуваат *костурско-корчанскиѿе говори*.

По еден број дијалектно-диференцијални црти тие стојат поблиску до западното наречје, особено со неговите периферни говори. Со охридско-преспанското говорно подрачје нив ги сврзуваат, на пример, континуантите *иш - ж(ѿ)* место **tj, *kt' - *dj*, сп. *вр'ешче, ѓ'аиши, леишча, ѿлеиши, сф'еишча, в'ежа, м'ежа, с'ажи, ѿр'ажа*, групата *чере-* место **črě-: ч'ерей, чер'ево*, веларизацијата на фонемата /њ/, сп. *кон, бана, деѿја – дејна*, загубата на фонемата /х/, како и поголем број морфолошки особености.

Но од друга страна, како протетички глас пред континуантот на * се јавува /в/ како во источните дијалекти: *в'ǣллен – в'аллен*.

Меѓутоа, костурско-корчанските говори имаат и ред дијалектни посебности што се ограничени на ова јазично подрачје. Една група од тие особености се архаизми, како што се: запазениот назализам во бројни случаи, сп. *б'ǣнди, ѓр'ǣнди, др'ǣнѿ, жел'ǣнок, кр'ǣнѿ, кǣнд'ел'а, к'ǣндар, м'ǣндро, ѿǣнди, с'ǣндо* (пред нелабијален консонант), *ѓǣмба, ѓǣлǣмби, дл'ǣмбок, дǣмѿ, зǣмби, р'ǣмби, с'ǣмба, ѿр'ǣмба*, или: *брач'енда, ѓл'енда, ѓр'енда, ѿв'ендо* и други (Костур), чувањето на /ч/ во групата **čr-: ч'ǣриѿ, ч'ǣрви*, пажењето на крајната

група *-cīi*: *кресīi*, *лисīi*, *гусīi*, а уште позначителен е бројот на иновационите појави.

Нови тенденции се јавиле во акцентскиот систем. И овде, како во тиквешко-мариовскиот дијалект, акцентот има тенденција да се стабилизира на пенултима. Најмногу процесот во тој поглед напреднал во западниот дел на дијалектот, а во бобоштенскиот говор и напослабено се стабилизира, сп. таму: *к'амен* – *кам'ено* – *камен'јаиia*, *п'оле* – *п'оленииича*, *сир'ома* – *сиром'аси* – *сиромас'иийи*, или во акцентски целости: *мајк'а-ми*, *н'е-зне*, *з'а-ниј*.

Најпосле има една група дијалектни црти што ги диференцира говорите во одделни региони на областа. Меѓу покарактеристичните диференцијални црти од оваа група спаѓаат пред сè континуантите на * и вокалните **ɹ* **ɹ̥*, процесите сврзани со фонемата /*x*/, присуството или отсуството на фонемите /*s*/ и /*ɬ*/, и уште неколку други.

3.1. Во потесната костурска област и во Корешчата * е заменето со /*ǎ*/, /*ǎn* - *ǎm*/: *вǎйиок*, *џǎсеница*, *кǎишча*, *џрǎнди*, *пирǎмба*, **ɹ̥* со /*ǎl*/: *вǎлна*, *мǎлзи*, *дǎлго*, *жǎлча*, а **ɹ* → /*ǎp*/: *цǎрно*, *пǎрсийи*.

Вокалниот систем го сочинуваат шест вокали: *и* - *е*, *ǎ* - *а*, *у* - *о*. Во инвентарот на консонантските фонемии отсуствуваат /*њ*, *х*, *s*, *ɬ*/. Палаталното /*њ*/, како што видовме, се депалатализирало. Фонемата /*x*/ во најголем број случаи се загубила, сп. *вла*, *сйира*, *сир'ома*, *чели*, во некои случаи на крајот е заменета со /*j*/, сп. *меј*, *џреј*, *ореј*, или со /*f*/, сп. *џлуф*, *к'ожуф* – *кож'уфи*, *буф* – *буф'ови*. Туѓото /*ɬ*/ се заменува со /*ж*/: *жам*, *'ожак*, *жам'иа*, *п'енж'ере*.

3.2. Посебна говорна индивидуалност претставува *несйирамскиоий говор*, кој го репрезентираат неколку села на крајниот југозапад. Главна дијалектна особеност негова е фонемата /*ǎ*/ која се добила како континуант на *: *џǎсеница*, *кǎишча*, *мǎиш*, *вǎйиок*, *нǎйпре*, *зǎмй*, *рǎмбови*, *џрǎнди*, *желǎнди*, *дрǎнк*, место **ɹ̥* во секвенцата /*ǎl*/: *бǎла*, *вǎлк*, *џǎлйиia*, *дǎлго*, *кǎлк*, *пǎлн*, место **ɹ* во секвенцата /*ǎp*/: *чǎрн*, *чǎрвец*, *сǎрце*, *кǎрф*, *дǎрво*, потоа место секундарното **ɞ*: *мǎска*, *мǎнгла* (со секундарен назализам). Со оваа фонема вокалниот систем ни се претставува на следниот начин:

и *у*
е *о*
ǎ *ǎ*

Консонантскиот систем го сочинуваат 23 фонемии. И овој говор нема /*њ*, *ɬ*, *x*/, но ја познава фонемата /*s*/: *бапso*, *мǎlsa*, *сǎlsa*, *пǎ'енси*, *др'уси*.

3.3. *Корчанскиоий* или *бобошченскиоий говор*, кој го претставуваат само две македонски оази во близината на градот Корча во јужна Албанија (Бобошчица и Дреновјани), спаѓа меѓу најархаичните

македонски дијалекти. Таа негова архаичност се огледа во чувањето на назализмот, на вокалот /*ül*/, на синтетичкиот датив кај именките како во единната, така и во множината; се пази исто така и стариот акузатив. Има падежни остатоци (датив и акузатив) и од членот, и уште ред други црти во областа на граматиката.

Од историската фонетика на овој говор треба да ја истакнеме замената на * со /*a*/, /*an* - *am*/: *p'ака*, *k'ашча*, *ǰ'амба*, *ǰ'анди*, *c'анди*, континуантите /*a*/ и /*ap*/ место **ǰ* **ǰr*: *бала*, *д'алџо*, *калк*, *й'ално*, *'аржи*, *барǰуј*, *чарн*, и посебно рефлексите на **/jǝ*, *jǝn* - *jǝm*/ под акцент, и /*e*, *en* - *em*/ во неакцентиран слог, сп. *вр'јаме*, *м'јасно*, *й'јшок*, *дуи'јшје*, *ǰов'јдо*, *ǰр'јнда*, *р'јни*, *з'јни*, *јјндро*, но: *ленд'ина*, *йенд'есе*, *енǰул'a*. Ваков глас има и место **ǰ*: /*jǝ*/ под акцент, и /*e*/ во неакцентиран слог, сп. *ч'овек* : *чов'јко*, *р'јка* : *река'ија*, *с'ес'ире* : *сес'ир'аи'уј* (датив), *нос'јише* (имперфект), *йи'јише* (императив) и др. Гласот /*ü*/ во секвенцата /*jǝ*/ има статус на посебна фонема, со ограничена дистрибуција, бидејќи се реализира само во акцентиран слог, и стои во корелација со вокалот /*a*/ како негов преден корелат. Така вокализмот на корчанскиот говор ни се претставува во следниов вид:

<i>u</i>	<i>y</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ǝ</i>	<i>a</i>

Инвентарот на консонантите е побогат во однос на костурскиот и нестрамскиот говор, бидејќи овој ги познава и фонемите /*s*, *ʃ*, *x*/, освен тоа како маргинални фонemi се јавуваат /*ʒ* *ð*/. Фонемата /*x*/ исто така е ретка – се јавува, главно, во туѓи зборови на почетокот, поретко во друга позиција, сп. *хаир*, *хоџа*, *сиах'ија*, *си'омах*, од словенските само во *дух* и *хр'јан*. Гласот /*n*'/ нема статус на посебна фонема, се јавува како алофон на /*n*/ пред палаталот /*j*/, сп. *бан'ја*, *ден'ја*, *јаден'је*.

За акцентот на овој говор кажавме погоре: дека е тој напoлно стабилизирaн на пенултимa, и тој е единствен говор на словенскиот југ со фиксиран акцент на претпоследниот слог.

Легенда кон картата

(бројките во заградите ги означуваат параграфите на текстот
во кои станува збор за соодветните говори)

1. централни говори (1.1.); корчански говор (3.3.)
2. скопско-црногорско-вратнички говор (1.2.)
3. гостиварски говор (1.3.); дебарски говор (1.4.2.);
охридско-преспански говори (1.5.)
4. рекански говор (1.4.3.)
5. малорекански говор (1.4.1.); јужнопреспански говор (1.5.2.)
6. дримколско-голобрдски говор (1.4.4.)
7. радошко-вевчански говор (1.5.1.)
8. костурски говор (3.1.)
9. нестрамски говор (3.2.)
10. кумановско-кратовски говори (2.1.)
11. штипско-струмички говори (2.2., 2.2.1.)
12. тиквешко-мариовски говори (2.2., 2.2.3.)
13. малешевско-пирински говори (2.2.2.)
14. воденско-кукушки говори (2.3.)
15. серско-гоцеделчевски говори (2.3.1.)

СКРАТЕНИЦИ НА НАСЛОВИТЕ НА КОРИСТЕНИТЕ ИЗВОРНИ ТЕКСТОВИ¹¹⁴

Ас	Асеманово евангелие (XI в.). Се чува во Ватиканската библиотека во Рим. Текстот е евангелие-апракос. Најново и најдобро издание: J. Vajs и J. Kurz, <i>Evangeliarium Assemani, Tomus I: Prolegomena, tabulae</i> (фототипско издание). Прага 1929; <i>Tomus II: Transcriptio litteris cyrillicis</i> . Прага 1955.
БитТр	Битолски триод (XII в.). Се чува во Софија. Не е објавен. Извадоци од текстот се објавени во: J. Иванов, 1931: <i>Български старини из Македонија</i> . Софија.
БМОкт	Белградски македонски октоих (XIII в.). Се чува во Белград. Сп. Љ. Штавланин-Ђорђевиќ, 1970: „Београдски македонски октоих средине XIII века“, <i>Кирил Солунски, II</i> , Скопје; Ж. Михајловиќ, „Одломак македонског октоиха с краја XIII и почетка XIV века“. <i>Кирил Солунски, II</i> , Скопје.
БојПал	Бојански палимпсест (крај на XI в.). Првите 42 страници на Бојанското евангелие (кое се чува во Руската државна библиотека, претходно Ленинова библиотека, Москва) биле напишани врз избришано глаголско евангелие. Прочитани се 26 страници од глаголскиот текст. Текстот е проучен и објавен (со кирилична транскрипција) од И. Добрев, 1972: <i>Глаголическият текст на Боянския палимпсест</i> , Софија.
Бон	Болоњски псалтир (XIII в.). Се чува во Болоња (Biblioteca Universitaria). Псалтир со коментари. Текстот е проучен од В.Н. Щепкин, 1906: <i>Болонская псалтырь</i> , Санкт Петербург. Изданија: В. Јагич, 1907: <i>Словенская псалтырь. Psalterium Bononiense</i> . Виена - Берлин - Санкт. Петербург; И. Дујчев, 1968: <i>Болонски псалтир, български книжовен паметник от XII век</i> , (фототипско издание), Софија.

¹¹⁴ Системот на скратениците претставува комбинација меѓу македонскиот ракопис и англискиот текст на *Историскиа фонологија на македонскиот јазик*, а е усогласен според принципите применети во *Македонистика*, IV, Скопје 1984. (Љ. Сп.)

- Вран¹¹⁵ Вранешнички апостол (крај на XIII в.). Се чува во Загреб (Архив на ХАЗУ, претходно ЈАЗУ). Издаден во: Бл. Конески, 1956: *Вранешнички ајосѿол*, Скопје.
- Грг1690 Григоровичево евангелие бр. 1690 (XII в.). Се чува во Москва (Руска државна библиотека, претходно Ленинова библиотека). Сп. П.А. Лавров, 1893: *Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка*, Москва.
- Грг9¹¹⁶ Григоровичево евангелие бр. 9 (и бр. 1691) (XIV в.). Се чува во Москва (Руска државна библиотека, претходно Ленинова библиотека). Сп. А.Е. Виктор, 1879: *Собрание рукописей В.И. Григоровича*. Москва; Л.П. Жуковская, 1973: „Рукопись № 9 из собрания Григоровича.“ *Советское славяноведение*, 3; В. Десподова, 1988: *Григоровичево евангелие бр. 9*, Прилеп.
- Григ Григоровичев паремејник (XII в.). Сп. П.А. Лавров, 1893: *Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка*, Москва. Се чува во Москва (Руска државна библиотека, претходно Ленинова библиотека). Објавен е само еден дел: Р. Бранд, 1894; *Григоровичев паримейник в сличении с другими паримейниками*, св. I и II, Москва. Фотографии: П.А. Лавров, 1915: *Палеографическое обозрение кирилловского письма*, Санкт Петербург.
- ГригПс Григоровичев псалтир (XIII в.). Се чува во Москва (Руска државна библиотека, претходно Ленинова библиотека). Сп. П.А. Лавров, *Обзор...*
- ДамБНБ Дамаскин од Белградската народна библиотека (XVI в.). Уништен во пожар 1941 г. Сп. П. Лавров, 1899: *Дамаскин Студит и сборники его имени „Дамаскини“ в югославянской письменности*, Одеса.
- ДамКрн Крнински дамаскин (XVI в.). Еден дел се чува во Скопје, а другиот дел во Киев. Скопскиот дел на текстот е проучен и објавен (фототипско издание) во: П.Хр. Илиевски, 1972: *Крнински дамаскин*, Скопје.
- Добрј Добрејшово евангелие (XIII в.). Се чува во Софија. Текстот е проучен и објавен во Б. Цонев, 1906: *Добрейшово евангелие, среднобългарски паметник от XIII век*, Софија.

¹¹⁵ Во списокот на *Скраѿенициѿиѿе на насловиѿиѿе на корисѿиѿениѿиѿе изворни ѿексѿиѿови* во англискиот текст овој ракопис не е наведен. Бидејќи во македонскиот ракопис е користен, нужно во *Скраѿенициѿиѿе* се предава и овој ракопис. (Љ. Сп.)

¹¹⁶ Во литературата на англискиот текст овој ракопис е претставен преку кратенката *GrigG 1691*. Овде оваа кратенка се предава со *Грг9*, тргнувајќи од македонското критичко издание на В. Десподова (1988). (Љ. Сп.)

- Добром Добромирово евангелие (XII в.). Текстот е четвороевангелие. Поголемиот дел (183 листа) се чуваат во Санкт Петербург (Руска национална библиотека, претходно Јавна библиотека „Салтиков-Шчедрин“), а 23 листа се чуваат во манастирот Св. Катерина на Синај. Текстот е проучен во: V. Jagić, 1898: *Evangelium Dobromiri. Ein alt-macedonisches Denkmal der kirchenslavischen Sprache des XII. Jahrhunderts. I: Grammatischer Theil, II: Lexicalisch-kritischer Theil*, Виена. Изданија: М. Altbauer, 1973: *Добромирово евангелие*, Скопје (фототипско издание); Б. Велчева, 1975: *Добромирово евангелие, български паметник от XII век*, Софија.
- Зогр Зографско евангелие (крај на X в. – почеток на XI в.). Текстот е четвороевангелие. Првите 288 листа се напишани со глаголица, а останатите 15 листови се на кирилица од XII век. Сега се чува во Санкт Петербург (Руска национална библиотека, претходно Јавна библиотека „Салтиков-Шчедрин“). Текстот е објавен во: V. Jagić, 1879: *Quattuor Evangeliorum Codex Glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, Берлин. Истото издание е фототипски преиздадено во Грац 1954. Сп. Е.Э. Гранстрем, 1953: *Описание русских и славянских пергаменных рукописей*, Санкт Петербург, L. Moszyński, 1975: *Język Kodeksu Zografskiego*, I, Вроцлав.
- Јов Македонско евангелие на поп Јована (XIII в.). Се чува во Загреб (Архив на ХАЗУ, претходно ЈАЗУ, sign. III C I). Текстот е евангелие. Објавен е во: В. Мошин, 1954: *Македонско Евангелие на попи Јована*, Скопје. Сп. Бл. Конески. „Јазикот на евангелието на поп Јована.“ *МЈ* XXVI, 1975.
- Карп Карпински апостол (XIV в.). Се чува во Москва (Историски музеј). Објавен е во: Арх. Амфилохий, 1886: *Древле-славянский Карпинский апостол XIII века (с греческим текстом 1072 года)*, I-III, Москва.
- Киј Киевски мисал (крај на X в.). Делови од глаголски мисал (литургиски текст). Првата страна на првиот лист била напишана подоцна (кон крајот на X в. или почетокот на XI в.). Се чува во Киев (Универзитетска библиотека). Едно од најдобрите изданија е: P.C. Mohlberg, 1928: *Il messale glagolitico di Kiev (sec. IX) ed il suo prototipo Romano del sec. VI-VII*, Рим. Сп. J. Hamm, 1979: *Das glagolitische Missale von Kiev*, Виена.

- Клоц Клоцов зборник (XI в.). Дванаесет пергаментни листови се чуваат во Тренто (Museo Civico), а два во Инсбрук (Ferdinandeum). Зборник на проповеди. Прво издание: Виена 1836 (J. Koritar); второ издание Прага 1893 (V. Vondrák); трето издание (фототипско со кирилична и латинична транскрипција) A. Dostál, 1959: *Clozianus*, Прага.
- КодМат Кодик на манастирот Матка (Скопско) (XVI в.). Се чува во Софија. Текстот е проучен во: А. Селищев, 1933: *Македонские кодексы XVI-XVIII веков*, Софија.
- КодСлеп Кодик на манастирот Слепче (Демир Хисар, Крушевско) (XVII-XVIII в.). Се чува во Одеса. Текстот е проучен во: А. Селищев, 1933: *Македонские кодексы XVI-XVIII веков*, Софија.
- КодТреск Кодик на манастирот Трескавец (Прилепско) (XVII-XVIII в.). Се чува во Санкт Петербург. Текстот е проучен во: А. Селищев, 1933: *Македонские кодексы XVI-XVIII веков*, Софија.
- ЛеснПар Лесновски паренесис од 1353 година. Се чува во Софија. Текстот не е објавен. Сп. Б. Цонев, 1923: *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*, II, Софија.
- МакКир Македонски кирилски лист (крај на XI в.). Се чува во Санкт Петербург (Академија на науките). Текстот е проучен и објавен во: Г. Ильинский, 1906: *Македонский листок. Отрывок неизвестного памятника кирилловской письменности XI-XII вв.*, Санкт Петербург.
- Мар Мариинско евангелие (крај на X в. – почеток на XI в.). Глаголско четвороевангелие. Се чува во Москва (Руска државна библиотека, претходно Ленинова библиотека) освен првите два листа кои се чуваат во Виена (Nationalbibliothek). Текстот е објавен со исцрпен речник и опис во: V. Jagić, 1883: *Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus*, Ст. Петербург. Истото издание е објавено и како фототипско во Грац 1960 година.
- ОпшДефт Турски опширни пописни дефтери (XV в.). В. во: *Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширни пописни дефтери од XV век*. Архив на Македонија, Скопје, I - 1971, II - 1973, III - 1976, IV - 1978.
- ОрбТр Орбелски триод (XIII в.). Се чува во Санкт Петербург (Руска национална библиотека, претходно Јавна библиотека „Салтиков-Шчедрин“). Сп. И. Карбинов, 1910: *Постная Триодъ*, Ст. Петербург. Е.Э. Гранстрем, 1953:

- Описание русских и славянских пергаменных рукописей, Ст. Петербург.
- Охр Охридски апостол (XII в.). Се чува во Москва (Руска државна библиотека, претходно Ленинова библиотека). Текстот е апостол-апракос. Проучен е и објавен во: С.М. Кульбакин, 1907: *Охридская рукопись Апостола конца XII века*, Софија.
- ПсалтТолк Толковен псалтир (XII в.). Текстот е на староруски јазик. Во книгава е употребен текст од извадокот во: И. Срезневский, 1893: *Материалы для словаря древнерусского языка, I*, Санкт Петербург.
- РечКост Речник на костурскиот говор од XVI век. Се чува во Ватиканската библиотека во Рим. Текстот е проучен и објавен во: С. Giannelli, A. Vaillant, 1958: *Un lexique macédonien du XVIe siècle*, Париз.
- Сав Савина книга (XI в.). Кирилско евангелие од бугарско потекло. Се чува во Москва (Централен архив). Текстот е објавен во: В. Щепкин, 1903: *Саввина книга*. Санкт Петербург. Текстот е проучен во: В. Щепкин, 1899: *Рассуждение о языке Саввиной книги*, Санкт Петербург.
- Син Синајски псалтир (XI в.). Глаголски текст. Се чува во манастирот Св. Катерина на Синај. Изданија: С. Северянов, 1922: *Синайская псалтырь, глаголический памятник XI века*, Санкт Петербург; M. Altbauer, 1971: *Psalterium Sinaiticum*, Скопје (фототипско издание).
- СинЕух Синајски еухологиум (XI в.). Глаголски молитвеник. Се чува во манастирот Св. Катерина на Синај, освен последните три листа кои се чуваат во Санкт Петербург (во Руската национална библиотека, претходно Јавна библиотека „Салтиков-Шчедрин“ и во Академијата на науките). Последното издание е во два тома (I: фототипско издание, II: кирилична транскрипција): R. Nahtigal, 1941-1942: *Euchologium Sinaiticum*, Љубљана.
- Стан Станиславов пролог (1330 г., Лесновски манастир, Македонија). Се чува во Белград (Архив на Српската академија на науките и уметностите, бр. 53). Текстот е проучен и негови фрагменти се објавени во: Бл. Конески, 1977: „За Станиславиот пролог“, *Прилози на Македонската академија на науките и уметностите*, Одделение за лингвистика и литературна наука, II, 1-2. Скопје.
- Струм Струмички апостол (XIII в.). Се чува во Прага (Народен музеј). Текстот е проучен во: J. Polívka, 1887: „Palaeographische, grammatische und kritische Eigentümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolus“, *Archiv für slavische Philologie*, X.

- Супр Супрасалски кодекс (XI в.). Бугарски кирилски ракопис кој содржи животописи на светители и проповеди. Делови од текстот се чуваат во Варшава (Народна библиотека), Љубљана (Народна и универзитетска библиотека) и Санкт Петербург (Руска национална библиотека, претходно Јавна библиотека „Салтиков-Шчедрин“). Текстот е објавен во: С. Северянов, 1904: *Супрасльская рукопись*, Санкт Петербург. Ова издание е фототипски преиздадено во Грац 1956 година.
- ХлудТр Хлудов триод (XIII в.). Се чува во Москва (Историски музеј). Сп. А. Попов, 1872: *Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А.И. Хлудова*, Москва; J. Rusek, 1964: *Deklinacja i użycie przypadków w triodzie Chłudowa*, Краков.
- ШафТр Шафариков триод (XII в.). Се чува во Санкт Петербург (Руска национална библиотека, претходно Јавна библиотека „Салтиков-Шчедрин“). Сп. И. Карбинов, 1910: *Постная Триодъ*, Санкт Петербург. Фотографии: П.А. Лавров, 1915: *Палеографическое обозрение кирилловского письма*, Санкт Петербург; В. Мошин, 1966: *Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо*, Скопје.
- Шест Шестоднев на Јоан Егзарх (препис од 1263 г., порано погрешно се датирал во 1273 г.). Се чува во Москва (Историски музеј). Текстот е објавен во: R. Aitzmüller, 1958-1975: *Das Hexameron des Exarchen Johannes, I-VII*, Грац.

ИНДЕКСИ¹¹⁷

ИНДЕКС НА ЛИЦА

Белиќ – 9, 74	Јован поп – 8	Пулевски – 125
Бернекер – 13		
Вајан – 8, 9, Д1	Караџиќ – Д1	Самуил – 2, Д1
Вајк ван – 14, 108	Кипарски – 13	Селишчев – 9, 94, Д1
Василиј II – 2	Кирил (Константин -	Синаитски – Д1
Верковиќ – 46, 48	Кирил) – 8, 13, 14,	Стојков – 112
Волкашин – 164	26, 31, 37, 51, 52, Д1	
Вукан – 9	Климент Охридски –	Толстој – 13
	Д1	Томиќ – 108
	Крчовски – Д1	Трубецкој – 13, 50, 51,
		92
Голомб – 94	Лавров – 46	Углеша – 164
Григориј Епископ – 8		
Григорович – 3	Мазон – 9	Фортунатов – 26
Дамаскин Студит – 8	Малецки – 9	
Даниил Москополец –	Мареш – 26	Хаџи Константинов -
8, 108, 130, Д1	Марко – 164	Џинот – Д1
Дејановиќи – 164	Методиј – 13, 14, 26, 31,	Хоматијан – 13
Добрејша – 8	37, Д1	
Добровски – 9	Миладинов – 120	Цепенков – 120
Добромир – 8, Д1	Мирчев Д. – 120	Црноризец Храбар –
Дурново – 13	Мирчев К. – 62	52, Д1
Душан – 93	Мисирков – 134, Д1	
Зографски – 13	Облак – 9, 73	Џанели – 8, Д1
	Оливер – 164	
Јагиќ – 9	Пејчиновиќ – Д1	Шапкарев – 131
Јоан Владислав – Д1	Попов – Д1	Шевелов – 90
Јоан Егзарх – 11, 13		Шчепкин – 60

¹¹⁷ Индексите се работени според англискиот текст со соодветни дополнувања и поправања таму каде што беше потребно. (Љ. Сп.)

ИНДЕКС НА МАКЕДОНСКИ ПРИМЕРИ

Повеќето дијалектни и архаични зборови се усогласени со *соодветнијата* литературна варијанта. Сите зборови се наведени во стандардната речничка форма.

агол – Д2	босилок – 144	виѓава – 84
аир – Д2	бочва – 98, Д2	вие – 117
алвација – 127	брада – Д2	визба – 32
Алекца – 134	брат – 13, 142, 145, 161, 164	вика – 67, 84, 113, 117, 119, 128, 132, 157, Д2
алчен – 11	братучед – Д2	викне – 58, 67, 113
ангел – 70	брашно – Д2	виљушка – 126
арно – 120	брдо – Д2	виме – Д2
баба – Д2	брег – 11, Д2	висок – 16
бајач – Д2	бреза – 11	вистина – 32, 131, Д2
бања – 83, Д2	Брешчени – 14	Вишени – 14, 23
Бањане – 14	Брждани – 85	Влах – 161, Д2
бег – 161	брзо – Д2	влезе – 126, 161
бега – 117, 122, 132	брлив – 139	внатре – 96, 126, Д2
Бегниште – 23	брои – Д2	внесе – 126
бел – 107, 123, Д2	бронза – Д2	внук – 151
беља – 81	брут – 145, 161	внука – 126
бензин – 134, Д2	був – Д2	вода – 22, 117, 145, Д2
бере – Д2	бугарски – 134	воденица – 22, 139
бес – Д2	буков – Д2	воденичарка – 22
Бесцена – 152	бунар – Д2	водица – 22, 135
бесценет – 152, 154	буниште – 150	вол – 109, 117, 124, 148
Бзовиќ – 85		волк – 101, 102, 103, 161, Д1, Д2
бивол – 137, 139	в – 96	волна – 101, Д2
биволица – Д2	Вамбел – 32	волчица – Д2
бик – Д2	варивце – Д2	восок – 43, Д2
бистар – 44	ваш – 14	Вранче – 85
благ – Д2	вдовец – 137	врата – 145
блатце – 11	ведар – 43	враќа – 84
близок – Д1	ведро – Д2	врба – 101, Д2
блошава – 134	веѓа – 77, 150, Д2	Врбјани – 14
блуе – 49, 102	везден – 46	врв – 101, 103, Д2
блујавица – 49, 102	Велестоо – 138	врева – 139
бобошчанин – 14	венец – Д2	време – 57, Д2
богат – 48, Д2	вера – Д2	вретено – 107
Божик – 84	верверица – Д2	вреќа – 73, 77, 84, Д2
болен – 123, 160	ветар – 15, 43, 44, 45, 160	Вртежица – 85
боливач – 139	веќава – 84	Вруток – 68
болничен – 14	веќе – 84	вруќ – 84
болва – 101, Д2	видан – 92	вруќина – 68, 84, 86
бољме – 81	види – 131, Д2	вторник – 96
борчлија – Д2		

- вујко – 32
 вујна – 32
 Вунеш – 101
 вчас – 14

 габа – Д2
 гажва – Д2
 гансало – 90
 гасеница – Д2
 гаќерест – 84, 87
 гаќи – 84, 87, Д2
 глава – 17, 114, 117, 137, 139, 141, Д2
 гламна – 151
 глас – 4, 18, Д2
 гледа – Д2
 Глишиќ – 85
 глув – Д2
 глушец – 152
 гнасен – 68, Д2
 говедо – 57, 137, Д2
 Годивје – 80
 година – Д2
 годинак – Д2
 гол – 48
 голем – Д2
 голта – Д2
 готов – 72, 117, 137, 139
 грабне – 151
 град – 34, Д1, Д2
 градец – 9
 гради – Д2
 граѓанец – 84
 грамада – 59
 грб – 101, 103
 грд – 102
 гробен – 17
 грев – Д2
 греда – 60, Д2
 грешава – 134
 грешка – Д2
 грешник – Д2
 грижа – 14
 грозд – 96, 144, 145, 152
 грош – 36, 78
 Групче – 134
 гулаб – 17, 58, 102, Д2
 гумно – 151
 гуска – 68, Д2
 густ – Д2
 гуштер(ица) – Д2

 да – 158
 даб – 58, 60, Д2
 Дабојќ – 85
 даде – 128, 136, Д2
 Даџбени – 14
 дар – Д2
 два – Д2
 Дворци – 17
 девер – 139, Д2
 девојче – 137
 дедо – 107
 декца – 134
 дел – Д2
 демне – 151
 ден – 28, 34, 36, 46, 137, 157, 160, Д2
 дење – Д2
 десет – Д2
 дете – 109, 112, 141, Д2
 див – Д2
 Дивле – 80
 дигне – 96
 дилбер – 81
 длабок – Д2
 добар – 38, 43, 44
 доби – Д2
 Добровени – 14
 Доброште – 85
 дожд – 96, Д2
 дојде – 44, 67, 77, 128, 135, Д2
 долг – 101, 161, Д1, Д2
 должина – 134, 161, Д2
 Долнени – 14
 долу – 110
 домаќин – 84
 домаќински – 84
 домаќинство – 84
 донесе – 44
 достигне – 120
 дотекува – 161
 драк – Д2
 дрво – Д1, Д2
 Дреновјане – 14
 Дреново – 107
 друг – Д2
 дувек – 139
 дувне – 132
 дух – Д2
 душа – 14, 161

 ѓавол – 137
 ѓубре – 147
 ѓувеч – 123

 евла – 132
 еден – 31, 65, 71, 125, 164
 Еднокуќево – 68, 85
 езеро – 31, 90
 елен – 31, 65, 71, 125, 164, Д2
 еребица – Д2
 есен – 31, 65, 71, 109, 125, 164, Д2

 жаба – 14, Д2
 жал – Д2
 жали – 14
 жаловит – 137
 жар – 14
 жеден – 66
 желада – 102, Д2
 желядок – Д2
 жена – 58, 109, 116, 141, 162, Д2
 Жервени – 14
 жетва – 66, 72
 жетвар – Д2
 живее – Д2
 живот – 137
 жито – Д2
 жолт – 101, 103, Д2
 жолтица – Д2
 жолчка – Д2

 заака – Д2
 заб – Д2
 забава – 137
 загар – 117, Д2
 заѓине – 132
 зад – 154
 заедно – Д2
 заигра – Д2
 зајак – 58, Д2
 запре – 27
 за`рѓа – Д2
 заспива – 141
 зафати – 22
 Збажди – 11
 збогум – 110
 здрав – 95, 96, 141

- здравје – 141, 144
 зелен – 109, Д2
 зелје – 144, Д2
 земе – 47, 96, 117, 128, 131
 земја – 14, 80, 90
 зет – Д2
 зилја – 144
 зима – 90
 зимовиште – 137
 Злокуќани – 68, 85
 змија – 117, Д2
 знае – 58, 59, 124, Д2
 зоврие – 96
 зол – 160
 зрел – 95
 Зрзе – 90
 зрно – Д2
 Зуб – 68
 Зубово – 68
 Зубовце – 68

 свезда – Д2
 свер – 90, 127, Д2
 свечи – 90, 127, Д2
 свиска – 90
 свони – 40, 90
 севгар – 90
 сенсер – 90
 сиври – 90
 сид – 90
 сида – 90
 срцала – 90
 срцки – 90, 127
 суни – 40, 90

 и – Д1
 Ивени – Д1
 игла – 125, Д2
 Игнет – 14
 игра – 132
 избере – 159
 избројува – 141
 извади – 135, 137, 139
 изеде – 135, 158
 изземне – 151
 измие – Д2
 измолзе – 161
 илјада – 144
 има – 131
 имање – 147

 имашлив – 84
 имела – Д2
 испече – 159
 истек – 159
 истече – 159
 истине – 158
 исток – 159
 истриже – 154, 161
 исхрана – 133
 исцели – 154
 исцепи – 152
 исчисти – 154
 итар – Д2

 јаболко – 31, Д2
 јави – 31
 Јавор – 31
 јавор – 31, 137, Д2
 јаглен – 32, 58, 65, Д2
 јагне – 31, 39, Д2
 јагнешки – 84
 јагода – 31, Д2
 јагурида – 31
 јаде – Д2
 јадење – 82, 142, Д2
 јадица – 32, 58, 65, Д2
 јадро – Д2
 јаже – 32, 58, 65, Д2
 јазик – 31, 63, 65, 164, Д2
 јазовец – Д2
 јазол – Д2
 јајце – 31, 149
 Јандре – 31
 Јандреа – 31
 јасен – Д2
 јаток – Д2
 јатрва – 63, 65
 јачмен – 63, 65
 јунак – 161, 163
 јуначки – 96
 јунаштво – 96

 кавал – 139
 кадела – Д2
 каже – 58, 161, Д2
 кај – 125
 како – 135
 калабалак – 99, 102, 165
 калуѓер – 87
 камен – 160, 161, Д2

 кана – 99, 165
 Канео – 138
 капавица – 104, 117, 137, 139
 кашина – Д2
 касмет – 99, Д2
 катник – Д2
 кафеана – Д2
 кашли – 99
 кисел – Д2
 китка – Д2
 кичевски – 134
 клен – 15
 клетва – Д2
 клуч – 26, 36, 78, 81, Д2
 книга – 82
 кова – 137
 ковач – Д2
 кога – 135, Д2
 кожа – 14, 118
 кожув – Д2
 коза – 118, Д2
 кој – 117
 колва – 49
 колено – 107, Д2
 колк – Д2
 колку – 110
 колне – Д2
 коњ – 83, 143, 147, Д2
 копан – Д2
 коприва – Д2
 корен – 161
 корија – Д2
 кош – 78
 крава – 139
 кражба – 84
 крај – 125, Д2
 крак – Д2
 крастав – Д2
 краставица – Д2
 крв – 49, 101, 151, Д2
 крвник – 151
 Кривогаштани – 85
 крило – 144, Д2
 кротост – 96
 крст – 49, Д2
 кука(вица) – 124, Д2
 кулак – 161
 кум – 17
 куши – 163
 купува – 113

- куќа – 13, 14, 68, 84, 85,
124, 147, Д2
куќен – 84
куќница – 84
куче – Д2
Кучевишта – 101
- лага – 124
лаѓа – 11, 124
лаже – Д2
лажица – 131, 135, 149
лак – Д2
лаком – 11
лакот – 11
Лакочереи – 138
лани – 11
лапавица – Д2
леа – Д2
леб – 128, 128, 157, Д1,
Д2
ледина – Д2
лековит – 137
лесен – 36, 160, 163
Лескоец – 107, 138
лето – Д2
лека – 84, Д2
либе – 26
ливада – 145, 161, 164
ливче – 152
лимон – 161
липа – Д2
лист – 96, 145, Д2
лицба – 127
лобода – Д2
луѓе – 13, 73, 81, 147
- мавне – Д2
мавца – 152
магаре – 104, Д2
магла – 39, 45, 46, 47, Д2
мадро – Д2
маж – Д1, Д2
мајка – 104, Д2
мака – 68, Д2
македонски – 134
мала – 48
малку – 96
малу – 110
марифет – 126
Марта – 70
маса – 118
- маст – 118
матеница – 84, 87
мати – Д2
машки – 96
маштеа – 23, 39, 84, Д2
мев – 132, Д2
меѓа – 13, 73, 84, 86, 87,
127, 146, 150, 164, Д2
меѓу – 13, 84
менза – 134
месечина – Д2
меси – Д2
месо – 118
место – 112, 118, Д2
меќава – 84
Мехмет – 132
мие – 48, 113, Д2
мил – Д2
млеко – 107
многу – 96
мов – Д2
модар – 43
може – 135, 161, Д2
мозок – 43
мој – 124, Д2
Мокрени – 14
молец – 160
молзи – Д2
моли – 80
молитва – Д2
молња – Д2
молчи – Д2
мома – 112
момок – 36, 160
момче – 160
монах – 163
монолог – 161
море – Д2
моќ – 84
моќен – 84
мошне – 84, 87
мравка – 139, Д1
Мраморани – 14
мрежа – Д2
мртов – Д2
мува – 117, 128, Д2
мужде – 150
Мученици – 68
- наглави – 141
над – 154
- надвор – 96
насре – 90, Д2
напише – 161
направи – 137, 141
напрсток – 160
нараѓба – 127
натпревар – 139
не – Д1
невеста – 107, 137, 139,
Д2
неволја – 137, 139
недела – 81, 107, Д2
неиспан – Д2
некој – 96
немоќ – 84
немошен – 84
немошница – 84
нешце – Д2
нива – 82, 139, Д2
нивни – 126, 128, 151,
Д2
низок – Д2
ничкум – 110
Ничпур – 92
нешто – 150
нов – 48, 139
нога – 127, 161, Д2
нож – 78, 137, Д2
ножици – Д2
нокот – 96
носење – 82, 142, 143,
147, 164
носи – 112, 113, 120, 128,
157, Д2
ноќ – 73, 84, 86, 87, 146
ноќви – 84, 87
ноќе – 84
ноќева – 84
ноќеска – 84
- обиоѓа – 88
обрач – 102
овес – Д2
овој – Д2
овошен – 84
овошје – 84
овошка – 84
овца – 72, Д1, Д2
овчар – 109, Д2
оган – 41, 43, 82, 160
огламник – 151

- огниште – 77, 150
 ограда – 145, 146
 од – 117, 154
 одамна – 151, Д2
 оддели – 154
 оди – 84, 112, 119, 128, 158, Д2
 оздравен – 141
 оздрави – 141
 око – 125
 октопод – 96
 оловен – 137
 орач – Д2
 орев – 27, 161, Д2
 Ореовец – 107
 орман – 142
 осамне – 39, 40, Д2
 основа – Д2
 остави – 80, 136, 139, 141
 остане – 158
 остар – 44
 остен – Д2
 осум – 43, 45, 110, 160
 оттури – 154
 отуги – 84
 оцет – Д2
 оца – 127, Д2
 оцак – 165, Д2
 ошумоглави – 141
- пади – Д2
 падина – 159
 падне – 58, 159
 пајак – 58, Д2
 пат – 28, 52, 58, 98, 102, 109, 145, 164, Д2
 паштерка – 84
 педа – 60
 педесет – Д2
 пејач – Д2
 пекол – 160, Д2
 пељте – 81
 пељуш – 81
 пена – Д2
 пенцере – Д2
 пепел – 160
 пес – 134, 160, Д2
 песок – 160, 163
 пета – Д2
 петок – 29, 96, 102, 160, 163, Д2
- Петрев – 137
 пече – 15, 43, 161, 163
 пеш – Д2
 Пештани – 77
 пештера – 14, 84, Д2
 пие – 48, Д2
 пиле – 123, Д2
 пилешки – 84
 пироќанец – 84
 пита – Д2
 пишува – Д2
 пламен – 160
 планина – 17, 103, 142, 146, 161, Д2
 планински – 155
 плати – 161
 плаќа – 87, 161
 плева – 151
 плевна – 151
 плете – 112, 113
 плеќи – 84, 87, Д2
 плешка – 84, 87
 плиток – Д2
 плот – 49
 плоча – 14
 плука – 80
 Побужје – 11, 85
 повели – 137
 повеќе – 84, 137
 под – 154
 подлец – 160
 појде – 126
 покрева – 139
 покрива – 141
 покуќнина – 84
 полвец – 49
 поле – 147, Д2
 полжав – 134
 полка (пољка) – 81
 полн – 100, 102, Д2
 половина – 137, 139, Д2
 полог – 89, 161, 163, Д2
 полог (2) – Д2
 помош – 84
 помошен – 84
 помошник – 84
 понада – 68
 понапрежен – 84
 поора – Д2
 поправи – 80
 попраг – 58, 102
- последен – 84
 постела – 81
 постои – 141
 прав – Д2
 прави – 137, 139, Д2
 правина – 103
 праќа (глагол) – 84, 87
 праќа (именка) – 84, 87
 праша – 96
 праштило – 84, 87
 прв – 52, Д1
 првот – Д2
 преаќа – 88
 пред – 154
 преѓа – 84, Д2
 преѓе(ска) – 84, 135
 преесапи – Д2
 пресалува – 106
 пресече – 135, Д2
 Преспа – 107
 претположи – Д1
 Прждево – 85
 привлекува – 161
 приигра – Д2
 пријател – Д2
 Прилеп – 107
 присаѓанец – 84
 приход – 133
 пришт – 15, 96
 продаде – 17
 промени се – 17
 прохибиција – 133
 прст – Д2
 пцовиса – 134
 пченица – 134, 139
 пченка – 134
- раб – Д2
 работа – 11, 145, 146, Д2
 работи – 11, Д2
 Радибуш – 85
 радосен – 96
 радост – 15, 96
 раѓа – 84, 161
 разбој – Д2
 раздени – 160
 разгаштен – 84, 87
 раззелени – 154
 рака – 28, 43, 52, 58, 59, 98, 102, 109, 128, 161, 164, Д2

- ракија – 125
 Рамне – 151
 рамнина – 151
 рамно – Д2
 рачка – 161
 рашири – 154
 рбет – 131, Д1
 рѓа – 84, 131, Д1, Д2
 рѓоса – 84
 ребро – Д2
 ред – Д2
 редок – Д1
 редум – 143
 река – Д2
 ремен – 160, Д2
 рече – 38, 43, 45, 80, 113, 128, 160, Д2
 рецба – 127
 рж – 131, Д2
 ржаница – 131
 риба – Д2
 ркање – 131
 роб – 11, 145
 рог – Д1
 роди – 161, 163
 родум – 43
 Рожден – 85
 розга – 11
 рт – Д2
 Рувци – 152
 ружа – 68
 ручек – 68

 сабота – Д2
 сад – 68, Д2
 саѓа – 73, 84, Д2
 Саждоо – 85
 Саздан – 165
 сакас – 99
 саклет – 102, 165
 самнушка – Д2
 самрак – 68
 Сатеска – 68
 сваќа – 145
 свекрва – Д1
 свеска – 96
 свет – Д2
 свеќа – 13, 73, 77, 84, 85, 86, 87, 146, 164, Д2
 Свеќани – 85

 свеќар – 84
 свеќарница – 84
 свеќник – 13, 84
 север – 160
 сега – 100
 седло – 144
 седум – 43, 45, 160
 сее – Д2
 секој – 96
 Селене – 14
 село – Д2
 селски – 155
 сенка – Д2
 сестра – 58, 95, 112, Д2
 сечиво – 107
 силен – 102
 син – 29
 синоќа – 84, 87
 сиот – 46, 96, Д1
 сирење – Д2
 сириште – Д2
 сиромав – Д2
 сит – Д2
 скап – Д2
 скуден – 68
 Слимница – 151
 слон – 161
 смеа – 117, 121, 128, Д2
 смее – 120
 смеќа – 88
 смеќава – 84, 88
 Смолани – 14
 смрековина – 137
 смрт – 52
 снаа – 117, 128, 132, Д2
 снага – 39, 59
 сноп – 145
 сношти – 84, 87
 соа – Д2
 собир – 159
 собор – 159, 165
 совалка – Д2
 создаде – 165
 сокол – 17
 сол – Д2
 солба – Д2
 солза – 49, 101, 134, Д2
 сон – 28, 34, 160, Д2
 сонце – 101, Д2
 сопина – 159
 сопне – 159

 сопоќанец – 84
 спаија – Д2
 спие – Д2
 спротиви се – 96
 срам – 95
 сребро – Д2
 среда – 95
 среден – 48
 среќа – 84
 среќен – 84
 срп – Д2
 српски – 134
 срце – 102, 164, Д2
 стар – 15, 16
 старец – 29, 36, 102, 160, 163
 Стеван – 92
 Степанци – 92
 стог – Д2
 стои – 125, 136, Д2
 Стојан – 136
 стол – Д2
 стомак – Д2
 стомна – 151
 стори – 96, 122
 страв – 128, 132, Д2
 стрea – 114, 124, 162, Д2
 сув – 161
 суд – 68, 165
 суди – Д2
 судија – 68, 165, Д2
 сукалка – Д2
 сум – 29, 43, 45, 58, 117, 119, 128, 132, 160, Д1, Д2
 сумал – 68
 суровица – 137, 139
 сушина – 161
 Сушица – 17

 таму – 110
 танок – 39, 160
 тежок – Д1
 темница – 34
 темно – 151
 тепсија – 134
 терзија – Д2
 тесен – Д2
 тесто – Д2
 тетовски – 134

тивко – 128	Усје – 96	црпи – 93, Д2
тивне – 126, 128	уште – 131, 150	цути – 40, 164, Д2
тиква – 72		
тилје – 144	фабрика – 126	чаша – 14
товар – 114, 117, 162, Д2	фала – 126	чевли – 128, Д2
Тодор – 70	фати – 126	чедо – 66, Д2
тој – 26, 82, 117, 120, 125, 131, 136, 137, 164, Д1, Д2	фелах – 161	челад – Д1
толче – Д2	фес – Д2	чело – 17
Тома – 70	филиз – 126	Чековштина – 17
Тополовиќ – 85	филцан – 126	чиј – Д2
траба – Д2	фркне – 126	чколија – 134
трае – 136	фрли – 126, Д2	чкорка – 134
трева – 27	фудбал – 126	чкрапја – 134
Тресонче – 85	фурна – 92, Д2	чкрипи – 134
тргне – 101, 103	хигиена – 133	чкрта – 134
трговец – 117, 137	храброст – 133	човек – 137, 139, Д2
трн – 142, Д2		човечки – 96
Трноо – 138	цар – Д2	чува – 139
троа – 128	Царевиќ – 85	чудо – Д2
тројца – 131	царица – Д2	чудовиште – 137
трон – 161	царски – 48	чуге – Д2
трошка – 152	царство – 96	
Трсје – 96	цвеќе – 73, 142, 145, 147	џам – Д2
труп – 15	цеди – Д2	џамија – 127, 165, Д2
туѓ – 84	цедило – 106, Д2	џбара – 127
туѓина – 84	цел – 106, 164, Д2	џвака – 127
туѓинец – 84	целина – Д2	џврка – 127
	цена – 106, 164, Д2	џган – 127
	цер – 106	џеб – Д2
ќе – 84, 158	црв – 93, 102	
ќерамида – 70	црвен – 42, 94	шава – 139
ќердоса – 87	црвец – 93, 102	шака – 121
ќерка – 46, 73, 84	црево – 42, 93, 94, 164, Д2	шал – Д2
ќор – 123		шарка – 14
ќуд – 84	цреп – Д2	шест – Д2
ќути – 84	црепна – 93, 94	шета – 66, 128, 132
	цресло – 93	шилеже – 127
убав – 125, 128, Д2	цреша – Д2	ширење – 147
убавина – 137	црн – 93, 94, 164, Д2	широк – Д2
уво – 128	Црна Гора – 93	штеди – 66
удавеник – 141	црневица – 137, 139	штица – 37, 46
удади – 141	црнило – 94	што – 96, 117
улав – 137	црноок – Д2	штом – 150
		штур – 15

ИНДЕКС НА ПОИМИ И ТЕРМИНИ

- $a > \ddot{a}$ – 164
 $a > \check{a}$ – 104
 $\check{a}$ – 28-29, 99-100, Д2; $\check{a} > a$ – 164
Абецедар – Д1
 акузатив – 21, 65
 акцент – 17-24, 100, 164; определен – 132, 162
 акцент на вториот слог од крајот на зборот (пенултима) – Д2
 акцент на третиот слог од крајот на зборот (антепенултима) – 139
 албански јазик: контакти – 3, 24, 59, 90, 129, 134, 165
 аналитичка деклинација – 21
 антепенултима (акцент на третиот слог од крајот на зборот) – 139
 антиципација на мекоста – 118, 143, 147
 аорист – 9, 27, 67, 132, 161
 апостроф – Д1
 аромански јазик: контакти – 3, 37, 59, 90, 129, 149, 165
 асимилација по звучност (едначење по звучност) – 96
 африкативизација на струјните консонанти – 134

 балканизација на мак. јазик – 3, 6
 битолски говор – 82, 101, 147, 160, Д2
 бобошченски говор – 14, 23, 24, 57, 100, 102, 164, Д2
 бугарски јазик: контакти – 4, 76, 82, 108, 129, 165
 букви исфрлени од цсл. азбука – Д1

 $v < \phi$ – 92, 126
 v билабијално – 40, 72, 164; v лабиодентално – 72, 164
Вардар – Д2
 вардарски говори – 44, 96, 113, 147, Д2 (в. и воденско-кукушки говор)
 велешки говор – 81, 101, 119, 124, 128, 137, 144, 161
 влахо-бугарски текстови – Д1
 вметнато v – 117
 вметнато j – 117
 $vn < mn$ – 151

 внатрешна хармонија – 14, 30, 64
 воденско-кукушки говор – Д2 (в. и вардарски говори)
 вокален систем – 25, 28, 29, 98, 100
 вокали од преден ред – 14
 вокални алтернации – 162
 вокални алтернации со # – 36, 43
 вокални асимилации – 28, 162
 вокатив – 161
 $v\ddot{u}r > \ddot{u}r$ – 96

 галички говор – 43, 49, 58, 91, 93, 101, 102, 123, 126, 127, 137, 164
 гевгелиски говор – 87, 106, 112-113, Д2
 географски граници на Македонија – 1, Д2
 глаголи од u -група – 80
 глаголица – 8, 9, 13, 14, 26, 31, 51, 56, Д1
 гласовна синтагматика – 162
 говори (дијалекти) – 5, 8, Д2; проучувања – 9
 гоцделчевски (неврокопски) говор – 75, 105, 123, 131, Д2
 граѓанска кирилица (граѓанка) – Д1
 граѓанка (граѓанска кирилица) – Д1
 граници на мак. јазик – Д2
 граници на морфемите (морфемски граници) – 154, 155, 163
 графички варијанти – Д1
 грчка азбука – 8, 165, Д1
 грчки јазик: контакти – 2-3, 24, 87, 92, 96, 165
 губење на v пред s , z – 96; губење во интервокална позиција – 137-141
 губење на вокали во проклитики – 158, Д2
 губење на ∂ : по z – 96; во групата $здр$ – 96
 губење на дистинктивните признаци – 162; општо – 162
 губење на експлозивите во консонантски групи – 96
 губење на интервокално v – Д2

- губење на интервокално *j* – 162, Д2
 губење на *j* – 125, 136
 губење на консонанти во интервокална позиција – 97, 118, 135-141, 164
 губење на *ii* – 157; по *c* – 96; во групата *cīp* – 95
 губење на удвоени консонанти (геминати) – 96
- дебарски говор – 102, Д2
 деклинација – 5, 163
 декомпозиција на диграфите – Д1
 декомпозиција (разлагање) на *g* – 101, 103
 деназализација на носовките – 58-66
 депалатализација (затврднување) на консонантите – 10, 30, 76-84, 97, 106, 123, 142-144, 162, 163
 дијалекти (говори) – 5, 8, Д2; проучувања – 9
 динамичен акцент – 11-116
 дисимилација на консонантите – 96
 дифтонзи – Д2
 Добромирово евангелие – 14, 26, 46
 дојрански говор – 95, 117, 122, 123, Д2
 долги вокали – 128
 долги слогови – 121
 должина на вокалите – 16, 119, 162
 дримколски говор – Д2
 дублети со *ж* и *џ* – 68
- ž* – 70, 73; дистрибуција – 84; од ново јотување – 145; во грчки зборови – 87; на место на *жд* – 86-88; по-текло – 84; *> jџ* – 73; *> џ* – 147
- Евтимииј, трновски патријарх – Д1
 единство на македонските дијалекти – 164
 едначење по звучност (асимилација по звучност) – 96
-ен – 160
eo – 30
 епентетско *л'* – 80
ерови: асимилација под влијание на вокалот во следниот слог – 47; пред *j* – 48; хронологија на губењето – 34-39, во туѓи зборови – 46; губење или вокализација – 15, 28, 34, 162, 164; секундарни – 38-47; гласовна вредност – 33; силни – 34, 45-46; слаби – 34
-ец – 160
- ж* *> џ* – 134
жд *< *dj* – 13, 84, 85
жџ – 127
- з* *> s* – 89-91, 134
 западни говори – 16-24, 32, 40, 41, 43, 44, 58, 61-66, 69, 83, 89, 92, 93, 94, 97-101, 102, 110, 114-117, 121, 128-132, 137-147, 152-157, 161, 162, 164-165, Д2
 затврднување (депалатализација) на консонантите – 10, 30, 76-84, 97, 106, 123, 142-144, 162, 163
 затврднување на *s* – 106
 затврднување на лабијалите (усните консонанти) – 80
зр *> здр* – 95
- s* – 9, 123, 161
s *> з* – 89
- и* *> j* – 125
ик - *ик'* – 85
 Илири – 164
 имперфект (минато определено не-свршено време) – 14, 132
 интернационална лексика – 165
 интонациско-квантитативни разлики – 162
 источни говори – 23, 32, 39, 40-45, 58, 61-65, 72, 82-83, 97-99, 103, 109, 114-119, 128, 130, 132, 143, 144, 148, 157, 162-165, Д2
- j* пред вокали од преден ред – 31, 125
 јотација – 9, 31
 југоисточни говори – 28, 29, 35, 45, 62, 94, 95, 101, 109, 113, 164
 јужни говори – 14, 26-27, 60, 68, 69, 83, 84, 94, 108, 142, 145, 164
јусови – Д1
- квантитет на вокалите – 16, 162
 кирилица – 9, Д1
 кичевско-поречки говор – 101
кл – 15
 компензациско вдолжување – 119

- конјугација – 163
 консонантски алтернации – 11, 89, 154, 155, 161, 163
 консонантски групи – 15, 36, 38
 консонантски систем – 70, 123, 162
 контакти на балканските јазици – 24, 59, 96, 115, 140
 контракција на вокалите (стегање) – 16, 97, 117-122, 162, Д2
 корчански говор – 60, 105, 128, Д2
 костурски говор – 17, 23, 32, 47, 49, 58-60, 69, 83, 84, 93, 94, 96, 107, 114, 128, 132, 142, 145, 152, 157, Д2
 кратовски говор – 148, Д2
 $k\bar{t}i > x\bar{t}i$ – 96
 $*kt' > *ij$ – 13
 кумановско-кривопаланечки говор – Д2

 $l > \gamma$ – 149; изговор – 74; $> \ddot{y}$ – 148
 l – 49; $> \ddot{a}$ – 101; $> ol$ – 101; смекнато – 53; секундарно – 49; пишување – 53; $> y$ – 101
 l' – 163; затврднато – 80, 81, 144, 148; од ново потекло – 123, 124; потекло – 80; обновено – 81
 $la- < ol-$ – 11
 лагадински говор – 58, 75, 76, 93, 100, 105, 123
 латиница – Д1
 лексички контакти – 7
 лерински говор – 23, 32, 114, 137
 $lo- < ol-$ – 11
 Лоза – Д1
 л-форма – 160

 мавровски говор – 142
 македонски литературен јазик – 9
 малешевско-пирински говори – 44, 83, 96, 101, 106, 132, 145, 151, 164, Д2
 малорекански говор – Д2
 Мариинско евангелие – 60
 мека промена – 14, 26, 54, 67, 77, 78
 место на акцентот – 6, 22
 метатеза на консонантите – 40, 47, 96, 139; на ликвидите – 11; на вокалите – 118
 методи на историската фонологија – 9
 мешање на носовките – 26, 61, 62; по j – 63-65; по парните меки (палатализирани) консонанти – 62; по непарните меки (палатализирани) консонанти – 66; во резултат на морфолошки израмнувања – 67
 минато определено несвршено време (имперфект) – 14, 132
 $mn < bn, vn$ – 151
 множина – 161, 163
 морфемски граници (граници на морфемите) – 154, 155, 163
 морфолошки фактори – 112-116, 132

 назализирано a – 39
 назални вокали – 39, 164
 неврокопски (гоцеделчевски) говор – 75, 105, 123, 131, Д2
 неорганска назалност – 60
 неорганско x – 131
 непарни меки консонанти – 36
 несвршени глаголи – 141, 159, 161
 неграмски говор – Д2
 неутрализација на консонантските опозиции – 124
 ново јотување – 142-146, 164
 нормализација на азбуката и правописот, 1945 г. – Д1

 $нь$ – 164; затврднато – 82, 83, 143-147; потекло – 82

 $o > y$ – 43, 110
 обезвучување на звучните консонанти – 75, 124
 озвучување на консонантите – 75, 162
 -ок – 160
 Охрид како црковен центар – 2
 Охридска книжевна школа – 9
 охридско-преспански говори – 14, 17, 52, 58, 60, 66, 77, 82, 96, 101-108, 127-132, 138, 147, 160-161, 164, Д2

 $\bar{u} < \phi$ – 92
 палатализација на консонантите – 76, 164
 парадигматски фактори – 163
 партицип – 9
 пенултима (акцент на вториот слог од крајот на зборот) – Д2

- Пеони – 164
 периодизација – 5-7
 печатници – Д1
 подвижни вокали – 160
 полошки говори – 68, 102, 142, Д2
 правопис XII-XIII в. – Д1; XIV-XVIII в. – Д1
 прасловенска метатонија – 20
 презент – 14, 161; прво лице еднина – 161; трето лице еднина – 157
 пренос на циркумфлексот – 4
 Преславска школа – 9
 префиксна граница – 154
 придавска промена – 136
 прилепски говор – 14, 43, 81, 82, 101, 117-122, 126, 131, 135, 141, 147-150, 157, 162, Д2
 прилози – 110
 прозодиски систем – 6
 протетичко *в* – 32, 58, 164, Д2
 протетичко *ј* – 31-32, 58, 164, Д2
 проучувања на историјата на мак. јазик – 9
 процес на дезинтеграција на прасловенскиот јазик – 10, 11

р – 49, 101, 103; смекнато – 49; секундарно – 49; пишување – 53
ра- < *ор-* – 11
 радожда-вевчански говор – Д2
 разлагање (декомпозиција) на *ј* – 101, 103
 редување на вокалите – 159
 редукција на вокалите – 22, 97, 109-116, 118-120, 152, 156, 164, Д2
 рекански говор – Д2
 рефлекс на **dj* – 4, 13; хронологија – 13; развојни фази – 13
 рефлекс на **tj* – 4, 13; хронологија – 13; развојни фази – 13
 реченична интонација – 6
 реченична структура – 6
ро- < *ор-* – 11
 род – 163
 родопски (бугарски) говори – 28
 романски јазик – 24
 руска рецензија на цсл. јазик – Д1

с > *ц* – 134
с' – 70, 79
 санди – 31
 северни говори – 14, 18, 26-29, 35, 43-45, 55-60, 63, 81-87, 94, 101, 102, 108, 117, 128, 132, 144, 161, 164, 165
 секундарни вокали – 15, 29, 160, Д2
 серски говор – 75, 93, 100, 105, 123, Д2
 Синајски еухологиум – 14
 Синајски псалтир – 60
 синтагматски фактори – 162
-ск- – 96
ск - *сх* – 96
скв > *ск* – 96
 скопски говор – 147
 скопскоцрногорски говор – Д2
 скратување на долги вокали – 16
 скратување на зборовите – 162
 слободен акцент – Д2
 слоговна синхармонија – 14
 слоговна структура – 15, 36, 50, 53
 слоготворни сонанти, в. *ј*, *р*
 смекнување на лабијалите (усните консонанти) – 80
 солунски говор – 8, 9, 13, 14, 18, 23, 28-31, 37, 48, 60, 69, 84, 94, 96, Д2
 социјални дијалекти – 92, 126
ср > *сѝр* – 95
 српска рецензија на цсл. јазик – 165, Д1
 српски јазик: контакти – 1, 4, 46, 68, 85, 93, 101, 108, 129, 146, 165
сѝ – 15
 старо(црковно)словенски јазик – 8; регионални варијанти – 9; текстови – 14
-сѝв- > *-сѝ-* – 96
-сѝво – 96
 стегање на вокалите (контракција) – 16, 97, 117-122, 162, Д2
 струшки говор – 147, 150
си > *хи* – 152

ѝ на место на грчкото *θ* – 70
 тврда промена – 36
 текстови на мак. јазик – 8; со македонски карактеристики – 8
 тетовски говор – 95, 104, 131, 157
 тиквешко-мариовски говори – 23, 101, 106, 107, 114, 125, 131, 149, 164, Д2
 тонски акцент – 18

- топоними – 8
ѿорбеишки говор – 128, 131
ѿр – 15
 Траки – 164
 трета палатализација на веларите – 12
 турски дефтери – 8
 турски јазик: контакти – 3, 7, 61, 81, 85, 99, 100, 124, 126, 165
- ќ: дистрибуција – 84; од ново јотување – 145; во грчки зборови – 87; > *јч* – 73; > *ч* – 147; на место на *иѿи* – 86-88; потекло – 70, 84; изговор – 73; < **тj* – 165
- удвојување на предметот – 5
 упростување на консонантските групи – 96
- ф* – 70, 92, 123, 126
 факултативни консонанти – 125
 фонетски правопис – Д1
 фонолошко *ј* – 71
- х: хронологија на губењето – 129, 130, неорганско – 32, 131; > *ј* – 128; > *к* – 128; губење – 116, 119, 123, 128-130, 164, Д2; обновено – 133, 165; зачувано – 156, Д2; > *в* – 128
хв > *ф* – 130
- ца* < *цä* – Д2
- централни говори (на западномак. наречје) – 14, 18, 26, 27, 29, 44, 68, 69, 81, 84, 92, 101, 108, 162, 164, Д2
 црквата во Македонија – 2
- член – 5, 16, 116, 157, 160
чр > *чер* – 42, 93-94
чр > *цр* – 4, 93-94
чий > *иѿи* – 96
- џ – 123, 127, 161
- иѿ* > *ч* – 134
иѿи – 13, 15, 84; дистрибуција – 84
 штипско-струмички говори – 82-83, 101, 164, Д2
иѿч – 150; > *хч* – 152
- џ > *о* – 9, 34-35
ѿ > *и* – 28, 54-55; првобитен изговор – 54
ѿ > *е* – 34-35
ѿ > *џ* – 39
ѿ – 27, 28; *ѿ* > *а* – 14, 106, 164; *ѿ* > *ä* – 105; *ѿ* > *е* – 100, 106-108, 164
- ю – 26
 ѿ – 31
 ѿ – 56; ѿ > *ä* – 57; ѿ > *џ* – 28; ѿ > *ж* – 14
ж > *а* (*ä*) – 58; хронологија на деназализацијата – 60, 61; деназализација – 28; > – 14; изговор – 56, 57; > *у* – 58, 68
- ѿж – 26

INDEXES

INDEX OF PERSONS

Basil II – 2	Homatijan – 13	Pejčinovič – A1
Belić – 9, 74	Hrabrъ Чъногизъсь –	Popov – A1
Berneker – 13	52, A1	Pulevski – 125
Cepenkov – 120	Jagić – 9	Samuil – 2, A1
Clement of Ohrid – A1	Joan Vladislav – A1	Seliščev – 9, 94, A1
Cyril (Constantine-Cyril)	John the Exarch – 11, 13	Shevelov – 90
– 8, 13, 14, 26, 31, 37,	Jovan Pop – 8	Sinaitski – A1
51, 52, A1		Stojkov – 112
Damascene Studite – 8	Karadžić – A1	Šapkarev – 131
Daniil of Moskopole – 8,	Krčovski – A1	Ščepkin – 60
108, 130, A1	Kyparsky – 13	
Dejanovići – 164	Lavrov – 46	Tolstoj – 13
Dobrejša – 8		Tomić – 108
Dobromir – 8, A1	Maľecky – 9	Trubetzkoy – 13, 50, 51, 92
Dobrovský – 9	Mareš – 26	
Durnovo – 13	Marko – 164	Ugleša – 164
Dušan – 93	Mazon – 9	
Fortunatov – 26	Methodius – 13, 14, 26,	Vaillant – 8, 9, A1
Giannelli – 8, A1	31, 37, A1	Verković – 46, 48
Goľab – 94	Miladinov – 120	Vlkašin – 164
Grigorij Bishop – 8	Mirčev D. – 120	Vukan – 9
Grigorovič – 3	Mirčev K. – 62	
	Misirkov – 134, A1	Wijk van – 14, 108
Hadži-Konstantinov - Dži-	Oblak – 9, 73	Zografski – 13
not – A1	Oliver – 164	

INDEX OF MACEDONIAN WORDS

Most dialectal and archaic words have been normalized to the *preferred* literary variant. All words are cited in standard dictionary entry form.

agol – A2	brada – A2	crpi – 93, A2
air – A2	brašno – A2	crv – 93, 102
alčen – 11	brat – 13, 142, 145, 161,	crvec – 93, 102
Alekca – 134	164	crven – 42, 94
alvažija – 127	bratučed – A2	cuti – 40, 164, A2
ang'el – 70	brdo – A2	cvek'e – 73, 142, 145, 147
arno – 120	breg – 11, A2	
	Breščeni – 14	čaša – 14
baba – A2	breza – 11	čedo – 66, A2
bajač – A2	brgo – A2	Čekovština – 17
ban'a – 83, A2	brliv – 139	čelad – A1
Ban'ane – 14	broi – A2	čelo – 17
beg – 161	bronza – A2	čevli – 128, A2
bega – 117, 122, 132	brut – 145, 161	čij – A2
Begnište – 23	Brždani – 85	čkolija – 134
bel – 107, 123, A2	bugarski – 134	čkorka – 134
bel'a – 81	bukov – A2	čkrapja – 134
benzin – 134, A2	bunar – A2	čkripi – 134
bere – A2	bunište – 150	čkrta – 134
bes – A2	buv – A2	čovek – 137, 139, A2
Bescena – 152	Bzovik' – 85	čoveški – 96
bescenet – 152, 154		čudo – A2
bik – A2	car – A2	čudovište – 137
bistar – 44	Carevik' – 85	čue – A2
bivol – 137, 139	carica – A2	čuva – 139
bivolica – A2	carski – 48	
blag – A2	carstvo – 96	da – 158
blatce – 11	cedi – A2	dab – 58, 60, A2
blizok – A1	cedilo – 106, A2	Dabojk' – 85
blošava – 134	cel – 106, 164, A2	dade – 128, 136, A2
blue – 49, 102	celina – A2	dar – A2
blujavica – 49, 102	cena – 106, 164, A2	dedo – 107
Boboščanin – 14	cer – 106	del – A2
bočva – 98, A2	crep – A2	dekca – 134
bogat – 48, A2	crepna – 93, 94	demne – 151
bolen – 123, 160	creslo – 93	den – 28, 34, 36, 46, 137,
bolivač – 139	creša – A2	157, 160, A2
bolme – 81	crevo – 42, 93, 94, 164, A2	den'e – A2
bolničen – 14	crn – 93, 94, 164, A2	deset – A2
bolva – 101, A2	Crna Gora – 93	dete – 109, 112, 141, A2
borčlija – A2	crnevisa – 137, 139	dever – 139, A2
bosilok – 144	crnilo – 94	devojče – 137
Božik' – 84	crnook – A2	digne – 96

- dilber – 81
 div – A2
 Divle – 80
 dlabok – A2
 dobar – 38, 43, 44
 dobi – A2
 Dobrošte – 85
 Dobroveni – 14
 dojde – 44, 67, 77, 128, 135, A2
 dolg – 101, 161, A1, A2
 Dolneni – 14
 dolu – 110
 dolžina – 134, 161, A2
 domak'in – 84
 domak'inski – 84
 domak'instvo – 84
 donese – 44
 dostigne – 120
 dotekuva – 161
 dožd – 96, A2
 drak – A2
 Drenov'ane – 14
 Drenovo – 107
 drug – A2
 drvo – A1, A2
 duh – A2
 duša – 14, 161
 duvek – 139
 duvne – 132
 dva – A2
 Dvorci – 17
 Dəmbeni – 14

 eden – 31, 65, 71, 125, 164
 Ednokuk'evo – 68, 85
 elen – 31, 65, 71, 125, 164, A2
 erebica – A2
 esen – 31, 65, 71, 109, 125, 164, A2
 evla – 132
 ezero – 31, 90

 fabrika – 126
 fala – 126
 fati – 126
 felax – 161
 fes – A2
 filiz – 126

 filžan – 126
 frkne – 126
 frli – 126, A2
 fudbal – 126
 furna – 92, A2

 gaba – A2
 gak'erest – 84, 87
 gak'i – 84, 87, A2
 ganžalo – 90
 gasenica – A2
 g'avol – 137
 gažva – A2
 glamna – 151
 glas – 4, 18, A2
 glava – 17, 114, 117, 137, 139, 141, A2
 gleda – A2
 Glišik' – 85
 gluv – A2
 gluvac – 152
 gnasen – 68, A2
 godina – A2
 godinak – A2
 Godivje – 80
 gol – 48
 golem – A2
 golta – A2
 gotov – 72, 117, 137, 139
 govedo – 57, 137, A2
 grabne – 151
 grad – 34, A1, A2
 gradec – 9
 gradi – A2
 grag'anec – 84
 gramada – 59
 grb – 101, 103
 grd – 102
 greben – 17
 greda – 60, A2
 grešava – 134
 greška – A2
 grešnik – A2
 grev – A2
 griža – 14
 groš – 36, 78
 grozd – 96, 144, 145, 152
 Grupče – 134
 g'ubre – 147
 gulab – 17, 58, 102, A2
 gumno – 151

 guska – 68, A2
 gust – A2
 gušter(ica) – A2
 g'uveč – 123

 i – A1
 igla – 125, A2
 Ignet – 14
 igra – 132
 il'ada – 144
 ima – 131
 iman'e – 147
 imašliv – 84
 imela – A2
 isceli – 154
 iscepi – 152
 isčisti – 154
 ispeče – 159
 isteče – 159
 istek – 159
 istine – 158
 istok – 159
 istriže – 154, 161
 isxrana – 133
 itar – A2
 Iveni – A1
 izbere – 159
 izbrojuva – 141
 izede – 135, 158
 izmie – A2
 izmolze – 161
 izvadi – 135, 137, 139
 izžemne – 151

 jabolko – 31, A2
 jačmen – 63, 65
 jade – A2
 jaden'e – 82, 142, A2
 jadica – 32, 58, 65, A2
 jadro – A2
 jaglen – 32, 58, 65, A2
 jagne – 31, 39, A2
 jagneški – 84
 jagoda – 31, A2
 jagurida – 31
 jajce – 31, 149
 Jandre – 31
 Jandrea – 31
 jasen – A2
 jatok – A2
 jatrva – 63, 65

- javi – 31
 Javor – 31
 javor – 31, 137, A2
 jazik – 31, 63, 65, 164, A2
 jazol – A2
 jazovec – A2
 jaže – 32, 58, 65, A2
 junak – 161, 163
 junaški – 96
 junaštvo – 96
- kadela – A2
 kafeana – A2
 kaj – 125
 kako – 135
 kalabalak – 99, 102, 165
 kalug'er – 87
 kamen – 160, 161, A2
 kana – 99, 165
 Kaneo – 138
 kapavica – 104, 117, 137, 139
 kapina – A2
 kasmēt – 99, A2
 kašli – 99
 katnik – A2
 kaval – 139
 kaže – 58, 161, A2
 k'e – 84, 158
 k'eramida – 70
 k'erdosa – 87
 k'erka – 46, 73, 84
 kičevski – 134
 kisel – A2
 kitka – A2
 klen – 15
 kletva – A2
 kluč – 26, 36, 78, 81, A2
 kniga – 82
 koga – 135, A2
 koj – 117
 koleno – 107, A2
 kolk – A2
 kolku – 110
 kolne – A2
 kolva – 49
 kon' – 83, 143, 147, A2
 kopan – A2
 kopriva – A2
 k'or – 123
 koren – 161
- koriја – A2
 koš – 78
 kova – 137
 kovač – A2
 koza – 118, A2
 koža – 14, 118
 kožuv – A2
 kraj – 125, A2
 krak – A2
 krastav – A2
 krastavica – A2
 krava – 139
 kražba – 84
 krilo – 144, A2
 Krivogaštani – 85
 krotost – 96
 krst – 49, A2
 krv – 49, 101, 151, A2
 krvnik – 151
 kuče – A2
 Kučevišta – 101
 k'ud – 84
 kuka(vica) – 124, A2
 kuk'a – 13, 14, 68, 84, 85, 124, 147, A2
 kuk'en – 84
 kuk'nica – 84
 kulak – 161
 kum – 17
 kupi – 163
 kupuva – 113
 k'uti – 84
- laga – 124
 lag'a – 11, 124
 lak – A2
 Lakočerei – 138
 lakom – 11
 lakot – 11
 lani – 11
 lapavica – A2
 laže – A2
 lažica – 131, 135, 149
 lea – A2
 leb – 128, 128, 157, A1, A2
 ledina – A2
 lek'a – 84, A2
 lekovit – 137
 lesen – 36, 160, 163
 Leskoec – 107, 138
- leto – A2
 libe – 26
 limon – 161
 lipa – A2
 list – 96, 145, A2
 livada – 145, 161, 164
 livče – 152
 ližba – 127
 loboda – A2
 lug'e – 13, 73, 81, 147
- madro – A2
 magare – 104, A2
 magla – 39, 45, 46, 47, A2
 majka – 104, A2
 maka – 68, A2
 makedonski – 134
 malka – 48
 malku – 96
 malu – 110
 marifet – 126
 Marta – 70
 masa – 118
 mast – 118
 maški – 96
 maštea – 23, 39, 84, A2
 matenica – 84, 87
 mati – A2
 mavca – 152
 mavne – A2
 maž – A1, A2
 meg'a – 13, 73, 84, 86, 87, 127, 146, 150, 164, A2
 meg'u – 13, 84
 mek'ava – 84
 menza – 134
 mesečina – A2
 mesi – A2
 meso – 118
 mesto – 112, 118, A2
 mev – 132, A2
 Mexmet – 132
 mie – 48, 113, A2
 mil – A2
 mleko – 107
 mnogu – 96
 modar – 43
 moj – 124, A2
 mok' – 84
 mok'en – 84
 Mokreni – 14

- molči – A2
 molec – 160
 moli – 80
 molitva – A2
 molna – A2
 molzi – A2
 moma – 112
 momče – 160
 momok – 36, 160
 monax – 163
 monolog – 161
 more – A2
 mošne – 84, 87
 mov – A2
 mozok – 43
 može – 135, 161, A2
 Mramorani – 14
 mrava – 139, A1
 mreža – A2
 mrtov – A2
 Mučenici – 68
 muva – 117, 128, A2
 mužde – 150

 nad – 154
 nadvor – 96
 naglavi – 141
 napiše – 161
 napravi – 137, 141
 naprstok – 160
 naražba – 127
 natprevar – 139
 nažre – 90, A2
 ne – A1
 nedela – 81, 107, A2
 neispan – A2
 nekoj – 96
 nemok' – 84
 nemošen – 84
 nemošnica – 84
 nepce – A2
 nešto – 150
 nevesta – 107, 137, 139, A2
 nevola – 137, 139
 ničkum – 110
 Ničpur – 92
 niva – 82, 139, A2
 nivni – 126, 128, 151, A2
 nizok – A2
 noga – 127, 161, A2
 nok' – 73, 84, 86, 87, 146

 nok'e – 84
 nok'eska – 84
 nok'eva – 84
 nokot – 96
 nok'vi – 84, 87
 nosen'e – 82, 142, 143, 147, 164
 nosi – 112, 113, 120, 128, 157, A2
 nov – 48, 139
 nož – 78, 137, A2
 nožici – A2

 obiog'a – 88
 obrač – 102
 ocet – A2
 od – 117, 154
 odamna – 151, A2
 oddeli – 154
 odi – 84, 112, 119, 128, 158, A2
 ogan – 41, 43, 82, 160
 oglamnik – 151
 ognište – 77, 150
 ograda – 145, 146
 oko – 125
 oktopod – 96
 oloven – 137
 orač – A2
 orev – 27, 161, A2
 Oreovec – 107
 orman – 142
 osamne – 39, 40, A2
 osnova – A2
 ostane – 158
 ostar – 44
 ostavi – 80, 136, 139, 141
 osten – A2
 osum – 43, 45, 110, 160
 ošumoglavi – 141
 otturi – 154
 otug'i – 84
 ovca – 72, A1, A2
 ovčar – 109, A2
 ovoj – A2
 oves – A2
 ovošen – 84
 ovošje – 84
 ovoška – 84
 ozdraven – 141
 ozdravi – 141

 oža – 127, A2
 ožak – 165, A2

 padi – A2
 padina – 159
 padne – 58, 159
 pajak – 58, A2
 pašterka – 84
 pat – 28, 52, 58, 98, 102, 109, 145, 164, A2
 pcovisa – 134
 pčenica – 134, 139
 pčenka – 134
 peče – 15, 43, 161, 163
 peda – 60
 pedeset – A2
 pejač – A2
 pekol – 160, A2
 peljuš – 81
 pelte – 81
 pena – A2
 penžere – A2
 pepel – 160
 pes – 134, 160, A2
 pesok – 160, 163
 peš – A2
 Peštani – 77
 peštera – 14, 84, A2
 peta – A2
 petok – 29, 96, 102, 160, 163, A2
 Petrev – 137
 pie – 48, A2
 pile – 123, A2
 pileški – 84
 pirok'anec – 84
 pišuva – A2
 pita – A2
 plak'a – 87, 161
 plamen – 160
 planina – 17, 103, 142, 146, 161, A2
 planinski – 155
 plati – 161
 plek'i – 84, 87, A2
 pleška – 84, 87
 plete – 112, 113
 pleva – 151
 plevna – 151
 plitok – A2
 ploča – 14

- plot – 49
 pluka – 80
 Pobužje – 11, 85
 pod – 154
 podlec – 160
 pojde – 126
 pokreva – 139
 pokriva – 141
 pokuk'nina – 84
 pole – 147, A2
 pol'ka – 81
 poln – 100, 102, A2
 polog – 89, 161, 163, A2
 polog (2) – A2
 polovina – 137, 139, A2
 polvec – 49
 polžav – 134
 pomoš – 84
 pomošen – 84
 pomošnik – 84
 ponada – 68
 ponaprežen – 84
 poora – A2
 poprag – 58, 102
 popravi – 80
 posležen – 84
 postela – 81
 postoi – 141
 povek'e – 84, 137
 povelj – 137
 prak'a (subst) – 84, 87
 prak'a (vb) – 84, 87
 praša – 96
 praštilo – 84, 87
 prav – A2
 pravi – 137, 139, A2
 pravina – 103
 preak'a – 88
 pred – 154
 preesapi – A2
 preg'a – 84, A2
 preg'e(ska) – 84, 135
 preseče – 135, A2
 Prespa – 107
 pretpoloži – A1
 prežaluva – 106
 priigra – A2
 prijatelj – A2
 Prilep – 107
 prisag'anec – 84
 prišt – 15, 96
 privlekuva – 161
 prihod – 133
 prodade – 17
 promeni se – 17
 proxibicija – 133
 prst – A2
 prv – 52, A1
 prvot – A2
 Prždevo – 85
 rab – A2
 rabota – 11, 145, 146, A2
 raboti – 11, A2
 Radibuš – 85
 radosen – 96
 radost – 15, 96
 račka – 161
 rag'a – 84, 161
 raka – 28, 43, 52, 58, 59, 98, 102, 109, 128, 161, 164, A2
 rakija – 125
 Ramne – 151
 ramno – A2
 ramnina – 151
 raširi – 154
 razboj – A2
 razdeni – 160
 razgašten – 84, 87
 razzeleni – 154
 'rbet – 131, A1
 rebro – A2
 reče – 38, 43, 45, 80, 113, 128, 160, A2
 red – A2
 redok – A1
 redum – 143
 reka – A2
 remen – 160, A2
 režba – 127
 rg'a – 84, 131, A1, A2
 rg'osa – 84
 riba – A2
 'rkan'e – 131
 rob – 11, 145
 rodi – 161, 163
 rodum – 43
 rog – A1
 rozga – 11
 Rožden – 85
 'rt – A2
 ruček – 68
 Ruvci – 152
 ruža – 68
 'rž – 131, A2
 'ržanica – 131
 sabota – A2
 sad – 68, A2
 sag'a – 73, 84, A2
 sakas – 99
 saklet – 102, 165
 samnuška – A2
 samrak – 68
 Sateska – 68
 Sazdan – 165
 Saždoo – 85
 sečivo – 107
 sedlo – 144
 sedum – 43, 45, 160
 see – A2
 sega – 100
 sekoj – 96
 Selene – 14
 selo – A2
 selski – 155
 senka – A2
 sestra – 58, 95, 112, A2
 sever – 160
 silen – 102
 sin – 29
 sinok'a – 84, 87
 siot – 46, 96, A1
 siren'e – A2
 sirište – A2
 siromah – A2
 sit – A2
 skap – A2
 skuden – 68
 Slimnica – 151
 slon – 161
 smea – 117, 121, 128, A2
 smee – 120
 smek'a – 88
 smek'ava – 84, 88
 Smolani – 14
 smrekovina – 137
 smrt – 52
 snaa – 117, 128, 132, A2
 snaga – 39, 59
 snop – 145
 snošti – 84, 87

- soa – A2
 sobor – 159, 165
 sobir – 159
 sokol – 17
 sol – A2
 solba – A2
 solza – 49, 101, 134, A2
 son – 28, 34, 160, A2
 sonce – 101, A2
 sopina – 159
 sopne – 159
 sopok'anec – 84
 sovalka – A2
 sozdade – 165
 spaija – A2
 spie – A2
 sprotivi se – 96
 sram – 95
 srce – 102, 164, A2
 srebro – A2
 sreda – 95
 sreden – 48
 srek'a – 84
 srek'en – 84
 srp – A2
 srpski – 134
 star – 15, 16
 starec – 29, 36, 102, 160, 163
 Stepanci – 92
 Stevan – 92
 stog – A2
 stoi – 125, 136, A2
 Stojan – 136
 stol – A2
 stomak – A2
 stomna – 151
 stori – 96, 122
 strav – 128, 132, A2
 strea – 114, 124, 162, A2
 sud – 68, 165
 sudi – A2
 sudija – 68, 165, A2
 sukalka – A2
 sum – 29, 43, 45, 58, 117, 119, 128, 132, 160, A1, A2
 sumal – 68
 surovica – 137, 139
 Sušica – 17
 sušina – 161
 suv – 161
 svak'a – 145
 svek'a – 13, 73, 77, 84, 85, 86, 87, 146, 164, A2
 Svek'ani – 85
 svek'ar – 84
 svek'arnica – 84
 svek'nik – 13, 84
 svekrva – A1
 sveska – 96
 svet – A2
 šaka – 121
 šal – A2
 šarka – 14
 šava – 139
 šest – A2
 šeta – 66, 128, 132
 šileže – 127
 širen'e – 147
 širok – A2
 štedi – 66
 štica – 37, 46
 što – 96, 117
 štom – 150
 štur – 15
 tamu – 110
 tanok – 39, 160
 temnica – 34
 temno – 151
 tepsija – 134
 terzija – A2
 tesen – A2
 testo – A2
 tetovski – 134
 težok – A1
 tikva – 72
 til'e – 144
 tivko – 128
 tivne – 126, 128
 Todor – 70
 toj – 26, 82, 117, 120, 125, 131, 136, 137, 164, A1, A2
 tolče – A2
 Toma – 70
 Topolovik' – 85
 tovar – 114, 117, 162, A2
 traba – A2
 traе – 136
 Tresonče – 85
 treva – 27
 trgne – 101, 103
 trgovec – 117, 137
 trn – 142, A2
 Trnoo – 138
 troa – 128
 trojca – 131
 tron – 161
 troška – 152
 Trsje – 96
 trup – 15
 tug' – 84
 tug'ina – 84
 tug'inec – 84
 ubav – 125, 128, A2
 ubavina – 137
 udavenik – 141
 udavi – 141
 ulav – 137
 Usje – 96
 ušte – 131, 150
 uvo – 128
 v – 96
 varivce – A2
 vaš – 14
 včas – 14
 vdovec – 137
 vedar – 43
 vedro – A2
 veg'a – 77, 150, A2
 vek'ava – 84
 vek'e – 84
 Velestoo – 138
 venec – A2
 vera – A2
 ververica – A2
 vetar – 15, 43, 44, 45, 160
 vezden – 46
 vidan – 92
 vidi – 131, A2
 vie – 117
 vig'ava – 84
 vika – 67, 84, 113, 117, 119, 128, 132, 157, A2
 vikne – 58, 67, 113
 vil'uška – 126
 vime – A2
 visok – 16

- vistina – 32, 131, A2
Višeni – 14, 23
vizba – 32
Vlah – 161, A2
vleze – 126, 161
vnatre – 96, 126, A2
vnese – 126
vnuk – 151
vnuka – 126
voda – 22, 117, 145, A2
vodenica – 22, 139
vodeničarka – 22
vodica – 22, 135
vol – 109, 117, 124, 148
volčica – A2
volk – 101, 102, 103, 161, A1, A2
volna – 101, A2
vosok – 43, A2
vrak'a – 84
Vranče – 85
vrata – 145
vrba – 101, A2
Vrbjani – 14
vrek'a – 73, 77, 84, A2
vreme – 57, A2
vreteno – 107
vrev – 139
Vrtek'ica – 85
vruk' – 84
vruk'ina – 68, 84, 86
Vrutok – 68
vrw – 101, 103, A2
vtornik – 96
vujko – 32
vujna – 32
Vuneš – 101
Vəmbel – 32
xigiena – 133
xrabrost – 133
- zaaka – A2
zab – A2
zabava – 137
zad – 154
zaedno – A2
zafati – 22
zagar – 117, A2
zagine – 132
zaigra – A2
zajak – 58, A2
zapre – 27
za'rg'a – A2
zaspiva – 141
zbogum – 110
Zbəždi – 11
zdrav – 95, 96, 141
zdravje – 141, 144
zelen – 109, A2
zelje – 144, A2
zeme – 47, 96, 117, 128, 131
zemja – 14, 80, 90
zet – A2
zilja – 144
zima – 90
zimovište – 137
Zlokuk'ani – 68, 85
zmija – 117, A2
znae – 58, 59, 124, A2
zol – 160
zovrie – 96
zrel – 95
zrno – A2
Zrze – 90
Zub – 68
Zubovce – 68
Zubovo – 68
- žaba – 14, A2
žal – A2
- žali – 14
žalovit – 137
žar – 14
žeden – 66
želad – 102, A2
želadok – A2
žena – 58, 109, 116, 141, 162, A2
Žerveni – 14
žetva – 66, 72
žetvar – A2
žito – A2
živee – A2
život – 137
žolčka – A2
žolt – 101, 103, A2
žoltica – A2
- ženzer – 90
ževgar – 90
žid – 90
žida – 90
živri – 90
žrcala – 90
žrcki – 90, 127
žuni – 40, 90
žveči – 90, 127, A2
žver – 90, 127, A2
žvezda – A2
žviska – 90
žvoni – 40, 90
- žam – A2
žamija – 127, 165, A2
žbara – 127
žeb – A2
žgan – 127
žvaka – 127
žvrka – 127

INDEX OF SUBJECTS

- a* > *ə* – 104
a > *ě* – 164
a nasalized – 39
Abecedar – A1
 accent – 17-24, 100
 accent fixed – 132
 accent place – 6, 22
 accusative – 21, 65
 adjectival declension – 136
 adverbs – 110
 affrication of spirants – 134
 Albanian: contacts with – 3, 24, 59, 90, 129, 134, 165
 alternations of consonants – 11, 89, 154, 155, 161, 163
 alternations of vowels – 162
 alternations of vowels with # – 36, 43
 analytic declension – 21
 antepenultimate stress – 139
 anticipative palatalization – 118, 143, 147
 aorist – 9, 27, 67, 132, 161
 apostrophe – A1
 Aromanian: contacts with – 3, 37, 59, 90, 129, 149, 165
 article – 5, 16, 116, 157, 160
 assimilation in voicing – 96
 assimilation of vowels – 28, 162
- Balkan language contacts – 24, 59, 96, 115, 140
 Balkanization of Macedonian – 3, 6
 Bitola dialects – 82, 101, 147, 160, A2
 Bobošćica dialect – 14, 23, 24, 57, 100, 102, 164, A2
 boundaries of Macedonian – A2
 Bulgarian: contacts with – 4, 76, 82, 108, 129, 165
- ca* < *cě* – A2
 Central dialects – 14, 18, 26, 27, 29, 44, 68, 69, 81, 84, 92, 101, 108, 162, 164, A2
 Church in Macedonia – 2
 Church Slavonic in Russian recension – A1
 Church Slavonic in Serbian recension – 165, A1
- Civic Cyrillic – A1
 Common Slavic in the process of disintegration – 10, 11
 compensatory lengthening – 119
 confusion of nasal vowels – 26, 61, 62; after *j* – 63-65; after paired palatalized consonants – 62; after unpaired palatalized consonants – 66; due to morphological levelings – 67
 conjugation – 163
 consonant clusters – 15, 36, 38
 consonantal system – 70, 123, 162
 consonants lost intervocalically – 164
 contraction of vowels – 16, 97, 117-122, 162, A2
 Cyrillic alphabet – 9, A1
- čr*- > *cr*- – 4, 93-94
čr- > *čer*- – 42, 93-94
čt- > *št*- – 96
- d* lost: after *z* – 96; in *zdr* clusters – 96
 Debar dialect – 102, A2
 declension – 5, 163
 decomposition of *l̥* – 103
 denasalization of nasal vowels – 58-66
 devoicing of voiced consonants – 75, 124
 dialects – 5, 8, A2; studies of – 9
 digraphs decomposed – A1
 diphthongs – A2
 dispalatalization of consonants – 10, 30, 76-84, 97, 106, 123, 142-144, 162, 163
 dissimilation in consonants – 96
 distinctive features eliminated – 162; introduced – 162
 **dj* reflexes – 4, 13; chronology – 13; stages in development – 13
 Dobromir Gospel – 14, 26, 46
 Dojran dialect – 95, 117, 122, 123, A2
 Drimkol dialect – A2
 dynamic stress – 11-116
- Eastern dialects – 23, 32, 39, 40-45, 58, 61-65, 72, 82-83, 97-99, 103, 109, 114-119, 128, 130, 132, 143, 144, 148, 157, 162-165, A2

- ec suffix – 160
- en suffix – 160
- eo – 30
- epenthetic *l'* – 80
- Euchologium Sinaiticum – 14
- f* – 70, 92, 123, 126
- facultative consonants – 125
- falling pitch shifted – 4
- Florina dialect – 23, 32, 114, 137
- free stress – A2
- fronting of vowels – 14
- g'* – 70, 73; distribution – 84; from new iotation – 145; in Greek words – 87; on place of *žd* – 86-88; origin – 84; > *jž* – 73; > *ž* – 147
- Galičnik dialect – 43, 49, 58, 91, 93, 101, 102, 123, 126, 127, 137, 164
- gemination of consonants lost – 96
- gender – 163
- geographic boundaries of Macedonian – 1, A2
- Gevgelija dialect – 87, 106, 112-113, A2
- Glagolitic alphabet – 8, 9, 13, 14, 26, 31, 51, 56, A1
- Goce Delčev dialect – 75, A2 (see also Nevrokop dialect)
- gradation of vowels – 159
- graphic variants – A1
- graždanka – A1
- Greek alphabet – 8, 165, A1
- Greek: contacts with – 2-3, 24, 87, 92, 96, 165
- hard declension – 36
- i* > *j* – 125
- i* before front vowels – 31
- ik* ~ *ik'* – 85
- Illyrians – 164
- imperfect past tense – 14, 132
- imperfective verbs – 141, 159, 161
- inorganic nasality – 60
- inorganic *x* – 131
- international lexicon – 165
- intervocalic consonants lost – 97, 118, 135-141
- intervocalic *j* lost – 162, A2
- intervocalic *v* lost – A2
- intonation of sentence – 6
- intrasyllabic harmony – 14, 30, 64
- iotation – 9, 31
- j*- before front vowels – 125
- j* inserted – 117
- j* lost – 125, 136
- j*: phonemic status – 71
- j* prothetic – 164, A2
- ja*- – 31
- jers*: assimilated to the next vowel – 47; before *i* – 48; chronology of loss – 34-39, in foreign words – 46; lost or vocalized – 15, 28, 34, 162, 164; secondary – 38-47; sound value – 33; strong – 34, 45-46; weak – 34
- juses* – A1
- k'* > *č* – 147
- k'*: distribution – 84; from new iotation – 145; in Greek words – 87; > *jč* – 73; on place of *št* – 86-88; origin – 70, 84; pronunciation – 73; < *tj – 165
- Kastoria dialect – 17, 23, 32, 47, 49, 58-60, 69, 83, 84, 93, 94, 96, 107, 114, 128, 132, 142, 145, 152, 157, A2
- Kičevo-Poreče dialects – 101
- kl* cluster – 15
- Korča dialects – 60, 105, 128, A2
- Kratovo dialects – 148, A2
- kt'* > *tj* – 13
- kt* > *xt* – 96
- Kumanovo - Kriva Palanka dialects – A2
- l* > *γ* – 149; pronunciation – 74; > *u* – 148
- l'* – 163; dispalatalized – 80, 81, 144, 148; of new origin – 123, 124; origin – 80; reestablished – 81
- l* – 49; > *ə* – 101; > *ol* – 101; palatalized – 53; secondary – 49; spelling – 53; > *u* – 101
- l* decomposed – 101
- la*- < *ol*- – 11
- labials dispalatalized – 80
- labials palatalized – 80
- Lagadina dialects – 58, 75, 76, 93, 100, 105, 123
- Latin alphabet – A1
- length in vowels – 16, 119, 162
- lengthened vowels – 128
- letters eliminated from alphabet – A1

- lexical contacts – 7
 literary Macedonian – 9
lo- < ol- – 11
 long syllables – 121
Loza – A1
*-l-*participle – 160
- Mala Reka dialects – A2
 Maleševo-Pirin dialects – 44, 83, 96,
 101, 106, 132, 145, 151, 164, A2
 Marianus, Codex – 60
 Mavrovo dialect – 142
 metathesis of consonants – 40, 47, 96,
 139; of liquids – 11; of vowels – 118
 metatony – 20
 methods used in historical phonology – 9
mn < bn, vn – 151
 mobile vowels – 160
 morpheme boundaries – 154, 155, 163
 morphological factors – 112-116, 132
- n'* – 164; dispalatalized – 82, 83, 143-
 147; origin – 82
 nasal doublets – 68
 nasal vowels – 39, 164
 Nestram dialect – A2
 neutralization of oppositions in conso-
 nants – 124
 Nevrokop dialects – 105, 123, 131, A2
 (cf. also Goce Delčev dialects)
 new iotation – 142-146, 164
 normalization of alphabet and ortho-
 graphy, 1945 – A1
 Northern dialects – 14, 18, 26-29, 35,
 43-45, 55-60, 63, 81-87, 94, 101,
 102, 108, 117, 128, 132, 144, 161,
 164, 165
- o > u* – 43, 110
 Ohrid as ecclesiastic center – 2
 Ohrid-Prespa dialects – 14, 17, 52, 58,
 60, 66, 77, 82, 96, 101-108, 127-132,
 138, 147, 160-161, 164, A2
 Ohrid school of Church Slavonic – 9
-ok suffix – 160
 Old Church Slavonic – 8; regional varia-
 tions – 9; texts – 14
 orthography 12th-13th c. – A1; 14th-18th
 centuries – A1
- p < f* – 92
 Paeonians – 164
- palatalization of consonants – 76, 164
 palatalized consonants, impaired – 36
 paradigmatic factors – 163
 participle – 9
 penultimate stress – A2
 periodization – 5-7
 phonetic orthography – A1
 phonological syntagmatics – 162
 pitch – 18
 plural – 161, 163
 Polog dialects – 68, 102, 142, A2
 prefix boundary – 154
 present tense – 14, 161; first person sin-
 gular – 161; third person singular –
 157
 Preslav school of Church Slavonic – 9
 Prilep dialects – 14, 43, 81, 82, 101,
 117-122, 126, 131, 135, 141, 147-
 150, 157, 162, A2
 printing houses – A1
 prosodic system – 6
 prothetic *i* (*j*) – 31-32, 58
 prothetic *v* – 32, 58
 Psalterium Sinaiticum – 60
- quantity in vowels – 16, 162
- r'* – 49, 101, 103; palatalized – 49;
 secondary – 49; spelling – 53
ra- < or- – 11
 Radožda-Vevčani dialect – A2
 reduction of vowels – 22, 97, 109-116,
 118-120, 152, 156, 164, A2
 reduplication of object – 5
 Reka dialect – A2
 Rhodopian (Bulgarian) dialects – 28
ro- < or- – 11
 Romanian language – 24
- s > c* – 134
s' – 70, 79
 Salonica dialects – 8, 9, 13, 14, 18, 23,
 28-31, 37, 48, 60, 69, 84, 94, 96, A2
 sandhi – 31
sc > xc – 152
 secondary vowels – 15, 29, 160, A2
 sentence structure – 6
 Serbian: contacts with – 1, 4, 46, 68, 85,
 93, 101, 108, 129, 146, 165
 Serez dialects – 75, 93, 100, 105, 123, A2
 shortening of long vowels – 16

- shortening of words – 162
 simplifications in consonant clusters – 96
sk ~ *sx* – 96
-sk- suffix – 96
 Skopje dialect – 147
 Skopska Crna Gora dialects – A2
skv > *sk* – 96
 social dialects – 92, 126
 soft declension – 14, 26, 54, 67, 77, 78
 Southeastern dialects – 28, 29, 35, 45, 62, 94, 95, 101, 109, 113, 164
 Southern dialects – 14, 26-27, 60, 68, 69, 83, 84, 94, 108, 142, 145, 164
sr > *str* – 95
st cluster – 15
 stop lost in consonant clusters – 96
 stress – 164; fixed – 162
 Struga dialects – 147, 150
 studies in history of Macedonian – 9
-stv- > *-st-* – 96
-stvo – 96
 syllabic sonants, see *l, r*
 syllable structure – 15, 36, 50, 53
 synharmonism, syllabic – 14
 syntagmatic factors – 162

š > *č* – 134
šč – 150; > *xč* – 152
št – 13, 15, 84; distribution – 84
 Štip-Strumica dialects – 82-83, 101, 164, A2

t lost – 157; after *s* – 96; in *str* cluster – 95
t rendering Greek *θ* – 70
 Tetovo dialects – 95, 104, 131, 157
 texts in Macedonian – 8; with Macedonian features – 8
 third palatalization of velars – 12
 Thracians – 164
 Tikveš-Mariovo dialects – 23, 101, 106, 107, 114, 125, 131, 149, 164, A2
 **tj* reflexes – 4, 13; chronology – 13; stages in development – 13
 tonal distinctions – 162
 toponyms – 8
 Torbeš dialect – 128, 131
tr cluster – 15
 Turkish: contacts with – 3, 7, 61, 81, 85, 99, 100, 124, 126, 165
 Turkish records – 8

 Tarnovo Patriarch – A1
 unity of Macedonians dialects – 164

v < *f* – 92, 126
v bilabial – 40, 72, 164; labiodental – 72, 164
v inserted – 117
v lost before *s, z* – 96; lost intervocally – 137-141
v prothetic – 164, A2
Vardar – A2
 Vardar dialects – 44, 96, 113, 147, A2 (see also Voden-Kukuš dialects)
 Veles dialects – 81, 101, 119, 124, 128, 137, 144, 161
 verbs of *i*-group – 80
vn < *mn* – 151
 vocalic system – 25, 28, 29, 98, 100
 vocative – 161
 Voden-Kukuš dialects – A2 (see also Vardar dialects)
 voicing in consonants – 75, 162
 vowels lost in proclitics – 158, A2
vpr > *pr* – 96

 Wallacho-Bulgarian – A1
 Western dialects – 16-24, 32, 40, 41, 43, 44, 58, 61-66, 69, 83, 89, 92, 93, 94, 97-101, 102, 110, 114-117, 121, 128-132, 137-147, 152-157, 161, 162, 164-165, A2

x: chronology of loss – 129, 130, inorganic – 32, 131; > *j* – 128; > *k* – 128; lost – 116, 119, 123, 128-130, 164, A2; reintroduced – 133, 165; retained – 156, A2; > *v* – 128
xv- > *f* – 130

y > *i* – 28, 54-55; original pronunciation – 54

z > *ʒ* – 89-91, 134
zr > *zdr* – 95

ž > *ʒ* – 134
žd < **dj* – 13, 84, 85
žž – 127

ʒ – 9, 123, 161
ʒ > *z* – 89
ʒ dispalatalized – 106

-
- ž – 123, 127, 161 – 56; > ä – 57; > ě – 28; > – 14
- ɔ > o – 9, 34-35 > a (ə) – 58; chronology of denasalization – 60, 61; denasalization – 28;
- b > e – 34-35 > – 14; pronunciation – 56, 57; > u – 58, 68
- b > ɔ – 39
- ě – 27, 28; ě > a – 14, 106, 164; ě > æ – 105; ě > e – 100, 106-108, 164 – 26
- ü – 26 ə – 28-29, 99-100, A2; ə > a – 164